

XHEMIL FRASHËRI

ARMIQTË

841-32
F. 84

N. SH. BOTIMEVE «NAIM FRASHËRI»
TIRANË, 1959

8511-32

F 84

XHEMIL FRASHËRI

~~8511-3~~
FE 8

208

~~2188~~
BIBLIOTEKA E SHETIT
D. JIROKASTER

A R M I Q T Ë

(Tregime)

26

26.

N. SH. BOTIMEVE «NAIM FRASHËRI»
TIRANË, 1959

26

ARMIQTE

Xha Malja po e largonte për herën e parë djalin e madh — Zenelin, nga shtëpia dhe po e niste për në Korçë për punë. Atë e shtrengoi puna të veprojë kësh-tu. Moti erdhi i prapë: s'ranë shira, toka u tha dhe u ça, gruri s'ariti as gjer në gju, kokrat mbetën të vog-la e si të mpira. Tre burra në shtëpi ishin shumë. Nje-ri nga ata, të paktën, duhej të shkonte në qytet, të zin-te punë, që të ndihmonte familjen, ose në mos ta ndihmonte të mos i bëhej barrë. Punë atë vit kishte mjaft. Italianët ndërtonin fusha aviacioni dhe rrugë. Për këtë, shumë veta, thoshin se nga papunësia vendi ynë shpëtoi me në fund një herë e mirë.

Atë ditë që do të nisej Zeneli, i ati u ngrit më shpejt se çdo herë tjetër dhe që të heqë mërzinë, dolli në obor, ndreqi një lesë, pastaj bëri një bisht të ri shate me një dru që e kishte prerë dy ditë më parë në pyll. Brenda u kthye si dolli djelli mbi buzën e malit dhe si filloi të ngjitet në qiellin e kaltërt. Zenelin e gjeti të ve-shur e të mbathur, gati për rrugë. E ëma, një grua e pakët po e shkathët, i futi atij në torbë një kulaçe, që

e kishte bërë qysh më darkë, gjashtë vezë të zjera dhe një gavetë me gjizë, me ca fletë të njoma pjer-gulle sipër. Ajo e përqafoi djalin, i puthi faqet e sytë dhe nuk e mbajti dot veten: lot të nxehtë i rodhën në fytyrën e plakur. Xha Malja i çfryu:

— Tyt moj, ç'bën kështu? Për ku po e nis djalin, mos po e nis për në Amerikë?! Ja moj ku e kemi Korçën, te dera!

Këto fjalë i thoshte me gojë, se me zemër... Ç'të bënte, s'ishte mësuar të ndante djemtë nga vatra dhe sa mezi i mbante edhe ai lotët. Po burri duhet të jetë burrë.

— Ke hak ti. Ju burrat nuk e dini zemrën e nënës, — ja ktheu e shoqja si me drojtje.

Xha Malja dhe djali i tij i dytë, Hazbiu, e përco-llën Zenelin deri me të dalë të fshatit. Zeneli u nda me ta na qejf. Edhe atij nuk i vinte mirë të largohet nga shtëpia, nga nierëzit e dashur, dhe të fillonte një jetë të re, goftë edhe për pak kohë. Po s'kishte si të bënte, kështu e donte nuna. U var tatëpietë kodrës dhe mori rrugën gjatë zallit të lumit. Lumi kishte pak ujë, se shirat e vjeshtës nuk kishin filluar, i ngjante më tepër një përroi të madh dhe rrihte si me përtim... Djelli finjoi të diegë që shpejt në mëngjes. Lart qielli ishte na re, i kaltërt dhe i kulluar. Si duket do të kishte vapë. Djaloshi qëndroi, hoqi pallton e trashë prej shajaku, përveshi mëngët, vajti në lumë lau duart, llërë, faqe e gjuhë, duke shkrofëtirë nga kënaqësia dhe u fshi me një shami të kuqe të madhe. U sheshua në një hije dhe hengri mirë e mirë një copë të madhe kulaçe, dy vezë e pak gjizë. Pastaj mori përsëri rrugë. Rruga ishte e gjatë, po ai, si djalë i fortë mali, s'u lodh fare. Në mbrëmje hyri në Korçë dhe vajti drejt e në hani i peshkut — një han i vjetër në pazarin ku shitej peshku. Atje i dhanë vënd në një dhomë të vogël. Fjeti në rogoz bashkë me shtatë a tetë fshatarë. Katër a pesë prej tyre qenë djema të rinj, si Zeneli, dhe të tjerët burra në moshë të thyer, që kishin ardhur në Korçë për pazar

ose që të punojnë ca muai. Midis tyre ndodhej edhe një farë Llazi, djalë nga qyteti, me shtat të ngjeshur, i veshur si të thuash, as mirë, as keq. Të nesërmen Zeneli shkoi dhe menjëherë zu punë në fushën e re të aviaçionit, që ishte në ndërtim e sipër. Në han lidhi shpejt miqësi me Llazin. Ky Llazi ishte djalli vetë dhe i fitoi zemrën fshatarit të ri me shakatë plot kripë, që i kishte gati, në majë të çiuhës, në çdo çast. Zeneli mësoi shumë shpejt se ai rronte me kontrabandë. N'atë kohë s'kishte gjëkund kripë, vajguri, letër cigare. Po Llazi, dreqi e di se ku i giente, dhe ua shiste fshatarëve fshehtas pesë fish. Shpesh ai e kishte xhepin plot me napolona. Dhe shumë herë tregohej i dashur, dorëlëshuar. Kush e di sa herë e kishte shpënë Zenelin që ta qirasë në gjelltoren e Avduramanit, kishin ngrënë kush e di sa pjata gjellë dhe kur ishin ngritur kishte lënë në trapezë një napolon: tre dollarë për gjellët dhe një dollar bakshish. Por nuk ishin të pakta edhe rastet kur kthehej në han i vrënjtur, hundë e buzë, pa një santim në xhep; as i fliste as i kthente përgjigje njeriu dhe binte pa darkë. Miqësinë e të dy djemve e vunë re të gjithë fshatarët që flinin bashkë me ta në dhomë dhe një mbrëmje, kur ata të dy po vonoheshin, njeri, ai më i vjetri, tha me keqardhje:

— Giynah nga Zoti; Llazi do ta bëjë këtë djalë shokun e vetes!

Të nesërmen, kur Llazi dolli, shoku i dhomës ja tha Zenelit copë në sy:

— More djalë, Llazi është kopuk, i hurit e i litarit. ç'do ti që rri me të?! largohu nga ai me kohë, se do të merresh më qafë!

Djaloshi s'i tha as po, as jo. Ai e shihte se shoku i tij ishte në një rrugë që n'erëziti e ndershëm e përbuznin. Dhe megjithatë nuk shkëputej dot. Shpesh herë mendonte se veten e kishte në dorë dhe s'kishte ç'ti bënte Llazi. Kështu nuk u çkëput nga Llazi dhe e shtrëngoi më shumë miqësinë me të. Në mbrëmje takoheshin te një kafene e vogël në lagjen e Radanecit.

Ishte një lokal me tavan të ulët dhe plot tym, që mbushej ç'do natë me njerëz të hurit e të litarit. Klientët losnin sheshit me letra. Llazi ishte një nga lojtarët më të dhënë. Disa herë në kafene hynin policë të kuesturës. Atëhere lojtarët futnin letrat dhe parat shpejt e shpejt në xhep. Lodra me letra me para ishte ligjërisht e ndaluar. Po Llazi dhe ca të tjerë qosheve bënin sikur nuk i shihnin policët dhe vazhdonin lodrën pa e prishur qefin. Edhe ata hiqeshin sikur nuk pikasinin gjë dhe shkonin bisedonin vesh më vesh me kafexhinë. Policët nuk prishnin qejf me kafexhinë dhe për këtë merrnin ndonjë gjë nënë dorë prej tij. Zeneli në krve nuk luante. Po shpejt edhe atë e tërhoqi në këtë valle Llazi. Ata losnin aty shumë herë deri në mesnatë. Tani erdhën ditë që Zeneli mbushte xhepin me napolona, po erdhën dhe me shumë ditë që ai i linte në kumar të gjitha sa kishte, kthehej në han pik e vrer dhe nuk i fliste as nuk i përpjigjej njeriu. Në këto raste nuk e merte gjumi, betohej me vete për zot e pejmber, se s'do t'i shkelte këmba kurrën e kurrës në kafenen e mallkuar dhe se do të hiqte dorë nga ky Llazi plengprishur. Megjithatë të nesërmen, sikur s'ishte ay, po tjetër njeri, i vinte të qeshte me mendimet e natës dhe prap mernte rrugën e kafenesë. Një natë, nga ora dhjetë, kur të dyve, si ortakë që ishin, po u shkonte mirë kumari. Llazi i tha:

— Zenelkë e lemë me kaq sonte?

— Mirë.

Një djalë i gjatë dhe verdhacuk, me ca sy të këqij që të shihnin gjithënjë turbull ja priti:

— Si ore!.. Loja nuk pritet përgjysmë, ne kemi lënë napolona!

— Kemiounë — ja ktheu Llazi me inat.

Verdhacuku nuk e zgjati. Llazi, dhe veçanërisht shoku i tij fshatar Zeneli, ishin djema të fortë dhe të krisur, me të cilët ay, bashkë me shokët e tij, shtatë a tetë mangë, nuk guxonin të mbreheshin. E kishin provuar një herë këtë punë dhe u kish dalë keq. Dy nga ata

ishin përpjekur të fshehin xholet. Llazi ua kishte zënë në dorë. Kishte krisur atëhere sherri me karrike e shishe, ishin kthyer përmbys ç'kishte në sallë dhe hileqarët, bashkë me gjithë shokët e tyre, megjithse shtatë a tetë kundër dyve, e kishin pësuar keq. Këtë mësim ata s'e kishin harruar.

Llazi dhe Zeneli futën paratë nëpër xhepa dhe duallën në rrugë. Vesonte shi. Llazi i tha shokut të tij:

— A vemë sonte në shtëpinë publike?

— Jo ore, qenke budalla.

— Si?!.. Po dale një herë, a ke qenë ti në shtëpinë publike.

— Jo.

— Po ndonjë femër a ke provuar?

— S'kam provuar

Llazi ja dha një të qeshuri të fortë sa floi të mbajë brinjët me dorë. Pastaj ja priti:

— Ju fshatarët s'dini gjë fare nga bota, mor të gjorë! Po si ore, atë natë që do të të mbyllin...

Dhe ai ja plasi përsëri të qeshurit. Zenelit i mbeti hatri. Llazi e kuptoi këtë dhe duke e kapur miqësisht nga krahu ja ktheu:

— Zenel, mos m'u zemëro. Ti e di që unë të kam shok të ngushtë. Hajde tani, mos ma prish qejfin.

Zeneli e ndoqi shokun e tij. Dhe në rrugë dy ndjenja të kundërta përlësheshin te ay: Që në fëmini kishte dëgjuar në fshat për këto shtëpi të vesit. Sa keq, sa me përbuzje flitej për to. Kur ishte në fshat atij i vinte sikur bënje mëkatë dhe po të ecje në rrugën ku ndodheshin shtëpitë e vesit. Të gjitha këto kishin lënë gjurmë. Por tani atij i kishte lindur edhe një dëshirë e re: dëshira që të shijonte ledhat dhe përkëdhelitë e një femre. Dhe këto dy ndjenja të kundërta po luftonin.

Ata shkuan në fund të qytetit, në «Rrugën e Tiranës,» te ajo lagjia e përbuzur ku jetonin femrat e çthurura. Nga

një shtëpi dy katëshe me tulla të kuqe dolli një burrë i ngjallur me një borsalinë në kokë. Llazi e njohu menjëherë, megjithse ishte natë.

— A e di kush është ky, — pyeti me zë të ulët Zenelin si ishte larguar burri disa hapa.

— Ku ta di unë?!

— Në kohën e Zogut ka qenë deputet dhe tani është në atë korporatën që ka ngritur Italia në Tiranë. Hajde para që ka ky, sa të pijë të bëhet tapë dhe të hajë gjysma e Korçës.

— Si ore?!... Edhe njerëzit e lartë ardhkan këtu?!...

— Eh mirë o mirë, s'di nga këto gjëra ti! Ç'janë këta ç'janë, or t'u haptë dera! këta i bëjnë më të mëdhejtë!

Zeneli tundi kokën me çudi dhe ja priti:

— S'ma merrte mendja që këta të vinin këtu dhe të rinin bashkë me ne.

— Kush tha që rrinë me ty? Për këta ka shtëpi të shtrenjta dhe vende të veçantë.

— Po gratë i marrin vesh thua?

— Kush? gratë e tyre?. Edhe në i marrin vesh s'duan të dinë. Ato janë më keq se këto që rrinë këtu. Të dish ti ç'punojnë me oficerët italianë! Ky miku që dolli tani dhe ca shokë të tij kanë arritur sa të këmbejnë dhe gratë me njëri tjetrin!

— Aaaa! këtë s'ta besoj!

— E mir or mirë, këtë e di gjithë Korça, zotrote nuk zenke besë!

Në këto e sipër të dy shokët arrijtën para një shtëpije njëkatëshe, të bardhë, me oborrin të rrethuar me një mur të ulët. Llazi hyri i pari; Zeneli e ndoqi. Kaluan nëpër oborr. Nga brënda vinte melodia e një kënge. Hynë në ndërtesë dhe më në fund bënë në krahun e djathtë në një dhomë të ndriçuar nga një dritë e fortë elektrike. Përballë derës rrinte, në një karrige, një djalë i gjatë me një këmishë të verdhë të zberthyer që linte t'i dukej

gjoksi leshtor, me një palë pantallona doku të bardha; këndonte me një zë të fortë dhe i binte me shkathtësi një kitare. Atë e kishin vënë në mes dy gra: një grua e trashë, e thyer në moshë, që kishte filluar të thinjej, me një pamje të rëndë, e cila ishte padrone e shtëpisë, si dhe një vajzë e re topolake, me ca sy të egër, që ndiqte këngëtarin me një zë të çjerrë, të prishur nga alkoli. Në një minder pranë shtruar me një valenxe të kuqe me qime të gjata, një burrë i trashë tullac që ngjiste si bakall, me pantallona të pahekurosur, mbante mbi gjunjë një grua të re, të shkurtër dhe pa bel fare, me një fustan mëndafshi me lule të mëdha, gjithë ngjyra të ndezura, të ngritur paturpësisht deri në kofshët, me flokët e dredhura, që i binin mbi supe. Ajo i kishte hedhur krahët e bardhë, që dukeshin si prej brumi, atij që ngjiste si bakall, dhe qeshte me një zë të hollë e të mprehtë, që të çponte veshët dhe të kujtonte hingëllimën e pelës. Në qoshe flinte më kurris, me gojën hapur, i topitur nga alkoli, një burrë fytyrëgjatë, me ca mustaqe të vogla, me një kasketë të rrasur deri në veshët dhe me një xhaqetë lëkure plot me njolla vaji. Me sa duket ky do t'ishite ndonjë shofer. Një profum me një erë të rëndë kundërmonte. Hyrja e Llazit dhe e Zenelit nuk i bëri njerëzit që ishin në dhomë të prishnin terezinë. Ata të dy vanë dhe u ulën në minder midis burrit që mbante vajzën e çthurur në gjunjë dhe të dehurit që flinte në qoshe. Vesa i kishte njomur pak. Kur djaloshi mbaroi këngën, la kitarën te muri dhe kërkoi në xhepat paqetën e cigareve. Vajza e çthurur u ngrit nga karikja, shkoi duke u tundur e shkundur tërë naze te Llazi dhe ai i dha një të puthur në faqe. Ai e kapi nga llëra dhe i tha:

— Bardhyle, ky djali këtu vjen për herë të parë, mërrre dhe nxirrja pak turpin, siç e di ti vetë.

Zeneli erdh e u skuq deri në veshët. Një avull e përvelonte nga brënda dhe zemra filloi t'i rrahë me forcë.

Bardhylja e kapi nga dora duke qeshur me zë dhe e tërhoqi drejt një dere. Ay e ndoqi si me pahir.

Kjo ishte vizita e tij e parë në shtëpinë publike, por jo edhe e fundit. Ai filloi të shkojë dendur atje, herë me Llazin dhe herë vetëm.

* * *

Një ditë në fushën e aviacionit ndodhi një e papritur. Punëtorët u grumbulluan para barakës me dërrasa, ku ishin zyrat e financës, për të marrë pesëmbëdhjetëditëshin. Nëpunësi italian, një shkurtabiq me ca sy miopë, i numuroi nga një sportel lekët e punëtorit të parë, një djali të ri, dhe i tha me një shqipe të keqe duke i zgjatur penën dhe borderon:

— Më vënë firmën.

— Nuk ma ke dhënë hakën tamam. Kam punuar trembëdhjetë ditë; — i tha djaloshi italianit dhe pastaj filloi të numurojë para syve të nëpunësit ditët me gishta.

— Djalosh, këtu dhjetë ditë shkruan, capisci?

— Shih mor mirë! — ja priti me padurim djaloshi.

— Këtu me pasë punë! — u nxeh tullaci — me marrë ose ikë, va via!

Djaloshi ja hodhi parat brënda dhe u drejtua gjithin për në barangën e drejtorit. Po baranga ishte mbyllur. Në këto e sipër te nëpunësi italian plasi përsëri shekulli. Kush ankohej se i kishin shënuar ditë më pak dhe kush se i kishin mbajtur kot gjoba për veglat e dëmtuara në punë. Gjithë zemërim, nëpunësi mbylli sportelin. Porterja sa vinte shtoej. Dhe kur ra kambana, që shënonte fillimin e punës, s'levizi asnjë nga vendi. Kryepunëtorët filluan të çirren e të shajnë punëtorët. Po vështrimet plot zemërim të punëtorëve bënë që ata të mbyllnin gojën dhe të hiqen mënjanë. Nuk kaloi gjysmë ore, kur një veturë e zezë, me një shkëlqim verbonjës, u ndal para barakave. Që andej dolli drejtori italian, një burrë mesatar,

barkmadh, me një kostum të errët, me këmishë dhe kravatë të zezë, i vrënjtur në pamje. Atë e ndiqte pas një djalosht i hollë dhe i gjatë: përkthenjësi. Të gjithë u kthyen nga drejtori. Ai filloi të çirret italisht me zë të lartë. Kur pushoi, përkthenjësi shpjegoi qetësisht:

— Zoti drejtor kërkon të filloni menjëherë punën ose përndryshe do t'ju dalë keq. Ju po bëni grevë. Po a e dini se në regjimin fashist grevat janë të ndaluara?

Djaloshi që kishte shkuar i pari për të marrë rrogën dhe kishte filluar sherrin i pari me nëpunësin, ja priti aty nga mesi:

— Ne duam të drejtën tonë; bëme punën na jepni paratë; ju kërkon të na i hani.

Drejtori i hodhi një vështrim të egër, me sytë e tij që të vinte sikur lëshonin shkëndija nga zemërimi, dhe filloi të ulurijë përsëri italisht. Përkthenjësi shpjegoi:

— Zoti drejtor thotë se jeni rebela dhe do të merren masa. Ai kërkon të kthehi menjëherë në punë. Kini pesë minuta kohë. Ata që janë penduar të dalin mënjanë dhe faji që bënë do t'u falet.

Zeneli në mes të turmës po matej e çmatej një copë herë që të hiqej mënjanë. E ç'i duhej atij kjo grevë për dhjetë lekë?.. Po sikur ta pushonin? Atë nuk do ta merrte më askush në punë, se do të kishte vulën e zezë dhe atëhere do të linte qytetin ku kishte filluar një jetë aqë të bukur, shtëpinë publike, kafenenë e Radanecit... Po megjithatë këmbët s'i bënin të lëviznin. Si mund t'i braktiste shokët dhe të ndahej veçan? Por prapë diçka nga brënda e nxiste të dilte mënjanë.

Para barakave pllakosi një qetësi e rëndë. Drejtori italian priste. Dhe ja, aty nga mezi, dikush lëvizti. Qindra sy të zemëruar u kthyen nga ai. Ishte Zeneli. Me hap të qetë ai dolli nga turma, i ndjekur nga vështrimet përbufëse, dhe u hoq mënjanë. Dy të tjerë e ndoqën.

Drejtori diç i foli përkthenjësit. Ky i fundit iu drej-

tua Zenelit dhe dy të tjerëve, që ishin ndarë mënjanë, dhe u tha:

— Filloni punën.

Zeneli vet i tretë shkoi te puna. Ai pari kapi një karrocë dore, dy të tjerët lopata. Sa kaqë karroca u mbush me dhe të rrëmihur dhe Zeneli e shtyu nja pesëdhjetë metro, gjer te ai vëndi, që vinte gropë dhe ku kishin filluar të hidhnin dhe që të nivelonin me pjesën tjetër. Zhurma që bëhej para barakave sa vinte shtohej. Zeneli bëri disa rrugë dhe kaloi kështu ndonjë gjysëm ore. Pa pritur u dëgjua zhurma e dy automobilave. Djaloshi ngriti kokën. Dy kamiona të mëdhenj ushtarakë plot me karabinierë me kaska të hekurta arritën para drejtorisë dhe qëndruan. Karabinierët, me automatikë në duar, kërcyen poshtë me rrëmbim dhe filluan të çirren. Po askush nuk u kthye në punë. Megjithatë të nesërmen punëtorët kokë ulur, erdhën të punonin. Ç'të bënin? Asnjë ditë nuk rronin dot pa punë, se donin të hanin. Mos ishin dhe vetëm? Kush kishte gruan dhe fëmijët, kush prindërit pleq në shtëpi që prisnin nga ata. Që atë ditë që u bë greva, italianët e muarën Zenelin me sy të mirë. Pa kaluar java e emëruan kryepunëtor. Tani Zeneli ndryshoj fare. Ai u bë zoti Zenel. Sillej gjithë ditën me kapadaillëk dhe i dukej sikur ishte një farë zotërije i vogël. Nuk linte njeri të merrte frymë një çast dhe shante e kërcënohej.

* * *

Fusha e aviacionit u ndërtua dhe italianët s'kishin më punë. Nga ana tjetër erdhi koha e punëve të shumta në fshat dhe xha Malja i dërgoi Zenelit lajm me një fshatar të kthehej. Prandaj, donte s'donte, ai u detyrua të marrë, një ditë të bukur, në të dalë të pranverës, rrugën për në fshat. Sa i vogël dhe sa i mërzitshëm iu duk fshati! Sa të ulta shtëpitë, si kotece të thuash! Sa të ngushta rruget! I erdhi çudi si kishte jetuar vjet e vjete pa e vënë re

këtë. As nëna e tij, as xha Malja dhe as Hazbiu, që sa s'fluturonin nga gëzimi për kthimin e tij, nuk i hynin në sy. Po ç'të bënte? Që ditët e para ra pas punës dhe dalëngadalë filloi të mësohet përsëri me jetën e fshatit. Mëgjithatë shpesh herë i kujtohej Korça, i kujtoheshin ditët që kaloi atje dhe atëhere i hipte një dallgë mërzie.

Kaluan disa muaj. Erdhi dhe shkoi, si një furtunë, lufta italo-greke. Krahina u bë shesh lufte. Po në fshat vetë dhe në afërsitë e tij nuk u bënë luftime. Dhe fshati i vogël i Zenelit, i mënjanuar, nuk pa as italianët të thyer, as grekët fitimtarë. Si mbaroi lufta Zeneli mori përsëri rrugën e Korçës me një torbë në qafë dhe një teneqe vaji brënda. Shkoi të blerë kripë dhe gaz. Ja, pas një rruge të gjatë zbret në qytet, përshkon rrugët me kalldram, që i njeh aq mirë, dhe zemra i rreh më fort. Si mori ato që i duheshin shkoi në hanin e peshkut të kërkojë mikun e tij Llazin. Aty mësoi i çuditur se ai kishte afro një muaj që ishte veshur karabinier dhe se rrinte në komandë, në një ndërtesë të madhe pranë lumit, që kishte qenë ca kohë më parë shkolla profesionale e vajzave. Pa e bërë të gjatë Zeneli shkoi drejt e atje. Te porta e madhe i tregoi një karabinier se ç'kërkonte dhe pas pak erdhi Llazi i veshur me uniformën ngjyrë bari të karabinierit, me leshrat të ngjitura pas kokës dhe të shkëlqyera, që dukeshin sikur ja kishte lëpirë lopa. U takuan si dy miq të vjetër që ishin dhe u përqaftuan me mall.

— Tek të shoh të veshur karabinier më vjen të mos u zë besë syve të mij, — i tha Zeneli shokut të tij.

— Pse?!

— Ua! Si ore pse?! — Dhe duke ulur zërin vashdoi: — Ti karabinier! Ata që të kanë vënë, kanë bërë ujkun çoban!

— Eh, mor Zenel vëllaj, ti nuk i di mirë këto punë; po ujku ja di hilet ujkut. Po, ta lëmë këtë bisedë... Pa më thuaj, a mërzitesh nga pak?

— A mërzitem nga pak?... Plasa ore!

— I mjeri ti! I le këtu të gjitha të mirat dhe vajte u mbylle në fshat! Pa le, po thua dhe plasa! Ti vetë e ke në dorë të vish prapë.

— Mirë thua ti, po në fshat kemi punë, nuk më lënë nga shtëpia. Pastaj, dhe sikur të mos kishim punë në fshat, ku gjen punë tani këtu në qytet?!

— Hajde budalla i varfër, hajde! Ti s'je i vogël që të të mbajë shtëpia me pahir. Sa për punë, mos u bëj merak fare. Atë ta gjen ty Llazi menjëherë.

Zenelit iu ndrrua mendja, i erdhi mirë, dhe si nguroi një çast, ja priti:

— Ç'farë pune do të më gjesh?

— Karabinier.

— Po a më pranojnë?

— Ty mos të të pranojnë?!...

Të dy shokët e vjetër biseduan një copë herë dhe më në fund shkuan brenda në një zyrë, te një toger i trashë, barkmadh, me një fytyrë të ngjallur të ruar taze dhe me kokë tullace. Togeri ngriti kokën dhe dëgjoji me vëmendje të gjitha sa i tha Llazi. Kur i foli për punën e Zenelit në fushën e aviacionit, karabinieri ktheu sytë i kënaqur nga fshatari. Më në fund i shtrengoi dorën Zenelit dhe i tha:

— Djalosh, ti më pëlqen... Unë do të bëj çmos që të pranohesh në armën e karabinierisë dhe jam i bindur se dëshira jote do të realizohet.

Zeneli dolli nga komanda e karabinierisë i gëzuar pa masë. Ai s'kishte pikë dyshimi se të gjitha do të shkonin mirë. Dhe sa e bukur do të ishte kjo jetë e re për të! Ai do të merrte rrogë të majme; do të vishej mirë e bukur; do të mbante çizme, që do të vetëtinin si pasqyrë; do të shkonte dëndur në shtëpitë publike... A mund të kishte jetë më të bukur në botë?! Atë natë, në hanin e peshkut, mendimet që i vinin njëri pas tjetrit, nuk e linin të

mbyllte sy dhe prandaj s'gjente rehat. Përpëlitej sa nga njëri krah nga tjetri si peshku më të thatë. Gjumi e zuri si pa kuptuar vonë natën. Në mëngjez, i pushtuar nga këto ndjenja, mori rrugën e fshatit. Që në të hyrë të fshatit, pa pritur, filloi të çqetësohet. Si do ta priste vallë i ati vendimin e tij? Këtë çqetësim e vunë re edhe njerëzit e shtëpisë, po ata s'i dhanë rëndësi. Të nesërmen, Xha Malja, Zeneli dhe Hazbiu, u ngritën që me natë dhe shkuan në arë. Ara shtrihej mbi një pllajë dhe ishte e vogël, një shoshë vend, si thotë populli. Bereqeti ishte bërë për kosë. Kallinj të zverdhnin si flori dhe të rënduar nga farat e plota, ishin përkulur. Të rridhte me përtim Osumi dhe përhapte këngën e tij monotone. Lark, mbi kodra e male, ngrihej Tomori, mal'i madh dhe hijerëndë. Ajri i mëngjezit ishte i freskët, pa njeriu mbushte krahërorin me frymë me endje dhe i vinte sikur s'kishte të ngopur. Xha Malja dhe djemtë i lanë xhaketat në kumbulla dhe filluan të korrin grurin me draprinjtë. Kur dielli u duk mbi male, ata kishin bërë një copë vend. Dielli digjte e përvëlonte që në mëngjez, dhe sa më shumë ngjitej në kupën e kaltërt të qiellit, të kulluar si kristal, aqë më shumë shtrëngonte vapa. Kur u arriti mbi kokë, dielli digjte si saç dhe fshatarët gjer atëhere kishin korrur një pjesë të mirë të grurit. Xha Malja drejtoi shtatin dhe fshiu ballin e dërsirë me pëllëmbën e dorës. Këmisha e bardhë prej pëlhure i ishte bërë qull nga djersa. Sa vapë bënte! Vështrroi prapa dhe pa me kënaqësi duajt që formonin rrjeshta të gjatë. Ishin punëtorë plaku dhe djemt e tij, po shaka! Kishte të drejtë fshatit që thoshte se punën e zinte data kur i futeshin ata. Dhe xha Malja, tërë qejf, u bëri zë djemve:

— Lerini drepinjtë, djema, dhe hajdeni të çlodhemi e të hamë nga një kafshore bukë.

Si tha këto, la drapërin mbi ca dorëza të pa lidhura dhe shkoi u ul te kreu i arës, ku dy kumbulla bashkonin

degët e tyre dhe bënin një hije që ç'ke me të. Xha Malës i kundërmonte trupi një erë të athët djerse. Mori bucellën që e kishte nën kumbull, i hoqi shtupën me gjethe dhe filloi të pijë si i pangopur. Në këto erdhi Zeneli dhe u sheshua pranë t'et. Ishte çasti të fliste me t'anë për të gjitha. Po ai s'dinte si t'ja fillonte. Dhe më në fund e tha copë dhe menjëherë:

— Baba, kam vendosur të vishem xhandar.

Xha Males i pëlqenin shakat dhe kujtoi se i biri donte të qeshë. Pa ja priti:

— Po u bëre ti xhandar e nxore në dritë Italinë! Ti s'di të ruash lopët, mor katran!

Duke thënë këto, Xha Malja nxori nga xhepi një kuti duhani dhe, me gishtat e tij të trashë, zuri të dridhte një cigare. Zeneli tha përsëri pa u nxituar:

— Baba, e kam me gjithë mend.

Xha Malja ngriti kokën dhe këtë herë e pa më shumë i çuditur se i zëmëruar.

— Ti, djali im, të bëhesh xhandar! Sa të jem unë gjallë kjo punë s'bëhet.

— Po pse, baba?

— Si pse?! — ja ktheu ai me zemërim. — Të bëhesh xhandar i atij që na ka zaptuar Shqipërinë?!..

— Një dorë që s'kafshohet dot, duhet puthur, baba.

— Jo, Shqiptari nuk e puth dorën e armikut! A e di ti që, po u bëre xhandar, s'ke më vend në shtëpi dhe s'ke nder në fshat.

Zeneli u turbullua shumë dhe heshti. Një zë i thoshte nga brënda t'i kërkonte t'et aty për aty të falur dhe të thoshte se kishte bërë shaka. Po një zë tjetër e ngacmonte: «budalla, me pengesën e parë heq dorë, po qytetin e harove?! Pse terhiqesh? Kujton se yt' atë do të mbajë mëri gjithë jetën? Pastaj ti nuk je fëmijë që të të hecin nga dora. Sa për atë se ç'do të thotë fshati, tymi drejt të të shkojë, pa... Po të dëgjojë njeriu të gjitha sa thonë bota...»

Në këto e sipër erdhi Hazbiu. Ai s'vu re dhe as që kuptoi se ç'kishte ndodhur midis t'et dhe të vëllait. Mori torbën, që qe varur pas trungut të mollës, nxorri që andej një lakror të ndarë në katër copa, një bukë shtëpie të zezë, tre a katër qepë dhe i shtroi mbi një peshtamall. U sheshuan të tre dhe filluan të hanë. Xha Malen po e brente zemërimi nga brenda dhe e hapi përsëri fjalën duke iu drejtuar Hazbiut:

— T'yt vëllai na i qënka mbushur mendja të vishet xhandar.

— Xhandar?!

Tani për Hazbinë u bë plotësisht e qartë arsyeja e qëndrimit të kundërt të Zenelit në bisedën që patën bërë të dy natën e kaluar: Hazbiu i kishte thënë Zenelit ca fjalë për Italinë. Ai kishte filluar të kryejë kështu porosinë që i kishin dhënë dy shokë komunistë, me të cilët qe takuar për herën e parë disa ditë përpara në një vënd... Hazbiu i kishte thënë të vëllait se Italia duhet të vihej poshtë... Pastaj ishte ngatërruar pak dhe kishte filluar pa dashur të shtojë dhe të zbukurojë disa gjëra që i kishin treguar shokët komunistë. I kishte thënë se këtu së shpejti do të bëhej bollshevizëm dhe se, me t'u bërë kjo, do të merrte fund varfëria për një javë dhe të gjithë do të hanin me lugë të florinjte. Zeneli ja kishte prerë shkurt, se ai s'kishte nge as të luftonte me Italinë dhe as që i hynte në punë ky bollshevizmi. Ja si na paska qënë puna. Prandaj Hazbiu i tha tani me kërcënim:

— Bëhu xhandar i Italisë, bëhu po ta dish që të pret e zeza!

Zenelit i erdh një çehre e zbetë, pastaj u skuq i tëri dhe brof kërceu më këmbë. Po edhe i vëllai nuk qëndroi në vënd. Dhe ata të dy u gjetën ballë për ballë njeri tjetrit, u panë sy ndër sy me egërsi dhe dukej sikur donin të matnin forcat. Kishin që të dy një shtat dhe ishin që të dy djem të fortë e të zotët.

— Je im vëlla, se ndryshe... uluriu Zeneli. Pastaj pshtyu mënjane, rrëmbeu xhaketen dhe u largua me hapat e rënda nga ara e zemëruar.

Xha Malja dhe Hazbiu nuk hëngrën më, ata e lanë bukën e lakrorin atje ku ishte mbi peshtamall dhe u kthye përsëri te puna. Xha Malja ishte i zemëruar dhe dy tre herë për një fill sa s'preu dorën me drapër. E si të ishte i qetë?! I biri, gjaku i tij, kishte vendosur të shitej te armiku, te ai që na kishte shkelur vend e vatër, që na kish rrëzuar flamurin!... Djali i tij i madh kish vendosur të veshë robën e mallkuar të xhandarit të fashizmit. Xhandari është njeriu më i urryer nga ata që mbajnë robën e qeverisë. Ai rri prapa taksildarit, me prangat gati... Xhandarin, Xha Malja dhe fshati i tërë e panë se ç'ishte edhe një muaj më parë: panë se ç'i punoi xha Isufit, mikut të tij; Isufi e kishte të nipin, Nazifin, ushtar dhe në shtëpi donin të hanin gjashtë gojë: ai, dy gra dhe tre fëmijë të vegjël si kërmij. E me se t'i ushqente i ziu?! Po veç halleve, kishte edhe bela të tjera: qeveria i kërkonte taksa. Kishte zënë kokën me dorë Isufi e s'dinte nga t'ja mbante. Gjysmën e bereqetit ja kishte marrë i zoti i tokës, qeveria i kishte marrë të dhjetën, një pjesë e kishte shitur që t'i jepte borxhllit kamatën, dhe qeveria kërkonte të tjerat... E ç'i mbetëshin atij? Punoi tërë vitin si kau dhe më në fund i mbetën tre muaj bukë! Plakut nuk i pëlqente të ngatërrohej me qeverinë, po ç'të bënte? të jepte kafshoren e fëmijëve? E ku të vente pastaj të mbytej me gjithë fëmijë e gra? Pa kishte vendosur dhe e ktheu taksildarin me duar bosh. Pas dy dit taksildari kishte ardhur përsëri, i shoqëruar këtë radhë me kryeplakun dhe me dy xhandarë, një italian dhe një derr i gjatë shqiptar, me ca mustaqe të mëdha të zeza. Isufi kishte bërë ca fjalë me ta. Po ç'i kishin parë sytë!.. Me ta kishin rrahur paq, jo sikur të qe më i miri i burrave, por sikur të qe më i poshtri i të poshtërve. Për darkë ja kishin shtruar në

shtëpi të tij dhe kishin kërkuar raki, byrek me pulë, lloj-lloj gjera të mira dhe bakllava. Dhe hajde të mos ua bëjnë qejfin po të doje! Të nesërmen kishin bërë sikur do ta merrnin me vete Isufin. Kryeplaku kishte hyrë në mes, gjoja si mik, dhe e kishin lënë fjalën që Isufi të zbriste të shtunën në pazar, të shiste kaun që të paguante taksin dhe t'u jepte xhandarëve ndonjë gjë nënë dorë që puna të mbyllej me kaqe e të mos bëhej e gjatë. Ç'të bënte plaku? Xha Malja nuk mund t'i haronte këto. Dhe tani i biri kërkonte të bëhej xhandar. Jo, ai nuk mund ta pranonte kurrë këtë!

* * *

Zenelin e veshën menjëherë karabinier. **Bashkë me Llazin** ai shërbeu ca kohë në Korçë. Zunë të dy sëbashku një dhomë me qira. Tek ata mblihdeshin pas darkave një tok karabinierë e civilë dhe losnin me letra. Si njerëz me uniformë nuk mund të losnin kumar haptazi në kafenen e Radanecit ose gjetkë. Po fshehurazi ishte tjetër punë. Herë pas here vinin në shtëpinë publike. Zeneli shkonte zakonisht te Bardhylja, ajo çapkënia, me ata sytë e egër si të maces. Pas ca kohë, Zenelin e Llazin, i dërguan në Itali në një kurs dhe u kthyen që andej, gjashtë muaj më vonë, nëntogera. Me detyrë i caktuan tani në Tiranë. Zeneli shkoi për ca ditë në Korçë dhe pati me Bardhylen këtë bisedë:

— A vjen me mua në Tiranë, të jetosh në shtëpinë time? — e pyeti ai.

Ajo ngriti kokën dhe e pa e çuditur. Për një çast kujtoi se Zeneli donte të tallej. Por kur e pa në fytyrë e kuptoi se ai fliste megjithë mend.

— Mos ke vendosur të martohesh me mua? — e pyeti.

— Jo. Unë s'kam në mend të martohem. Dua vetëm të jetojmë bashkë.

— Po ç'do të thonë vallë njerëzit për ty kur të më marrësh në shtëpi?

— E ç'më hyn mua në qese? Le të thonë bota çfarë të duan. Nuk dua t'ja di nga fjalët e botës; vetëm tymi të më shkojë drejt.

Të nesërmen u nisën të dy për në Tiranë dhe afër mbrëmjes arritën në Kryeqytet. Bardhyles i pëlqeu shumë shtëpia. Ajo ishte njëkatshe, po e re dhe shumë e mirë. Kishte gjithsejt tre dhoma, banjo, guzhinë. Sa kishte ëndëruar e mjera për një jetë të tillë! Rruga e çthurrur që mori dhe varfëria e kishin shpënë në shtëpinë publike. Po tani kishte shtëpizën e saj, ishte zonjë aty dhe do ta regullonte si të donte. Ehu, si do ta regullonte! Asaj i mbledhesh një si lëmsh nga mallëngjimi dhe kur mbetej vetëm binte e veshur mbi krevat, dhe qante e qante me duf. Po ta pyesje përse qante, as ajo vetë nuk do të dinte të të jepte një përgjigje të qartë.

Shtëpia ishte shumë e zveshur. Po shpejt Bardhylja e regulloi si jo më mirë me perde mëndafshi, kolltuke, radio e shumë të mira të tjera. Pse të mos i bënte të gjitha këto? Zeneli i kishte xhepat plot me napolona. Ai merrte rrogë të mirë dhe akoma më shumë merrte nën dorë nga tregëtarët e mëdhenj e nga matrapazët. Radion ja pati falur një tregëtar i madh, me të cilin ngatërohej në disa dallavere. Ai kishte vënë dhe një pasuri të vogël, të cilën nuk ja dinte as Bardhylja. Atë e kishte në një dollap dhe hapsin e mbante vetë. Herë pas here, kur ishte vetëm në shtëpi, hapte dollapin dhe nxirrte që andej një kuti me llustër, të stolitur me një mjeshtëri të madhe nga një zanatçi vendas i panjohur. Në kuti kishte sahatë floriri, unaza, vëthe dhe çdo lloj stolie. Ai i mirrte një e nga një në dorë këto stoli, i përkëdhelte me dashuri dhe fytyra i shkëlqente nga lumturia. Stolitë ishin shumë, po ai i mbante mirë mend ku e kishte rrëmbyer secilën: në cilën shtëpi, në cilin kontroll dhe arestim... Tashmë kish-

te një pasuri të vërtetë dhe kur të mbaronte lufta do të delte nga karabinieria; do të hapte një magazinë të madhe në Tiranë dhe do të bënte jetë të qetë. Për njerëzit e tij, për shtëpinë, për fshatin, rrallë i shkonte mendja, dhe kur i shkonte e largonte shpejt çdo mendim. Ai nuk u kujtua kurrë që t'i dërgonte një pusullë t'et. Po edhe të kujtohej, pusulla s'kishte si shkonte. Skrapari ndodhej në duart e partizanëve dhe ishte bërë i kuq.

Zenelin italianët e donin shumë dhe e kishin të besimit. Këtë besim e kishte fituar me punë. Ai ishte lidhur ngushtë me ta dhe sa më shumë kalonte koha aqë më të forta bëheshin këto lidhje. Me kohë ndryshoi shumë dhe nuk i ngjiste fare nëntogerit të ri që mori një detyrë delikate, sa u kthye nga Italia. N'atë kohë kur erdhi nga Italia, ai mori në pyetje, bashkë me një oficer italian, një komunist — djalë krenar, ballë gjerë, me një vështrim të rreptë, dhe asistoi në torturimin e tij. E rrahën komunistin me litar të lagur, filluan t'i çkulnin thonjtë dhe atij i ra të fikët, i hodhën një teneqe me ujë të ftohtë në kokë dhe si u përmend filluan t'i vënë vezë të nxehta nën sqetull. Djaloshi u verdh u bë dyllë, po qëndroi si burrë. Të nesërmen, pas mesnatës, e shpunë ta varin. I dënuari shkonte i qetë. E hipën mbi kason dhe një oficer shqiptar i karabinierisë e pyeti:

— Ç'ke për të thënë, a ke ndonjë gjë për familjen? Komunisti ngriti kokën dhe tha me zë të qetë:

— Kam ca fjalë për ju të shitur. Ju po më varni mua, po si unë ka me mijëra të tjerë. Të gjithë ata, të gjithë rininë e shqipërisë, ju nuk e varni dot. Shokët do të marrin hakun, juve do t'u vijë dita... Rroftë Partia Komuniste Shqiptare! Rroftë Bashkimi Sovjetik!...

Si tha këto, djaloshi, me një dorë hodhi lakun në grykë, me dorën tjetër shtyu xhelatin, i dha një shqelm kasonës dhe u var vetë.

Atë ditë Zeneli ishte pa qejf dhe i dhëmbi koka. I

vinte keq për djaloshin. E pse të mos i vinte? Vërtet ishte komunist, po në fund të fundit ç'të keqe i kishin bërë komunistët? Me gjithatë Zeneli nuk mund të vazhdonte kështu gjatë. Ai kishte zgjedhur rrugën e karabinierit dhe kjo rrugë kërkonte të urente komunistët, të mos kishte zemër, të mos kishte pikë mëshire për ta. Ndryshe do të ishte më mirë të hiqte dorë dhe të kthehej në fshat. Të kthehej në fshat?! Ky mendim i ngjallte tmer. Jo, kjo nuk mund të ndodhte.

Kështu, në krye Zeneli u përpoq të zotëronte veten, të shtypte çdo shkëndijë dobësie e mëshire dhe me kohë humbi çdo ndjenjë njerëzore. Ay filloi t'i ndiqte komunistët pa pikë mëshire, torturonte njerëz me duart e tij në bodrumet prej çimentoje plot lagështirë të karabinierisë. Sa shumë njerëz torturoi! Ku ishin torturat më të egëra ai do t'i bënte dhe kudo do ta gjënje me kamxhik e pinca në duar. Viktimave u mbushte vetë me duart e tij thonjtë me spica; iu përzhëlste trupin me hekura, që i nxirte nga zjarri flakë të kuqe; i varte kokëtatëpjetë dhe urdhëronte t'i linin ditë e natë pa gjumë, sa të shihnin, si thoshte ai, ëndra me sy hapur... Dhe kur komunistit i binin djersët pikë-pikë nga balli, kur bëhej dyllë i verdhë, kur shtrëngonte dhëmbët që të mos rënkonte para armikut dhe nuk i nxirrnin dot gjysmë fjale, bëhej bishë nga zemërimi. Me punën e tij, me kohë, fitoi akoma edhe më shumë besimin e eprorëve. Komandanti i karabinierisë, Kolonel Khanini, një italian i trashë si fuçi, me një fytyrë të rumbullaktë, hundëmadh, me ca sy të vegjël që dukeshin si të ngulur në tul, thoshte shpesh herë: «Zeneli ka lindur për karabinierinë, do të shkojë shumë përpara. Koloneli, e drejta, nuk ja kishte ngrënë hakën: ai kishte propozuar dhe Zenelit i ishin dhënë grada, dekorata dhe detyra me rëndësi. Dhe kur vëndin e italianëve e zunë Gjermanët, Zeneli filloi t'u shërbejë atyre po me atë zell. Aqë i bënte atij për italianët, ata shkuan e vanë,

tani ishin në fuqi Gjermanët dhe doemos edhe atyre do t'u shërbente ca më mirë akoma. Po ta kishin fuqinë në dorë armiq të tjerë, edhe me ata do të bëhej, bile ishte gati të bëhej shok edhe me djallin, mjaft që të kishte gjah për të që të kënaqte kështu epshet e tij prej katili. Kaluan dit e muaj. Një natë nëndori, pa prituri, një xhandar e njoftoi se e kërkonte eprori i tij major Prenga. Sa kaqë u nis dhe iu paraqiti majorit. Major Prenga, një burrë i gjatë, me kokë të qethur, me një hundë të kthyer si prej shqiponje dhe me ca nofulla të dala, që nxehej shpejt dhe prapë binte menjëherë, si flaka e kashtës, porrhinte te penxherja dhe shikonte diku larg. Zeneli priti me përlësi urdhërat e tij. Përlësia dhe lajkatarllëku me eprorët ishte tipari që e dallonte Zenelin. E pse të mos tregohet i përlur e lajkatar? Humbiste vallë gjë nga kjo? Gjë prej gjëje! Nga ana tjetër kështu u fitonte zemrën eprorëve. Përlësia dhe lajka shkonin shumë në atë kohë. Ai e shihte qartë leverdinë e një qëndrimi të tillë. Dhe kur e shihje të përlur e lajkatar thoshje se ai jepte kokën për eprorin e tij. Por po t'i çaje zemrën... po t'ja donte interesi i tij, po t'i dilte për mbarë, melçinë të gjallë ja hante edhe eprorit. Major Prengu u kthye nga ai dhe duke i treguar një karikë pranë tavolinës së tij të llustruar, të mbuluar me një copë kadyfeje jeshile dhe mbi të me një xham të trashë, i tha:

— Ulu.

Pastaj u afrua te tavolina, u ul dhe vazhdoi të flasë me një zë të trashë dhe me ton oratorik:

— Ra ora e madhe, ora e shkatërrimit të komunizmit në Shqipëri. Filloi një fushatë historike. Me lavdi do të hyjnë në analet e historisë trupat gjermanë dhe burat shqiptarë që do të mbysin kuçedrën komuniste në Shqipëri...

Majori foli e foli sa u lodh. Toni oratorik i kishte mbetur atij që nga koha e Italisë. Fjalët e mëdha ishin të

modës atëhere. Më në fund ai e mbylli fjalimin e tij kështu:

— Ju do të kini fatin të merrni drejtpërdrejt pjesë në këtë kryqëzatë historike bashkë me ushtrinë glorioze dhe famëmadhe të Gjermanisë së Reichut të tretë. Urdhëroj të bëheni gati për rrugë, të niseni nesër në orën katër me autokollonë për në Berat dhe të viheni nën urdhërat e Komandantit gjerman të forcave të operacionit...

Pastaj major Prenga u ngrit, i shtrëngoi dorën fort vartësit të tij dhe e uroi:

— Lamtumirë kapiten, kthehuni me lavdi dhe këtu ju presin nderimet, gradat, dekoratat.

— Si urdhëron! — u përgjigj Zeneli duke brofur më këmbë.

Zeneli doli nga zyra dhe shkoi drejt në shtëpi. Bardhylja i doli te porta dhe i hodhi krahët në qafë. Ai i tregoi si qëndronte puna. Asaj filluan t'i shkasin lotët në për faqe. Pa vonesë, Zeneli fshiu mirë e bukur revolve-rin dhe e bëri të vetëtinte. Nxori çantën e shpinës, futi në te ndresat dhe të gjitha ç'i duheshin, deri te peri e te gjëlpera. Pastaj pa pritur i u kujtua familja. Ç'beheshin vallë? Kush e di, mbase do ta sillte puna e do t'i takonte. Vërtet ishte ndarë ftohtë me ta, po në fund të fundit ishin njerëzit e tij, pa kur ta shihnin kapiten të xhandar-merisë do të gëzoheshin me siguri, do t'u bëhej zemra mal dhe do të mburreshin në fshat me te.

Të nesërmen, pa gdhirë, u nda nga Bardhylja. Ajo qau shumë. Ai shkoi në kazermë dhe që andej u nis bashkë me repartin me autokollonë. Pa vajtur dreka zunë Beratin. Dhe po atë ditë u nisën me autokollonë për në Kriçok. Atje e patën punën pisk me partizanët. Po Gjermanët hidhnin në sulm njerëz pa kursim. Ata e rihnin dhe un dhe gjëmonin malet nga artileria. Mitralozë të pa numurt hapnin zjarr. Dhe më në fund, pas shumë mundimesh, mezi e muarën qafën e Kriçokut. Sa mbaruan Zene-

lit i erdhi urdhëri të niset me gjithë xhandarët e tij për në Skrapar. Ata çanë malet mbi dëborë. Dimri atë vit ishte i egër. Malet ishin të ngarkuara dhe të vinte sikur e mbanin me mundim gjith atë barrë. Në rrugë e sipër ranë në ca përpjekje të vogla dhe vazhduan të futen gjithënjë thellë e më thellë në Skrapar. Hynë në Vërzhezë, Spathar, Vëlushë. Kudo kaluan me urën e zjarrit në dorë. Shpesh herë bënë, sëbashku me gjermanët, pushketime në masë. Zeneli kishte marrë urdhër t'u fuste tmerin fshatrave ku kalonte dhe ai kishte deklaruar se urdhërin do ta zbatonte më së miri, se do të bënte që të dridhej fëmija në barkun e s'emës që të mos i shkonte më njeriu mendja të bashkëpunonte me komunistët. Në ca vende ai bëri dhe çnderime. Një mbrëmje u nis bashkë me repartin për në fshatin e tij. Kaloi nëpër shtigjet që i njihnte aqë mirë dhe arriti në përroi nënë fshat. Ishte dimër dhe përroi vinte me rrëmbim. Zeneli dhe xhandarët e kaluan dhe bënë lart kodrës për në fshat. Sa kohë kishin shkuar që kur ishte larguar nga fshati! Iku që andej fare i ri, sa nuk e futnin në radhën e burrave dhe tani... Pa kushedi sa do të çuditeshin fshatarët kur ta shihnin kapiten dhe kushedi sa do ta kishin zili! Ç'sjell koha! kujt mund t'i shkonte në mendje se një ditë Zeneli do të vinte në fshat në krye të xhandarëve, që të bënte zap pleqtë e të rinjtë, sa të mos kishin më kurrë ndonjëherë dëshirë të bashkëpunonin me të kuqtë. Me këto mendime në kokë, Zeneli, pati arritur të shtëpia e parë e fshatit. Fshati dukej i shkretë. Në asnjë shtëpi nuk shiheshin në dritaret drita. Ai caktoi repartin që do të bente roje dhe të tjerëve u tha të hyjnë nëpër shtëpitë ku të kalojnë natën. Xhandarët u shpërndanë nëpër fshat dhe pas pak filluan të dëgjohen anëmbanë goditjet e forta të kondakeve të dyfekeve nëpër dyer, të sharat e rënda të xhandarëve dhe kërcënimet. Zeneli u nis në rrugën kryesore të fshatit, që e kishte kaluar me mijra herë dhe, megjithse ki-

shin shkuar kohë, ishte në gjendje ta përshkonte me sy mbyllur. Si eci pak, u ndal para një porte të madhe e të vjetër. Tani ishte para portës së tij. U ndal një çast. Zembra i rrihte shumë, sa i dëgjonte qartë goditjet e saj. Si do ta prisnin vallë njerzit e tij, si jetonin e si mendonin ata?... Sidoqë të ishte, kur ta shihnin kapiten, ata do ta ndjenin veten krenarë. Kapi dorezën e hekurt dhe filloi të trokasë fort. Nga brenda u hap një derë, u dëgjuan hapa dhe u përgjigj dikush:

— Prit pak more prit!...

Zeneli njohu menjëherë zën' e t'et. Dera nuk vonoi të hapet, duke kërcitur me të madhe me një zhurmë që të gurrte veshët dhe u duk Xha Malja me një kandile në dorë, flaka e së cilës dridhej dhe lëshonte një dritë të zbetë.

— Baba! — thirri Zeneli.

I habitur, Xha Malja afroi kandilin te fytyra e të porsa-ardhurit dhe thirri:

— Zenel!... — i ra krahëve me gëzim dhe vazhdoi: — bir i babajt! hajde brënda!

Zeneli bëri përpara dhe Xha Malja prapa. Ndërkaqë fshatari plak mblodhi veten. Vërtet kishte ardhur i biri, por kishte ardhur me robën e xhandarit, me një rrobë të mallkuar. Ata hynë brenda dhe u sheshuan. Xha Malja hapi bisedën i pari:

— Si ke shkuar kaqë vjet?... Na patën thënë se ishe bërë oficer. Me sa shoh unë, fjalë tamam paska qënë.

— Jam kapiten.

Xha Malja heshti një hop dhe vazhdoi:

— Gradë të madhe paske marrë. Fshatari shumë shumë një copë reshter bëhej, ti tani je bërë goxha kapiten. Eh, kohë të trubullta këto! Po nga dora jonë edhe në këto kohë rrallë e tek arrin ndonjë gjër kapiten... Kështu mor djalë, qënke vërtet i zoti... Po në pyeç mua ama, unë nuk iu gëzohem këtyre gradave që të kanë dhënë; për mua më mirë të kishe mbetur këtu dhe të lëroje tokën!

Zenelit nuk i erdhi mirë, po nuk deshi t'ja prishë t'et që me fjalën e parë. Pa e pyeti:

— Nëna ku është?

— Në Kajcë, ne tezja.

— Po Hazbiu?

— Me partizanët, komandant batalioni.

Edhe për këtë lajm nuk i erdhi mirë Zenelit.

— Ne, — vazhdoi plaku, — jemi bërë të tërë komunistë. Tani bëhu komunist dhe ti... Ha një kafshore bukë, qlodhu ca dhe shko drejt e në partizanët. Ti vërtet je xhandar, po te ata kanë shkuar dhe xhandarë të tjerë, kic mos u bej merak, ata do të falin....

Zeneli u nxi në fytyrë dhe ja priti:

— Baba, lere këtë bisedë, mos m'i zërë më në gojë këto gjëra. Unë, le që s'kam ndër mend të vete me ta, po sikur dhe mishin e tyre ta ha me dhëmbë të gjallë s'ngopem. Pastaj, mos kujto se do ta kenë të gjatë. Këtë radhë...

— Ç'të ka gënjyer mendja, mor derëzi.

— Nuk më ka gënjyer, mos ki merak, ja priti vrazhët.

— Ti bëj si të të thotë koka; por ta dish se je djali im nëqoftëse do bësh si të them unë, ndryshe, për atë çukën e Tomorit, të kam bërë hasha dhe le ta marrë vesh këtë gjithë bota.

Ata nuk folën më dhe të dy e ndjenin veten të huaj për njeri tjetrin. Zeneli ra në jatak i veshur, por nuk fjeti rehat. Vërtitej sa në një krah në tjetrin si mbi gjemba. Ku u ndodh ajo ditë dhe ajo orë e mallkuar që vajtën dhe e dërguan në Skrapar?! Gjumi e zu vonë. U ngrit shpejt në mëngjez, sa kishte filluar të largohet errësira e natës; u vesh dhe dolli. Ishte pa qejf dhe i dhëmbte koka. Xhandarët kishin dalë më parë dhe prisnin në mes të fshatit në një shesh. Ai urdhëroi një kapter të gjatë, me mustaqe të mëdha, të verdha, bishta bishta, që i rrinin si një farë timoni, vëngërosh:

— Mark, merr xhandarët e tu dhe lajmëro shtëpi më shtëpi të vinë këtu të gjithë burrat brenda njëzet minutave.

— Si urdhëroni, zoti kapiten.

Ai u nis menjëherë dhe shpejt filluan të vinë fshatarët njëri pas tjetrit. Ata u mblodhën mënjanë pas një muri. Isufi, ai burrë plak, i krusur, me fytyrën rrudha rrudha dhe me flokët të bardha si dëbora, që i dilnin nën qeleshe, tha me habi:

— Ja Abaz Ali Tomori, ky qenka Zeneli i Males!

— Vërtet ai qenka! — ja priti i nipi, Nazifi.

— Pastë faqen e zezë! — pëshpëriti një burrë me një fytyrë vrrarë lije aty pranë.

— Hesht, or ti! se do të dëgjojnë këta gushëkuqët e derrit, — ja priti shoku që kishte përkrah.

Xha Malja rrinte mënjanë i pikëlluar dhe s'hapte gojë.

Zeneli u afrua te grumbulli i fshatarëve dhe filloi të flasë:

— Ta dini sa më ka marrë malli dhe sa më gëzohet zemra që po ju shoh. Kur më thanë se do të vija këtu, sa s'më fluturoi mëndja nga gëzimi. Po më thanë pastaj edhe ca fjalë të tjera që më bënë helm e vrer. Më njoftuan se ju i përkrahni komunistët, u hapni dyert e shtëpive, u jepni të hanë e të pinë. Ju i bëni tërë këto, more vëllezër, po a e dini ç'kërkojnë të bëjnë ata? Kërkojnë të na sjellin këtu Rusinë dhe të bëjnë pastaj Bollçevizëm. Mos dëgjoni gënjeshtat e partisë, pallavrat e nacional-gënjeshtares, vëllezër. A e dini ç'është bollçevizmi apo jo? Ju mbase e kujtoni shesh me lule. Bollçevizmi thotë të mos njohë babaj djalin, motra vëllanë. A e dini si është në Rusi apo jo? Njerëzit atje s'kanë gra, burri e merr gruan, e mban një muaj, pastaj e lëshon prapë, merr një tjetër. Sapo lindin fëmijët, i merr shteti, nuk njohin as nënë as baba dhe vëllaj merr grua të motrën. Palë

me fenë, ata s'lënë xhami, teqe, kishë më këmbë! Ta dini, po muarr fuqinë, në fillim ata do t'i vënë kazmën teqesë së Tomorrit, ku ka zënë vënd ay zot! . Po na, nuk e marrin dot fuqinë, jo! — dhe bëri një shënjë të turpëshme, pastaj vazhdoi: — Ka koka Shqipëria, në krye ne kemi Mehdi bejnë e Frashërit, e dini apo jo? pa kemi gjermanët dhe ata, jo vetëm në Shqipëri, po në të tërë botën do ta çkulin bollçevizmin nga rrënja. Kështu janë punët, vëllezër... Ju jini njerëz të mirë, unë ju njoh, po ju kanë gënjyer ata qafirë. Prandaj mblidhni mëndjen dhe këteje e tutje, po të qëllojë të vijnë kuqalashët, mos ua hapni derën, po u vini pushkën. Në mos bëfshi këtë, paçi veten më qafë. Unë nga borxhi ju dolla. Gjermanët kanë vendosur, ta dini, t'ju djegin dhe t'ju pushkatojnë po s'hoqët dorë nga komunistët. Dhe besa kanë hak. Sa për ne do t'ju themi: «më ju lumtë dora!» dhe po nuk ardhën ata t'ju djegin e të shkulin farën e bollçevizmit, do të vimë ta bëjmë ne këtë punë!

Zeneli filloi të tundet e të shkundet, duke rrahur çizmet me kamzhikë.

Pa pritur nga grumbulli i fshatarëve foli Isufi plak: — Ti e di që partizanët janë me armë, janë shumë, janë të fortë dhe ne s'kemi si të mos u hapim portën. Ç'të bëjmë? Ja të themi si na ndodhi sidozot me juve. Ju na erdhët në fshat dhe nuk ju ftoi njeri në shtëpi, po na çatë dyert me kondakët e dyfeqeve, pa s'latë magje e vrimë pa rëmuar. A u ndalonim dot ne juve? hë thuamë...

Zeneli u vrejti dhe u drejtua nga xha Isufi. Disa fshatarë, që qenë pranë, i hapën rrugë. Ai e mbërtheu plakun nga mustaqet e thinjura, i ngriti kokën me zemërim dhe i bërtiti mu në fytyrë, duke nxjerrë spercka bështyme:

— Ç'do të thuash ti kërmë me këto fjalë, ku e ke hallin? thuajma shqip!

Plaku u bë flakë i kuq në fytyrë. Gjer atëhere kurr

s'kishte guxuar njeri ta mbërthejë kështu nga mustaqet! Pa i hip gjaku në kokë, i mbërtheu dorën fort kapitenit të xhandarëve dhe ja rëzoi poshtë. Ngriti shtatin, e pa drejt e në sy, dhe shfryu me inat të papërmbajtur:

— Nuk zihet shqiptari nga mustaqet, or i poshtër i të poshtërve, e di apo s'e di?! Unë jam burrë dhe ta them në sy: partizanët i kemi djemt tanë dhe...

Po s'pati kohë ta mbarojë. Zeneli nxori me tërbim valterin nga këllëfi, ja vuri ndër dhëmbë dhe ja numuroi të gjitha sa kishte brënda. Plaku ra me një rënkim që të therte në zemër dhe vdiq. Një çurkë gjaku i rridhte nga goja dhe hapej në tokë.

Të gjithë sa ishin ngrinë në vënd. Xha Males i erdhí sikur i ra qielli mbi kokë dhe u pre. Të kishte mudësi të hapej dheu shtatë pash në atë çast dhe ta përpinte! Si kish nxjerrë ai një gjarpër të tillë në botë?!... Pa ditur ç'bënte, doli nga grumbulli, i qëndroi të birit ballë për ballë, i hodhi «pftu» një gëlbazë në fytyrë dhe i çfryu:

— Të vraftë Abaz Ali Tomori të vraftë! t'u bëftë helm e të helmoftë qumështi që të ka dhënë jot'ëmë! Katil! Bjermë dhe mua që të bëra kokën, bjermë katil de, bjermë!...

Zeneli ngriu në vënd, iu errën sytë, u drodh, vuri dorën te revolveri, por shpejt e hoqi që andej dhe iu kanos t'et:

— Plak matuf!... Ç'të të bëj, je im' atë!.. — si tha këto u kthye nga xhandarët dhe iu dha urdhër:

— Këtij digjiani shtëpinë të parit... Pastaj verini flakën gjithë fshatit dhe të mos lini gur mbi gur.

Xhandarët u përhapnë menjëherë anembanë. Fshatarët filluan të largohen kokëulur. Nazifi dhe disa burra të tjerë muarën të vrrarin me vete. Zeneli mbeti me tre oficerë të xhandërmërisë, vartës të tij, në mes të sheshit. Ata panë pas pak flakët që dilnin nga dritaret e shtëpisë së xha Males. Nuk shkoi shumë dhe të gjithë fshatin e

mbuloi tymi dhe flakët. Në këto e sipër, një xhandar so-
lli një letër. Zeneli e hapi me nxitim dhe e lexoi. Ko-
manda gjermane e operacionit e urdhëronte të tërhiqej
sa më shpejt dhe të zinte vënd në këmbët e Tomorit, se
fuqira të mëdha partizane ishin nisur nga Labëria dhe
po i afroheshin si mizë lisi Skraparit. Pa vonesë Zeneli
mblodhi xhandarët dhe u nis.

* * *

Hazbiu, me të marrë urdhër nga shtabi i brigadës,
mblodhi në mbrëmje Batalionin dhe u nisën në drejtim të
Tomorit. Kishin rrugë të gjatë për të bërë dhe po mbu-
shnin njëzet e katër orë pa vënë thërrime buke në gojë.
Kollona gjarpëronte nëpër shtigje, në kodra të veshura
e male, qafa, përenj. Qielli ishte i vrejtur dhe rrallë
ndritnin aty-këtu yje me një shkëlqim të zbetë. Me gji-
thë atë vëndi dukej nga dëbora dhe nuk ngatërrohej rru-
ga. Tej në orizont vizatoheshin malet. E mbi të gjithë
ngrihej rëndë-rëndë hija gjigande e Tomorit. Hazbiu ecte
në krye të kollonës. Ai e ndjente veten fare të dërmuar,
kishte një boshllëk të madh në stomak dhe sa si mby-
lleshin kapakët e syve për gjumë. Po komandanti parti-
zan s'ka kohë të mendojë për vete dhe të harrojë ata
që komandon, ai duhet ta harrojë veten. Dhe Hazbiu,
herë pas here, qëndron mbanë shtegut, pret të kalojë
e gjithë kollona, pastaj niset nga fundi që të dalë përsëri
në krye; bisedon me zë të ulët me partizanët dhe u jep
zemër. Ai kalon tani anës kollonës së kompanisë së dytë.
Në një farë vendi kollona është këputur. Astriti, një parti-
tizan fare i ri, që mban mitrolozin e skuadrës, ka mbetur
pak prapa nga shokët dhe mezi ecën. Komandanti i bata-
lionit i bije supeve dhe i thotë me dashamirësi:

— Më duket u lodhe.

— Jo, shoku komandant, partizani nuk lodhet kurrë
ndonjëherë.

- Mirë, ma jep mitrolozin ta mbaj pak unë.
- Jo, shoku komandant, e mbaj vetë.
- Ma jep të them.
- Shoku komandant...
- Të urdhëroj pra, bindu.

Partizani i jep mitrolozin, e sheh me dashuri dhe buzëqesh.

Kollona ecën e ecën gjithë natën e natës. Tomorri duket sikur s'është dhe aq larg, të vjen sikur po të zgjatësh dorën e zë. Po sa shumë të gënjen syri natën! Partizanët ecin pa pushim, dhe mali duket sikur është po aq larg, tamam sikur të largohet aq sa hecin ata dhe sikur të dojë të lozë me ta. Në një farë vendi kthejnë drejtim, nuk shkojnë drejt Tomorit po përbri tij, i bienë rreth e rrotull malit të madh dhe ndaj zbardhëllimit ndodhen ballë për ballë faqes së Dardhës që është në këmbët e tij. Zenë vend menjëherë dhe presin. Përtej është armiku. Zjarret që ai ka ndezur ndriçojnë zbetë qafën. Nuk vonon të jepet urdhëri dhe partizanët hidhen me furi në sulm drejt qafës. Po mitrolozat e armikut kosisin nga të katër anët rrafsh me dëborën dhe detyrohen të shtrihen, pastaj tërhiqen përsëri për te kodrat nga u nisën. Tre herë sulmuan qafën e Dardhës dhe të tre herët nuk e muarën dot. Ndërkaqë bie mëngjezi. Hazbiu, i shtrirë mbi kodër, ka ngulur sytë te qafa e Dardhës dhe mendohet: Barrë e rëndë i ka rënë. Të kishte të paktën komisararin, shokun e tij të shtrenjtë, që i peshonte aq mirë punët. Po ai i mjerë po tretet tani në dhe. Komandanti i batalionit nuk ka aty as shokun tjetër, zevendës komisararin, drejtonjësin e organizatës së Partisë, të cilin e kishin thirur në Komitetin e qarkut të Partisë. Pranë tij kishte një fshatar, burrë i thyer, me fytyrën gjithë rrudha, që të tregon një jetë plot vuajtje dhe pleqëri të parakohëshme.

Fshatari e përshëndet:

- Vdekje fashizmit! shoku komandant.

Hazbiu ktheu kokën dhe i përgjigjet:

—Liri popullit xha Selo.

Ai e njuh mirë plakun. Në shtëpin e tij kush e di sa herë ka ngrënë, ka pirë dhe ka fjetur! Plaku i mirë e do Hazbinë si djalin e tij. Ai solli sot në mes të rrezikut bukën që mblodhi fshati për partizanët dhe nuk iu ndejt pa takuar komandantin e Batalionit. Plaku i tha:

— Si duket nuk po i thjeni dot, shoku komandant.

— Besa, si zor e kemi, — iu përgjegj Hazbiu.

— Të ishte behar, ndryshe qe puna, — ia ktheu xha Selua, — i hipnit Tomorit dhe u dilnit mbi të fashistëve, po në dimër... Ku ka burrë që shkel Tomorin në këtë kohë! U bëra pesëdhjetë vjeç unë, po s'mbaj mend të ketë bërë njeri përpjetë Tomorit në palcën e dimrit. Tregonin të parët se një karvan me krushq u nis një herë Tomorit, që t'i bjerë shkurt, po humbën të gjithë dhe s'arriti një i gjallë për be në shtëpinë e nuses.

Hazbiu ngre kokën dhe sheh Tomorin. Mali ngrihet lart i ashpër dhe krenar. Kreshta e tij s'duket, ajo fshihet në ret' e bardha. Nga balli që i kthen Beratit, mali duket veçanërisht i egër: shkëmb i tëri, dhe të vjen sikur e ka prerë tej për tej një thikë gjigande. Dëbora e ka mbuluar. E ku kalohet tani në Dhjetor mbi Tomor!... Po a ka vallë rrugë tjetër për të marrë Qafën e Dardhës? Që ta merrje atë drejt për drejt duhej të derdhej shumë gjak, gjaku i shokëve të tij... Hazbiu heq thellë, me të gjithë forcën e mushkërive, duhanin, ngul vështrimin mbi Tomor dhe mendohet...

* * *

Hazbiu me dy skuadra me partizanë, të gjithë nja njëzet vetë, të shkathët, më trimat ndër trimat, të armatosur me automatkë, i bien reth e reth Tomorit dhe dalin nga shpati që ai i kthen Skraparit. Ata kanë dalë të gjithë vullnetarë për këtë veprim. Kur kishte kërkuar

vullnetarë në mëngjez komandanti i batalionit, i gjithë batalioni kishte qenë gati, por të gjithë nuk nevoiteshin, vetëm njëzet. Kështu Hazbiu zgjodhi njëzet veta dhe duke qenë vetë në krye të tyre arrijti te këmbët e Tomorit e filluan të ngjiten lart një përroi që çan faqen e malit. Proi është i thikshëm. Akuj të lartë ngrihen njëri mbi tjetrin me një shkëlqim të ftohtë që të vret sytë. Ata, me automatikët në qafë, ngjiten lart me duar e me këmbë. Hazbiut i thahen duar e këmbë, i djegin shumë dhe pastaj pak e nga pak fillon të mos i ndjejë më, tamam sikur të ishin të drunjta. Thonjtë i mbushen gjithë gjak. Kur dalin lart fillon të fryjë një erë akull e ftohtë, që të çpon mishin si me gjilpëra dhe i mbështjell dëborë si një pluhur i imtë. Nga qielli fillon të qemtojë dëborë dhe një zbardhëllim i pafund mbulon qiell e dhe. Shpesh herë thellimi dhe dëborë të zënë frymën dhe nga sytë e buhavitur rrjedhin pa dashur lot të nxehtë rëke. Dhe ngjitja akoma vazhdon. Mos erdhi vallë fundi? Po Hazbiu nuk jepet dhe shokët e ndjekin nga pas. Ai ndalet para një akulli të lartë një boje njeriu. Po edhe këto raste janë parashikuar. Komandanti i batalionit nxjerr nga brezi një sqepar dhe çukit akullin. Në gropën e hapur ve këmbën i pari dhe bën lart, edhe të njëzet partizanët vunë këmbët njeri pas tjetrit dhe u ngjiten. Sa orë vallë kanë që ngjiten? Kush e di! Sa u ka mbetur akoma? kush e di! Dhe ata ngjiten e ngjiten të raskapitur! Ja tai u del përpara një akull i lartë mbi dy bojë njeriu. Hazbiu e sheh me zemërim dhe duket sikur matet me të. Eh ti akull, do ta ndalosh? Nga pas Kenua, një partizan me shtat vigani, i pëshpërit:

— Shoku Hazbi, hipë mbi supet e mia.

— A më mban dot?

— Unë s'të mbaj?!... Kur isha hamall, e zinja thesin me kuintalin dhe e ngrija si pendë.

Hazbiu i rreh supet. Partizani heq automatikun dhe

ja jep shokut pranë. Komandanti i batalionit i hipën mbi sup dhe me një dorë mbështetet pas akullit, me tjetrën hap dy a tri gropa. Pastaj ngjitet i lehte gropë mbi gropë dhe zë buzën e akullit. Tani duhet edhe një për-pjekje e fundit dhe hipën mbi akull. Një gabim i vogël, një therime tronditje të pësonte, dhe do të rokullisej e do të coptohej posht përrojt gjer sa të binte i vdekur te këmbët e malit. Po kush ka kohë të mendojë për këto? Arrin sipër dhe lëshon një litar. Partizanët ngjiten njeri pas tjetrit pa asnjë dëm. Marrin një copë herë frymë. Lart kreshta e malit humbiste në mjegull. Po koha u qetua pak dhe nuk qimton më dëborë. Atje poshtë mjegulla është përhapur dhe duket në luginë Osumi që del në një bryll kodre, gjarpëron si një shirit i hollë, ndrit si pasqyrë dhe të vjen sikur s'leviz fare. Më tej mbi pllajë zbardhëllojnë shtëpitë e një fshati që duken fare të vogla, s lodra fëmiysh. Nuk rrinë shumë. Vërtet janë të lodhur, po koha s'pret dhe, nga ana tjetër, duke ndenjur mërdhijne më shumë. Kollona ngjitet përsëri drejt për-pjetë, pastaj bën më krah e merr faqen e malit tërthorazi; ecën e ecën, del në faqen tjetër të malit dhe pa pritur sheh poshtë Qafën e Dardhës. Mbi qafën e mbuluar me dëborë duken njerëz: janë armiqtë. Hazbiut i shkëlqen fytyra nga një buzëqeshje triumfi. Pa vonesë, ai dhe shokët e tij, varen tatëpjetë përrojt që të mos i shohin armiqtë. Heqin e vuajnë aqë shumë. Të zbriturit nuk është aspak më i lehtë se të ngjiturit. Po tani ata e kanë armikun atje poshtë dhe kjo i mbush me entuziazëm. Zbresin e zbresin dhe më në fund qëndrojnë te disa shkëmbinj. Mali aty fillon të zbutet dhe ndonjëqind metro më tej duken në pozicione xhandarët. Ata kanë kthyer shpinën dhe as që u shkon ndër mend ç'kanë nga pas. Hazbiu nxjer nga brezi një armë dhe qëllon lart — një raketë e kuqe fluturon mbi Qafën e Dardhës dhe varet mbi kokat e xhandarëve. U dha shenja. Mbi shkëmbënjtë partizanët

ua dhanë xhandarëve me automatikë. Plasi pushka e mitrolozi edhe nën Qafën e Dardhës. Partizanët, të udhëhequr nga Bidua, komandanti i kompanisë së katërt, u hodhën në sulm për herën e katërt. Mbi Qafë u bë një rrëmujë e madhe. Xhandarët, të vënë midis dy zjarreve, ngrihen nga pozicionet dhe s'gjejnë vrimë ku të futen. Mbi dëborën e bardhë shtrihen shumë kufoma. E ku të venë tani xhandarët? Zjarr përpara, zjarr prapa. Ata janë krejtë të zbuluar dhe s'kanë si të mbrohen nga ky zjarr i tmershëm në shpinë. Zeneli habitet. Ai s'mund të kuptojë nga i duallën partizanët në shpinë. Nga Tomorri të kenë zbritur vallë? E pa mundur! Djersë të ftohta i mbulojnë ballin dhe thërret:

— Mbahuni, burra!

— E ku të mbahemi zoti kapiten? Tani duhet menduar për kokën, — ja pret Marku.

Xhandarët flakin armët, nxjerrin shami të bardha dhe i tundin me sa kanë fuqi. Njeri nga ata thërret sa i ha gryka me një zë të çjerrë:

— Mosni, pushoni zjarrin o shokë, mos na vrisni se jemi vëllezër, ore.

Sikur t'i kishte kujtuar ai, të gjithë xhandarët filluan të përsërisin me sa fuqi kishin ato fjalë. Dhe zjarri pushoi. Po Zeneli ç'të bëjë? Xhandarët ata do t'i falin, do t'i mbledhin ndofta t'u mbajnë ndonjë konferencë dhe do t'u thonë: «kush të dojë le të qëndrojë me ne, kush të mos dojë le të ikë në shtëpi, po të mos e gënjejë mendja të vejë të bëhet xhandar, se po e zunë prapë...». Ndryshe është puna e Zenelit. Ai është kapiten dhe duart i ka të lyera deri në bryl me gjak. I shkoi një herë në mëndje të varet tatëpjetë. Po ku të vejë? Ja do ta vrasin ja do ta zënë me duar. Të vrasë veten? Marrëzi. Partizanët atë nuk e njohin dhe deri sa të informohen do t'u fluturojë nga duart. I dha karar: u ul mbi një pozicion me gurë, mbështeti bërrylet mbi gjunjë dhe vu fytyrën mbi pëllëmbët e

duarve. Pas pak mbi Qafën e Dardhës u dhanë nga të gjitha anët partizanët. Aty pranë Zenelit një xhandar qesh-te si me ndrojtje, me një të qeshur prej budallai. Zenelit i erdhi pështirë. Më tej një partizan dha urdhër. «Mbli-dhuni të gjithë aty në një qoshe, hajt lëvizni. Po ti ç'ke që zbardh dhëmbët, more?!» E qeshura u pre me një he-rë. Pranë tij u dëgjuan disa hapa dhe dikush iu afrua. Ngriti kokën dhe pa përpara tij një partizan shumë të ri që ja i kishte ja s'i kishte të shtatëmbëdhjetat. Djaloshi e pa me një vështrim të mprehtë që xhandarit i erdh sikur e përshkoi tej për tej. Partizani i ri vinte i hequr në fy-tyrë, me ca buzë të holla dhe me fytyrën të mbuluar leh-të me një push të hollë, si pushi që mbulon pjeshkën; du-ket se qimet sa i kishin dirsur në faqe dhe ishte bërë për brisk. Ai mbante një kostum kaki, me një xhaket të mbërthyer me toka në bel, minge të kopsitura, dhe kish-te një gjerdhan me fyshekë që i varej pak mbi bark. Ze-neli e pa me kureshtje në fytyrë, në robat dhe pastaj në kapelen kaki me strehë të gjatë, mbi të cilën kishte një shqiponjë dhe mbi të një yll të kuq me pesë çipe. Kishte rënë në luftime shumë herë me partizanët; Zeneli po nga afër s'kishte pasur rast të shihte ndonjë nga ata, se parti-zanët nuk jepeshin të gjallë dhe të vrarët nuk i lenin në sheshin e luftës në dorën e armikut, por i tërhiqnin me vete. Zeneli e pa partizanin dhe pa dashur i shkoi në trup një drithërimë. Bobo, në duart e kujt kishte rënë! I njih-te mirë ai komunistët. Kishte pasur në dorë komunistë nga ata të qytetit, i kishte torturuar me maraz, duke da-shur t'i shohë të qajnë, t'i bien në gjunjë, t'i kërkojnë më-shirë, të mohojnë Partinë! Por këtë gëzim ai nuk e kishte ndjerë: ata kishin shtrënguar nofullat dhe ai nuk kishte lënë mjet pa përdorur që t'iu nxirrte gjë nga goja! Oh, në ç'duar ndodhej! Partizani i ri i kapi koburen dhe ja nxori nga këllëfi. Pastaj i tha me një ton urdhëronjës:

— Shko ne grumbulli.

Dhe duke thënë këto e shtyn me grykën e automatikut. Zeneli u ngrit me përtim dhe shkoi ngadalë në grumbulli i xhandarëve më tej. Partizanët grumbullonin për tokë armët e hedhura nga këta të fundit. Xhandarët ishin pak më shumë se partizanët dhe Zeneli e vuri re me maraz këtë gjë. Ai filloi të shikojë si i hutuar partizanët që mblihdnin armët. Pa pritur pa një djalosh me një pushkë gjermane, veshur fshatarçe. U zverdh! Ishte Nazifi, shoku i tij i dikurshëm, i nipi i xha Isufit! Po ky i mallkuar si doli këtu papritur, — tha me vete Zeneli, — a nuk ishte në fshat te sheshi edhe ky kur i numurova t'ungjit valterin në gojë? Ah, të shkretën, kur s'ia shtypa kokën dhe këtij sa e pata në dorë!» Pastaj, si pa dashur hoqi sytë dhe vështrimi i tij u ndesh në dy sy të tjerë, me një vështrim të njohur. Këtë radhë, pa ditur ç'bënte, thirri gjithë gëzim:

— Hazbi!

Komandanti i batalionit u pre në fytyrë. Këtë ballafaqim ai nuk do ta kish dëshëruar kurrë. Po kjo do të ndodhte. U mundua të zotërojë veten dhe tha me një zë të ngadalshëm:

— Ja ku të solli tradhëtia!

— Hazbi, unë...

Po komandanti i Batalionit pratizan i kthen kuriznin. Këtë pamje ai nuk e duronte dot. Gjunjët i ishin prerë dhe e ndjente veten si ndër ethe. Shkoi më tej dhe u ul mbi një gur. Përse, përse i vëllaj kriminel, me duart të lyera deri në bërryl me gjak, ra tamam në dorën e tij dhe tani ishte pikërisht ai që duhej të vendoste për të?! U trubullua shumë dhe s'ishte i zoti as të mendonte; porrinte si i mpirë. Një partizan i një batalioni tjetër, i ardhur atë çast, iu afrua dhe i zgjati një letër. Ai e kapi dhe e lexoi. I hutuar siç ishte nuk e kuptoi me leximin e parë dhe u detyrua ta lexojë përsëri. I shkruanin se batalionet e zonës së parë operative kishin dalë në Kiçok dhe se

Gjermanët, ballistët dhe xhandarët po tërhiqeshin me shpejtësi të madhe nga Skrapari. Sytë i shkëlqyen një çast, por... Vetëm një çast. Ja dha letrën komisarit të kompanisë së parë dhe pas pak gjithë batalioni mësoi përmbajtjen e saj. Partizanët u gëzuan pa masë. Ditët e vështira të okupacionit të armikut po mernin fund. Ata e bënë tërë qejf rrugën deri në fshatin më të afërm. Në fshat atë mbrëmje u ndanë nëpër baza, hëngrën e pinë dhe fjetën rehat e pa merak. Kishin pothuaj një muaj që flinin maleve, në dëborë, me gjithë këpucë shpesh herë pa bërë as zjarr, se zjarri tërhiqte vëmendjen e artillerisë s'armikut; me shumë pa ngrënë se ngrënë dhe gjithmonë të pangopur. Cilido mund ta marrë vetë me mend tani si e ndjejnë veten ata, mund ta marrë me mend kënaqësinë e tyre, kur hëngrën sa deshën dhe ranë në dyshekë. Veç një njeri, Komandanti i batalionit, as hëngri as piu dhe as nuk e hapi një herë gojën të flasë. Kur ra të flejë, sytë nuk i mbylleshin dhe s'gjente rehat në dyshekun e butë me lesh, pa vërvitej si mbi gjemba. E si të flinte atë natë, a ka gjumë që mbyll qepallat në një rast të tillë? Në duart e tij ndodhej i vëllai. Ai ishte vëllai, por edhe krimineli i luftës dhe atij i takonte të urdhëronte ta pushkatonin. Të pushkatojë vëllanë?!... Ky mendim e tmeroi. I kujtohet pa dashur fëmëria: ai dhe Zeneli kishin lindur në mot të njërit tjetri, flinin në një dyshek, kokë për kokë, si dy shqera. Atëhere Zeneli ishte i pastër dhe zemërbardhë. Ishin të dy trima e të guximshëm. I vjen ndër mend dhe i duket sikur e ka përpara syve, sikur të ketë ndodhur jo shumë vjet më parë — përpara luftës, por para një jave, një ndodhi: ishte dimër. Skraparin e kishte mbuluar anembanë dëborë si një çarçaf i bardhë pa anë e pa fund. Bënte ftohët kështu si këtë ditë. Ata ktheheshin nga Korça. I kishte zënë nata në rrugë. Në afërsitë e fshatit u kishte dalë një kafshë e madhe e murme. E kishin pandehur qen. Po kafsha kishte qenë një ujë i madh i uritur.

Si shigjetë ishte hedhur mbi ta, kishte mbërthyer Zenelin në gjoks dhe e kishte vënë poshtë. Ujku, kur ka uri, është një kafshë e tmerrëshme. Zeneli, duke u mbrojtur me dëshpërim, kishte thirur: «Ikë, shpëto ti Hazbi! Të ikte djaloshi të shpëtonte dhe të linte vëllanë në gojën e ujkut!... Më mirë ta çante bisha atë çast edhe atë se sa të shpëtonte. Pa e bërë hesap jetën aspak i ishte hedhur egërsirës mbi kuris, e kishte mbërthyer me duart e tij të mëdha e të forta dhe e kishte hequr zvarë. Bisha ishte hedhur përpjetë plot tërbim me fuqi dhe sytë e saj gjakosorë ishin dukur sikur lëshonin shkëndija. Po Hazbiu, djallë i fortë, nuk e kishte lëshuar. Ishin rrukullisur bashkë me bishën, që përpiquej pa pushim, shkrofëtinte me egërsi, tregonte dhëmbët e mbëdhenj dhe të mprehtë dhe me kthetrat e shtrira e mbërthente ku të mundej. Zeneli kishte shkukur një hu në një gardh pranë dhe kishte filluar t'i bjerë ujkut në kokë me sa fuqi kishte duke ulurirë me zemërim sa i hante zëri: «O derra, o burra!» Pa e kishin mbytur egërsirën dhe copë — copë si ishin bërë, gjithë plagë, që u kullonin gjak, duke hequr zvarrë ujkun e vrrarë nëpër dëborë herë njeri dhe herë tjetri, ishin kthyer në shtëpi.

Ky kujtim i zbuti zemrën. Atëhere kishte qenë gati të jepte jetën për Zenelin dhe e kishte shpëtuar. Por tani, të urdhërojë ta pushkatojnë? E pamundur! Por Partia... Jeta e tij mbetet pa kuptim, ajo mbetet e zbrazët pa Partinë... Djersë të ftohta i mbulojnë ballin. Ngrihet nga dysheku, ku ka rënë i veshur dhe del në oborr. Është ftohtë dhe një e ngjethur i kalon nëpër trup. Ngre kokën nga qielli: është errët pus. Një këndes këndon diku aty pranë. Në kotecin e oborrit, në një qoshe, pulat lëvizin dhe një këndez tjetër i përgjigjet me këngë atij të parit. Aty-këtu fillojnë të dëgjohen zëra të tjerë këndezësh. «Po vjen mëngjezi», murmuriti Hazbiu. Pastaj u kthye përsëri në dhomë, shkoi te dysheku, por nuk u shtri, u

ul këmbë kryq dhe ndezi një cigare. Drita e dobët e një kandili dridhej. Hazbiu nuk ishte i zoti të renditë mendimet dhe hiqte cigaren thellë, nxirte shtullunga të mëdha tymi dhe shihte i hutuar si përhapeshin nëpër dhomë.

* * *

Në një ahur në qoshe, mbi një krah bar të thatë, që kundërmonte një erë të këndëshme, ishte shtrirë Zeneli. Ahuri ishte i errët. Në një penxhere të vogël, të mbërthyer kryq me drasa, dukej qielli i errët pus. Pranë penxheres dëgjoheshin hapat e rregullta të rojes. Ne dera u dëgjua shkrapitja e një çakmaku dhe dikush u kollit. Ishte një roje e dytë. Kishin marrë masa të forta. Për një çast i shkoi në mendje të përpiqet të dalë dhe të çduket në natën e errët. Budallallëk! Atë e kishin ndarë menjanë nga xhandarët dhe e kishin rrethuar me roje. Hoqi shpejt dorë nga ky mendim për t'u arratisur. U ngrit, u suall disa herë nëpër ahur, i cili ishte me truall, dhe u drejtua ne penxherja. Nga jashtë hynte ajri i ftohët dhe pak i lagësht. Tej dukej një shtëpi dhe thellë malet vizatoheshin në sfondin e errët të qiellit. Kishte pllakosur një qetsi e thellë. Ai shihte shtëpinë, malet, qiellin dhe s'kishte të ngopur. Çdo gje i dukej këtë radhë me e dashur dhe i vinte sikur te shtëpia, te malet, te qielli, kishte zbuluar diçka të re, që s'e kishte pikasur më parë dhe që i mbushte zemrën me kënaqësi. Sa e mirë ishte natyra. Sa donte të jetonte, të gëzonte dhe të shijonte jetën si e gëzon dhe e shijon tani, të jetonte i qetë... Oh, pa tjetër kështu do të bëhet. Ai ishte njeri me fat. Sa herë e kishte parë veten buzë greminës dhe pa pritur kishte shpëtuar. Një dorë e padukëshme e mbronte dhe e largonte nga reziku. Ky fat e hodhi në dorën e të vëllait. Ai do të jetonte, pa tjetër do të jetonte! Ndodhej në duart e të vëllajt dhe i vëllaj ishte komandant. Pa dashur fytyra i qeshi. U kthye te bari dhe u

shtri. Po, ai do të jetonte, për këtë ishte i sigurt. Dhe pastaj ç'do të bënte? Pastaj, duke parë e duke bërë!... Sytë iu mbyllën dhe gjumi e rrëmben në krahët e tij, një gjumë kaqë i ëmbël që ai s'e pati bërë ndonjë herë tjetër. Sa fjetei vallë? Krisma e derës që u hap e zgjoi. Hapi sytë. Një partizan i madh me shtat si ndonjë ari, që mezi i dallohej fytyra në errësirën e ahurit, i tha me të egër:

— Ngreu, dil jashtë!

— Ku më shpini?

Ai nuk iu përgjegj. Zeneli u ngrit dhe dolli. Përvash-ta kishte filluar të zbardhëllonte. Katër partizanë me pushkë në krah prisnin te dera. Ç'kërkonin vallë? A mos?... Zemra iu hodh përpjetë. Po jo... s'ishte e mundur... Hazbiu... E vunë në mes dhe filluan të ecin. Në krye printe partizani shtatmadh — ariu. Kaluan fshatin, u futën në një pyll me shqopë dhe vazhduan të ecin. Zeneli hidhte këmbët si nëpër tym dhe s'ishte i zoti të përqëndrojë mendimet. Pa prituri ariu u ndal. Partizanët u hodgën mënjanë dhe ulën pushkët nga krahu. Zeneli qëndroi i hutuar në vend dhe s'lëvizi: Ai dëgjoi zërin e trashë të ariut, që i ra si çekan në kokë: «Për tradhëti ndaj atdheut dhe krime ndaj popullit, je dënuar me pushkatim!» Katër armë u kthyen drejt tij. Një zë i tmershëm, zëri i ariut, gjëmoi: «zjarr!...» i erdh sikur një dritë e madhe i verboi sytë dhe...

* * *

Lajmi i pushkatimit të Zenelit u përhap si vetëtimë në Skrapar. Të gjithë tregonin se vendimin për pushkatim në gjyqin partizan e mori vetë i vëllaj. Dhe vetë ai, me gojën e tij, urdhëroi t'i jepnin plumbin ballit. Këtë lajm e mësoi edhe Xha Malja dhe uli kokën. Ngjarjet e ditëve të fundit e plakën menjëherë. Njëzet vjet fshatarët e mbanin mend njëlloj, me atë shtat, me atë fytyrë...

Fëmijët i qenë bërë burra, po xha Malja ishte dukur sikur kishte mbetur gjithënjë ai që ishte. Në një javë burri ra. Leshrat iu bënë të bardha si dëbora, shpina iu kërrus dhe lodhej edhe deri te porta të vinte. Një fshatar i erdhi një ditë në shtëpi që ta ngushëllojë. Ai ja preu shkurt:

— Jo, nuk pres ngushëllime.

Dhe plakut i rrinte mendja te Hazbiu. Sa herë që binte për të fjetur lutej: «Ja Haxhi Bektash! Ja Abas Ali Tomorr! ruamani djalin nga plumbi i dushmanit!..»

* * *

Te porta e brendëshme dikush trokiti. Bardhylja do-lli shpejt e shpejt dhe e hapi. Para saj qëndronte një oficer i xhandermarisë — Llazi.

— Hë pëllumbi im? — tha ajo.

— Zeneli u vra.

— Oh!..

Gruaja ngriu në vend, Llazi e shtyu me dorë, hyri brënda dhe ndenji në sallon, në një kolltuk. Bardhylja e ndoqi e shastisur dhe qëndroi më këmbë te porta. Ç'do të bënte ajo tani?

Oficeri i xhandarmerisë hodhi sytë rreth e rrotull dhe pa kolltuqet, qilimin persian të shtruar, një sahat të madh me pendyl që varej në mur dhe i tha Bardhyles:

— Tani ti je zonjë e kësaj shtëpie. A e di që ke një pasturi të mirë?

— Po... — murmuriti ajo dhe sytë i shkëqyen.

— Shiko, Zeneli tani shkoi dhe le t'i lemë të vdekurit me të vdekurit dhe të gjallët me të gjallët. Ne të dy jemi miq të vjetër dhe njihemi para se ti të njiheshe me Zenelin. A nuk i bashkojmë ç'kemi dhe të jetojmë të dy.

Ajo shkoi te ay, iu ul në prehër, i hodhi krahët në qafë dhe vajtoi me ze tallës:

Zenel, o xhan!

Më le fasulet pa ngrënë, o xhan!

G J A K U

Kjo ndodhi në vitin 1943, në një fshat të Peshkopisë që nuk do t'ja përmend emrin.

Në atë fshat familja e Bardhallarëve dhe familja e Gjinollarëve ishin miq të ngushtë, miq për kokë si thotë populli ynë. Bardhi ishte një malsor me trup të fortë si lisi, me moshë rreth të dyzet e pesave, ai kishte dy djem, Sokolin dhe Shpendin, dhe një vajzë, Tanën. Ishte martuar fare i ri dhe tani që iu rritën fëmija, kur i shihje babanë me djemtë e tij, po të mos i njihje, do të thoshe se janë vëllezër. Edhe vajza e Bardhit, Tana, me e vogla, po bëhej për ta nxjerrë nuse. Ajo ishte një vajzë me shtat të gjatë, si të gjithë bardhllarët, dhe të drejtë si selvi. Gjinjët kishin filluar t'i kërcenin si dy kokra mo-

llë. Kishte një fytyrë të rrumbullaktë, të bardhë si dëbo-
ra dhe faqe të kuqe gjak, vetulla të zeza si hark, sy të
mëdhenj të zinj dhe qepalla të gjata, leshra sterrë të zeza
dhe të dredhura, gushë, llerë e këmbë të bardha dhe të lë-
muara si mermeri. Kush nuk do të donte ta merrte nuse
në shtëpi këtë vajzë dhe të lidhej me krushqi me Bardha-
llarët? Po fati i saj ishte caktuar që shumë kohë më parë,
kur ajo s'kishte parë akoma dritën e diellit! Në kohën
kur e ëma ishte me barrë me Tanën, në shtëpinë e Bar-
dhit erdhi një mik nga një fshat pranë. Në mbrëmje, në
raki e sipër, miku i kishte thënë se edhe gruaja e tij së
shpejti do të lindte dhe se ai kishte dëshirë që po të lin-
din fëmijët e tyre djalë e vajzë t'i martonin, po të lindnin
djem të bëheshin vëllamë dhe po të lindin vajza të bëhe-
shin motra. Bardhi nuk ja bëri fjalën dy mikut. Po atë vit
gruaja e tij lindi vajzë, Tanën, dhe mikut të tij i lindi
djale. Kur u rritën fëmijët, thoshin se sa e mirë dhe e bu-
kur ishte qëlluar vajza e Bardhit, aqë i shëmtuar kishte
qëlluar i fejuari i saj, se ai ishte i çalë dhe budalla dhe
se as me lopë nuk e dërgojnë dot, se kishin frikë mos i
humbiste. Këto fjalë i kishte dëgjuar Bardhi dhe i kishte
therur zemra. Po ç'të bënte?! Ai kishte dhënë fjalën. Dhe
burri i malësisë, thoshte me vete, kur e jep fjalën nuk e
bën më dysh. I kishin vajtur në vesh këto fjalë edhe Ta-
nës. Ajo natë për natë, kur binte në dyshek, qante mirë
e mirë dhe e bënte jastëkun qull me lotë, deri sa gjumi
i mbyllte kapakët e rënduar të syve. Po helmin vajza e
mbante të ndrydhur. Ajo ishte vajzë malësori dhe nuk
mund të fliste për martesë me njerëzit e tjerë të shtëpisë.
Fatin e saj e kishte në dorë vetëm i ati. Prandaj ajo mall-
konte fatin dhe i ankohej zotit që i sillte punët kështu.
Dhe ditët e muajt kalonin, të ngjashëm si njeri tjetri.

Një mëngjez pranvere Tana mori shtëmbën dhe dolli
të mbushë ujë. Ishte mugëtirë. Fshati ishte i heshtur dhe
dukej i përgjumur. Vajza, e lehtë si sorkadhe, kaloi rru-

gën dhe u ndal ne qoshja, te çesmja e fshatit, që ishte nën shtëpinë e bajraktarit dhe kishte një sylinë të trashë si të ndryshkur, dhe filloi të mbushë ujë. Uji binte me forcë, kërciste në fund të shtëmbës dhe kjo muzikë e mbushte vajzën me kënaqësi. Në këto e sipër, nga shtëpia e Gjinollarëve, që ishte në krahun tjetër të rrugës, pranë shtëpisë së Bardhallarëve, dolli Fatosi, djali i dytë i Gjinit, shokut të fëminisë dhe mikut të Bardhit. Ishte një djalë shtathedhur Fatosi e i pashëm, ç'i shihte syri i bënte dora dhe, të thuash hakun, i kishte shokët të rrallë jo vetëm në fshat por edhe në të gjithë krahinën. Sa shumë dhurata i kishte falur natyra këtij djali! Fatosi bëri poshtë rrugës dhe pa Tanën. Zemra filloi t'i trokasi aqë fort sa i vinte sikur do t'i pëllciste në krahëror. Sa shumë e donte ai këtë vajzë. Vajza kishte shumë, po Tana i dukej më e mira mbi të gjitha, i vinte sikur ajo kishte një nur që nuk e gjente tek të tjerat. Mirëpo kjo vajzë nuk mund të bëhej e tij, se ishte e tjetër kujt. Të shkretën, sikur të kishte qenë ai i fejuari i saj. Po ç'e do, ishte e thënë ndryshe. Dhe megjithatë, atij prapë i rrihte zemra, se ajo, nga një herë, s'e dëgjon arsyen. Shpejtoi hapat dhe u ndal pranë çezmes. Ktheu kokën nga pas: rruga ishte e heshtur dhe të vinte sikur edhe ajo flinte atë mëngjez të hershëm. Ai i hodhi fjalë me zërin e tij të qartë:

— Eh moj vajzë, të puthsha gush e faqe, më hidh ata sy që m'i ke si dy yj.

Vajza u bë flakë e kuqe në fytyrë dhe i uli sytë në sofatin e çezmës. Të thuash të drejtën edhe vashës Fatosi i dukej ndryshe nga djemtë e tjerë. Kur e shihte, pa dashur, ndjente një farë tronditje dhe nuk dinte të thoshte nëse ishte kënaqësi apo shqetësim, Kishte pyetur veten mos vallë e donte trimin e ri? Dhe i kishte ardhur turp nga vetja e saj. Si mund të mendonte një vajzë malësori për një djalë të huaj?!

Fatosi nuk po fliste më dhe Tana nuk po i ngrinte sytë. Pa pritur shtëma u mbush dhe uji filloi të rrjedhë në anët e saj, të derdhet në sofat dhe spërckat e ftohta t'i spërkasin këmbët. Me kokën ulur, pa i hedhur vështrimin djalit, se vajza e malsisë nuk mund ta shikojë mashkullin e huaj në sy, bëri lart rrugës dhe hyri në shtëpi. E ëma e pa të tronditur dhe e pyeti me habi:

— Ç'ke moj vajzë?

Tana, që nuk ishte e zonja të fshehte të vërtetën, i tregoi të gjitha një për një sa i ndodhën te çesmja. Veç ta shihnte si u bë nëna e saj! Ajo u nxi nga turpi dhe nga zemërimi. Dhe u ngjit si e marrë për te dhoma e madhe ku ishte i shoqi.

Por, para saj, bëri përpjetë shkallëve bajraktari — Musa begu—një burrë shpatull gjërë. Ai shtyri derën e dhomës, hyri brënda dhe i tha me një zë të trashë Bardhit, që rrinte pranë vatrës mbi një postë prej lëkure dashi.

— A je burrë? Ngreu, në je burrë, se sot ty t'u vu njollat!

Bardhi u hodh përpjetë sikur ta kishte kafshuar gjarpëri dhe e flaku në vatër filxhanin e kafesë që mbante në dorë; filxhani u bë copë e thërrime dhe kafja u derth. Dhe ja priti me një zë të çjerrë pa iu zënë besë veshëve të tij:

— Mua m'u vu njollë?

— Po, për atë zot që na sheh e na dëgjon... E dëgjova vetë me veshët e mij Fatosin e Gjinollarëve kur i hodhi fjalë vajzës sate në çesmja.

— Ah!

Gruaja e tij që hyri pas bajraktarit ja priti:

— Thotë të vërtetën, tani sa erdhi vajza e prishur në fytyrë dhe m'i kallzoi të gjitha.

Bajraktari, duke e mbajtur veten që të mos çfaqë shënjat e gëzimit që ndjente, vashdoi:

— Ti je burrë, nuk mund të durosh këtë turp. Mer pushkën.....

Nuk zemërohej lehtë Bardhi, po kur i hipnin të tijat.. Shtëpia e tyre nuk kishte njohur njollë. Si mund të duronte ai një turp të tillë. Jo, as Gjinollarët, që ai i kishte miq, nuk i lejonte të njollosnin shtëpinë e tij. Me njollë Bardhit nuk i hynte në sy jeta. Rrëmbeu pushkën e vjetër të shtëpisë, që varej në mur, veshi me nxitim këpucët dhe dolli në rrugë. Kaptoi me një frymë, i mbushur plot zemërim, rrugën e madhe të fshatit, hodhi hendekun në krahun e majtë, i ra mes për mes një are me grurë, që jeshilonte dhe i arrinte mbi gjunjë, dhe u dha te ara e Gjinollarëve. Në krye të arës Fatosi po qethte gjethet e një bisku të njomë qershije. I erdh sikur shihte një gjarpër dhe shpejtoi hapat. Fatosi e dëgjoi Bardhin vetëm kur ky kish arritur disa hapa larg. Ngriti kokën dhe e pa. Ngriu në vend. Fqinji i tij dukej si i çmendur nga zemërimi. Dhe djaloshi s'pati kohë të mbledhë veten. Bardhi i ktheu pushkën dhe uluriti:

Kështu e lajnë njollën e turpit Bardhallarët, qen i qenit!

Arma gjëmbi dhe Fatosi ra përmbys sa gjatë gjërë, si një filis i çkulur nga një dorë e pamëshirëshme. Bardhi pastaj iu afrua viktimës dhe e ktheu me këmbë. Nga goja i dilte shkumbë e gjak. Plumbi e kishte goditur në krahëror për vdekje. Bardhi e kuptoi këtë u largua krenar, dhe e ndjeu veten si të lehtësuar nga një barrë shumë e rëndë. Njolla ishte fshirë.

Pas gjysmë ore arritën te ara Gjini dhe djali i tij Pëllumbi. Dhimbja e babajt dhe dëshpërimi i vëllajt kur e panë Fatosin mbytur në gjak ishin aqë të mëdha sa s'ka ku të vejë më tej. I vinte Gjinit të mos u besojë syve të tij. Kishte ëndëruar qindra herë që kur i lindi i biri ta shohë burrë, të hedhur e trim si veten, ta ketë krah të djathtë, t'i marrë nuse në shtëpi... Kjo ishte ëndra e tij më e ma-

dhe dhe muaj për muaj shihte me gëzim si hidhte shtat djali, si afrohej me të shpejtë plotësim i ëndrës. Dhe tani që u rrit, e u bë burrë.... Cila, cila dorë mizore e bëri këtë?! Mjer ai, se shpirtin do t'i merte dhe gjakun do t'i pinte! U ul, i hapi të birit këmishën qull në gjak dhe i zbuloi gjoksin: Një plagë sa një gjysëm leku i ishte hapur nënë sisën e majtë. Plagë e zezë! Përse nuk e mori zoti më parë atë, që të mos e arrinte këtë ditë! I plagosuri shte pa ndjenja. Gjini i kërkoi me zë të ngrysur Pëllumbit t'i sjellë ujë. Dhe kur i erdhi bucella e drunjtë me ujë, i njomi të plagosurit fytyrën. Fatosi rënkoi dhe hapi sytë me pahir, duke shtrëmbëruar fytyrën nga dhëmbja e mprehtë që i theri në krahëror.

— Kush e bëri këtë të zezë, o bir! — i tha Gjini plot dhëmbje.

I plagosuri për një çast nuk u kujtua, rudi ballin dhe kërkoi të sjellë ndërmënd ngjarjen. Si nëpër mjer-gull atij filluan t'i kujtohen ngjarjet: Tana tek mbushte ujë në agimin e heshtur, qethja e biskut dhe pastaj.... Bardhi që i doli pa prituri përpara, si i tërbuar nga zemërimi.

—Bardhi.... — murmuriti i plagosuri me një zë të dobët.

Të plagosurin menjëherë e ngritën në një vig të bërë aty për aty dhe e shpunë në shtëpi. Ai u bë keq e më keq dhe në mbrëmje ishte në agoni. Gjini doli në oborrin e shtëpisë, ndezi pipën me duhan dhe filloi të fleqëdalëngadalë e duke thënë me vete: «Eh, o Bardh, më thave shpirtin, më mirë të më kishe vrrarë mua se të bëj vrisje djalin. Po besa edhe unë do të ta thaj, do të të bëj të shkosh pleqëri të zezë, se shqiptari gjakun e lan me gjak!....»

Kaluan muaj.

Gjini dhe biri i tij, Pullumbi, bënë shumë përpjekje që të lajnë gjakun, ngritën shumë prita. Ata e kishin më të lehtë punën sepse, si pas zakonisë, Bardhi dhe djemtë e tij, për deri sa nuk kishin gjak për të marrë, vetëm mbroheshin dhe nuk ngrinin prita. Po pritave të Gjinit të të birit, Bardhi dhe djemtë e tij dinakë, iu ruheshin gjithmonë.

Ndërkaqë koha kalonte. Djali i madh i Bardhit, Sokoli, u bë për të martuar. Dhe i pari i shtëpisë vendosi të kërkojë nuse për të. Në fshatin pranë, ku kërkoi nuk ja bënë fjalën dy. Bardhallarët ishin familje me një barrë nder dhe kush lidhej me ta kishte bërë një mik të fortë. Dasmën ai vendosi të mos e zgjatë shumë. Fjala për dasëm u pre në vjeshtë. Ishte i varfër Bardhi dhe harxhin e dasmës, që të shkatërronte shtëpi e katandi, nuk e përballonte dot. Kishte dhjetë vjet që ishte borçli të Musa begu. Borxhi ishte shtuar vit për vit dhe tani kamata vjetore ishte bërë më e madhe nga borxhi që kish marrë. Po megjithatë dasma duhej bërë dhe ai, besa, nuk e nxinte faqen, do të bënte një dasëm që të mos e mbante mend krahina. Vjeshtën e zgjodhi për një tok arsyë: Së pari, sepse në vjeshtë misëri do të ishte vjelë dhe miqtë e tij nga fshatrat e ndryshme do të vinin në dasëm pa rrezik. Shumë nga ata ishin në gjak. Dhe gjaksori këto raste pret, që të fshihet në misër dhe të zërë pritë në rrugë. Prandaj Bardhi, ashtu si bënëin dhe të tjerët në krahinë, zgjodhi një kohë kur misri do të ishte vjelë. Vjeshta është e përshtatëshme edhe për arsye se në këtë stinë bereqeti ka hyrë në shtëpi dhe gjendja e familjes është më e mirë. Edhe fshatari në këtë kohë është më i lirë në punët e bujqësisë.

Në telashin e përgatitjeve për dasëm, ditët kalonin pa u ndjerë. Dhe ja koha e dasmës, sikur të ishte prapa derës, erdhi. Bardhi harxhoi shumë dhe thosh me vete se këtë radhë shtëpinë e mori lumi. Po pastaj rrinte e mendonte, se s'kishte lënë gjë mangut dhe psherëtinte i lehtësuar. Mishi dhe rakia ishin të bollshme. Kur afroi dasma i vuri thikën kaut të punës. Me thanë të drejtën, kur i vuri kaut thikën në grykë, i erdhi sikur ja vuri djalit. E me se do ta punonte ai tokën tani?! Po ç'të bënte? Dasma i ka këto. Pastaj kushedi si vjen puna më pas.

Dy ditë para dasmës erdhën dasmorët e parë. Ata dhanë lajmin e ardhjes që nga larg me të shtëna pushkësh. Bardhi gjithë qejf rrëmbeu pushkën e tij, dolli në oborr dhe iu përgjegj mikut përshëndetje për përshëndetje, duke shtirë disa herë lart. Nuk vonoi shumë dhe mik u dha te dera. Ishte një mik i dashur i shtëpisë, Gjetan Brushi, burrë me shtat vigani, trim i marrë dhe i njohur në të gjithë krahinën për shakat e tij me kripë, po pak të trasha. Ai ishte veshur si për dasmë: me një xhamadan të kuq të qindisur me fije ari dhe me tirqe të bardha, të zbukuruara me gajtane të zeza. Një brez pambuku me ngjyra-ngjyra i ngjishte mesin. Mbi të kishte kollanin me tre sërë fishekë. Mbante veshur dhe një kajuke të zezë me mëngë të shkurtëra. Në sup kishte pushkën e pandarë. Në kokë mbante një qeleshe borë të bardhë. Pas tij vinte e shoqja mbi një kalë të vogël vendi. Gruaja ishte shumë e re dhe dukej nja 15 a 20 vjeç më e vogël nga i shoqi. Ajo ishte një grua mesatare në shtat dhe topolake, me një fytyrë të butë dhe me bishtaleca ngjyrë kafeje. Kishte veshur një xhup të bardhë, të gjatë gjer në gju dhe me mëngë të shkurtëra, me bel, por pa pala. Në shpinë kishte kryqe dhe stoli kurora-kurora, të kuqe dhe ngjyrë ari; në gjoks i kërcente mbi gjinjët e saj të plotë një mitan kadifeje i stolisur me yje ngjyra-ngjyra që xixëllonin. Nusja mbante në dorë një bukë, që ja

sillte mikut si e donte zakoni. Bardhi dhe Gjetani u rrokën qafë për qafë dhe u puthën buzë për buzë.

— Mirse të gjeta dhe për hajër të qoftë, i zoti i shtëpisë — e uroi miku.

— Mirse të sollti zoti dhe ta kthefshim gazin me gaz.

Ata hynë brënda. Sazet ja muarën një kënge dasme.

Nuk vonoi shumë dhe filluan të vijnë dasmorët e tjerë grupe grupe, duke njoftuar ardhjen e tyre, para se të hyjnë në fshat, me të shtëna pushkësh. Gjer në mbrëmje shtëpia u mbush plot. Ahengu ziente. Burrat në dhomën e madhe ishin ulur në truall dhe mbështeteshin pas murit. Rakija derdhej si lumë dhe enët me mish vinin kapicë. Bardhit, kur futi në gojë mishin e kaut, i erdhi sikur po hante mishin e tij. Një dasmor ja priti:

— Bardh Shpati, gazi me trashëgime dhe me këmbë të mbarë!

Burrat ngritën gotat e mëdha të ujit të mbushura buzë me buzë me raki dhe i kthyen deri në fund. Bardhi erdhi në qejf.

Aheng u vazhdonte nat' e ditë. Në aheng e sipër, një natë para dasmës, u dha te dera e dhomës së madhe Gjini Burimi — armiku i shtëpisë. Ai vinte të uronte të zotin e shtëpisë. As njeriut nuk i erdhi e pa pritur kjo vizitë. Zakon i çuditshëm! Bardh Shpati, kur i vrau djalin, i shkoi në shtëpi dhe e ngushëlloi për viktimën që ai vetë e kishte vrarë. Gjini Burimi s'gjente prehje as ditë dhe as natë, shpirti hakmarrës e mundonte pa pushim. Ai jetonte si të thuash për të marrë gjakun dhe megjithatë kur armiku e ftoi në dasëm, erdhi që ta urojë. I tillë ishte zakoni i malësisë dhe ata s'mund të bënin tjetër vesë t'i nënshtroheshin. Vetë e dinte Gjini sa i vihej në shtëpinë e armikut, po ç'të bënte?! Ai u fut në radhën e burrave, ngriti një gotë që i dha dikush aty pranë dhe e uroi të zotin e shtëpisë:

— Bardh Shpati me jetë të gjatë dhëndri!

Dhe e ktheu gotën deri në fund. Uronin të qetë dhe prisnin urime të dy burrat, jo sikur të ishin armiq, po si shokë e miq. Gjini nxori një kuti dhe u hodhi përpara burrave nga një cigare. Si piu me nge duhanin, Gjini u ngrit e shkoi. Detyrën e kishte bërë.

Ahengu ndizej gjithmonë e më tepër sa më shumë raki pinin burrat, ashtu si ndizet zjarri, sa më shumë t'i hedhësh benzinë. Veç të shihnje sazexhinjtë! Ata të pizgave aqë fort u binin dhe aq fort ishin skuqur dhe fryrë nga të pirët dhe nga zori, sa të vinte sikur do t'iu pël-cisnin bullçinjtë. Daullexhinjtë i binin me sa fuqi kishin dhe të vinte sikur nga njëri çast në tjetrin do të çaheshin daullet. Dy burra me shpata në duar u ngrenë dhe filuan të hedhin një valle. Këmbët iu merreshin pakëz, po ata ishin bërë çakërcejf dhe loznin me gjithë shpirt, ngriheshin përballë njëri-tjetrit, kanoseshin dhe hidheshin përpjetë me një burrëri të tillë, sa të vinte sikur shihje jo një valle burrash po një dyluftim dragojsh. Vallet vinin njëra pas tjetrës: valle burrash plot burrëri dhe guxim të marrë dhe valle të tjera plot hir dhe dashuri me burra dhe gra së bashku. Të këdshëm ishin valltarët, po s'ishtë i pakët dhe ay drej daullxhiu, i zi si qymyri në fytyrë, i mbuluar me djersë, të cilit i shkëlqente fytyra sikur ta kishte lyer me vaj dhe sytë e tij dinakë i ndritnin si të maçokut. Herë pas here ai futej në mes të valltarëve, ngrinte kokën përpjetë si këndez, i binte daulles me sa i kishte krahu dhe hidhej e përdridhej bashkë me ta. Atëhere dasmorët haronin valltarët, shikonin atë dhe çkuleshin së qeshuri. Emrin ja vunë arap. Dhe arapi në qejf e sipër, një çast u kthye nga llampa dhe filloi t'i bjerë daulles aqë fort sa ajo u shua. Po ai nuk e prishi qejfin. Dy a tre shkrepse u ndezën dhe një nga burrat ndezi përsëri llambën. Dasmorët e ndjenin veten të qetë që ç'ke me të në këtë zhurmë shurdhonyjëse dhe qejfi ua kishte të kërcisnin akoma më fort daullet. Rakia derdhej si lumë.

Dasmorët e dehur më shumë e derdhnin në robet e tyre të dasmës dhe në dysHEME dhe ca e ca e pinin. Shtëpia kundërmonte erë rakië dhe kafeje të pjekur.

Në aheng e sipër nata kaloi dhe erdhi dita e fundit e dasmës. Njerëzit ishin lodhur tepër nga të pa gjumët dhe nga pija, po ahengu prapë vazhdonte. Pas dreke në dhomën e madhe të burrave hyri Gjetan Brushi dhe qëndroi në mes të burrave në këmbë. Ai ishte veshur e ngjeshur në një mënyrë qesharake dhe burrat e malësisë sa e panë ja dhanë të qeshurit. Brezin me ngjyra që ngjishet në mes e kishte vënë terthorazi nga supi i djathtë në ijen e majtë dhe qylafin e kishte rrasur deri në vetullat.

— Kreshnik! — bërtiti me zërin e tij të trashë si zë borije — hajde o burr' i dheut.

Nga jashtë dikush tha me zë të hollë sa të vinte sikur mjaullinte:

— Po ti i ke shalët të gjata, o zemër. Prit pak.

Duke thënë këto, ai që foli nga jashtë hyri brënda. Ishte një plak me mustaqe dhe me flokë të bardha — të bardha sikur t'i kishte rënë pahu i mullirit; i paktë dhe i thatë, sikur të mos ishte burrë malësie. Kishte veshur një palë rrobe të gjëra si për Gjetan Brushin, dukej i futur i gjithi në to dhe kur e shihje ishte e pamundur të mbaje gazin. Plaku i vajti dhe i ndejti ballë për ballë Gjetanit. Të dy burrat:— Gjetani vigan dhe plaku i paktë, sepse bënë një çift shumë qesharak. Dhe dasmorët qeshnin me të madhe.

— O plak i mençur — tha vigan, — pa më mëso si të bëj. Kam një vajzë në shtëpi, ma kanë kërkuar nuse një bej i madh me tokë dhe bagëti, një i ditur në qytet dhe një fshatar pa tokë e gjë, por dorëartë dhe zemërbardhë. Kujt t'ja jap?

Plaku ngriti gishtin dhe ju përgjegj me zërin e tij të hollë:

— Ngrehu ti të rri unë, rri ti të flas unë, mirse erdhe mirse të gjeta.

Si tha këto fjalë, ai iku dalëngadalë. Viganit mbeti si i ngrirë në vend, thartoi fytyrën sikur do t'ja plaste vajit dhe u ankua:

— Plaku i keq nuk më tha gjë.

Një dasmor ja priti:

— Shtatin besa të madh e ke, por s'duhet vetëm shtati. Plaku i mençur t'i tha të gjitha kaqë mirë sa më s'ka ku të vejë.

— M'i tha të gjitha!

— Po. Ngreu ti të rri unë, d.m.th. mos ja jep beut se atij do t'i rri me temenara; rri ti e të flas unë: mos ja jep atij të mençurit në qytet se ay ty të quan mendje trashë dhe të vë në një rradhë me kaun; mirse erdhe, mirse të gjeta, jepja fshatarit pa gjë po me duar të arta, se ay e ka zemrën të bardhë si ti, dhe me te do të jesh mik për kokë.

Viganit i qeshi fytyra dhe bëlbëzoi:

— Mirë më paska mësuar plaku.

Dhe si tha këto doli.

Pa pritur u dëgjuan në dhomë krisma e largët e një batareje pushkësh.

— Sokol! — thiri Bardhi gjithë qejf, se po vinte nusja dhe se rakia kishte bërë punën e saj.

Sokoli, që rrinte në fund të dhomës me shokët e moshës së tij, u ngrit me gëzim të madh të ndrydhur, që të mos e vënin re dhe priti fjalën e t'et. I ati e urdhëroi:

— Merr pushkën dhe ngjitu në sharapoll, përshëndeti krushqit.

I lehtë si zog mali, Sokoli doli, shkoi në dhomën përballë, mori pushkën, bëri përpjetë shkallëve dhe hyri në sharapoll. Sharapollit është një vend i ngushtë në katin e sipërm, pak si i dalë, me dritare dhe frengji, ku burrat e shtëpisë luftonin kur ishte nevoja. Sokoli u

zgjat jashtë penxheres dhe hodhi vështrimin në luginë. Bota i dukej e tij dhe të gjithë sa shihte i vinin të dashurara. I vjen si çudi dhe si e pabesueshme që do të martohet. Sokoli kërkoi një çast me sy krushqit gjatë luginës. Ja tek shiheshin përtej të hipur mbi kuaj dhe po vinin. Djalë, gjithë qejf, nxori armën jashtë penxheres dhe shtiu. Një batore iu përgjegj tutje te krushqit. Ai ngriti çarkun e pushkës që t'i përshëndetë edhe një herë. Ndërkaqë një grykë pushke dilte nga frengjija përtej në sharapollin e shtëpisë së Gjinallarëve dhe drejtohej kundër tij. Sokoli nuk pati kohë të qëllojë për herën e dytë. Gjin Burimi përtej, brenda në sharapollin e shtëpisë armike, i ftohtë si akulli, shkrepri këmbëzën dhe e rrëzoi të vdekur në vend me një plumb në kokë. Djaloshi u var në penxhere me pushkën të shtrenguar fort në duar. Tej krushqit përshëndetën për të tretën herë me një batore.

Poshtë në dhomën e madhe, Bardh Shpatit i hipi gjaku në kokë. Ç'bënte Sokoli, përse nuk përgjigjej?!...

— Shpend! — i thirri ai djalit të dytë. (Shpendi një djalë i vogël rreth katërmbëdhjetë vjeç, me ca sy të gjallë, u dha te dera.

— Ikë merr pushkën dhe përgjigju krushqëve, se tët vëlla e zu gjumi në sharapoll.

Shpendi shkoi, mori armën dhe bëri lart shkallëve. Por, sa vu këmbën në sharapoll, ngriu në vend. Sokoli varej mbi dritare. Ju errën sytë, flaku pushkën në dysheme, u derdh tek i vëllai dhe e ktheu nga fytyra. Por ai kishte vdekur.

Djaloshi u kthye me vrap me mendje të prishur dhe, sa arriti te dera e dhomës ku po vinin burrat, bërtiti:

— Baba, na vranë Sokolin!

Bardhi u hodh përpjetë dhe me të bashkë të gjithë ç'qenë aty. Balli iu mbush plot bulza dierse, në çast e ndjeu veten esëll dhe i erdhi sikur e zu shtëpia. Sazet pushuan. Gota e rakisë u derdh në këmbët e tij dhe një

rrëkezë shkau në dysHEME. Lart u dëgjua kuja e kobëshme e nënës së sokolit. Bardhi dolli nga dhoma dhe bëri lart shkallëve, i ndjekur nga burra e gra dasmorë. Te pragu i sharapollit, kur i pa të gjitha me sy: djalin të katosur pa frymë mbi dritare dhe në këmbët e tij nënën e mjerë të zalisur që dukej si pa jetë, ngriu në vend dhe s'i bënin këmbët të hyjë brenda. Prgatiti dasmë dhe i dolli vdekje! Një çehre e verdhë i ra në fytyrë, po sytë i mbe-tën të thatë. Ai ishte shqiptar dhe shqiptari s'qan kurrë ndonjëherë, ç'do gjë që t'i ndodhë! Eh, Gjini Burimi, Gjini Burimi! e bëre këtë, po prit... prit se... Është gjallë Bardh Shpati dhe ti s'e vë dot nënë vete! Fshiu ballin e dërsitur me mëngën e këmishës, u kthye nga dasmorët dhe kërkoi me sy të turbulltë sazexhinjtë. Kur vështrimi i tij u ndesh me atë të arapit, ky i fundit uli sytë.

— Pse pushoni sazexhinj? — tha ai me një zë të ngrysur, që nuk ngjante fare me zërin e tij, — bjerini, sot ju kam thirur për dasëm, nesër kemi vaj.

Daullexhiu ja ktheu me gjysëm zëri.

— A i bën zëmra sot njeriu të këndojë, o i zoti i shtëpisë? A ka të keqe më të madhe se kjo që të gjeti ty?

— Po, ka... Turpi është e keqe më e madhe. Po të dal unë tani në rrugë t'ja kris vajit dhe t'i gëzohet zemra armikut është më keq!

Nënë shkallë ja krisi vajit Tana. Asaj i hapën rrugë dhe bëri lart, u fut në sharapoll dhe u përplas me kuje mbi vëllanë e vvarë.

Asnjë tek shkallët nuk fliste, asnjë nuk lëvizte as qepallat. Bardhi iu kanos me zemërim sazexhinjve:

— Bini, bini de një kënge dasme, se për besë!...

Sazet ja filluan një kënge dasme.

— Bardhi përkëdheli flokët e ashpra të Shpendit të vogël që rrinte pranë tij i heshtur dhe i egër dhe i murmuriti me zë të ngrysur:

— Ne do ta marrim gjakun, apo jo, biri im?

— Po baba, gjak për gjak!

Poshtë në obor u hap porta e madhe e u dhanë krushqit me nusen.

* * *

Si Bardhallarët ashtu dhe Gjinollarët që në fillm u lidhën me lëvizjen Nacional-Çlirimtare. Dhe jo vetëm ata. I gjithë fshati këtë rrugë ndoqi. E si mund të bënin ndryshe? A nuk ishin ata që gjithmonë kishin rrëmbyer armët për Shqipërinë? A nuk ishin ata që i vanë pas Bajram Currit kundër turqve dhe hynë me te deri në Shkup, që luftuan kundër pushtonjësve serbë dhe i kthyen pushkët Zogut duke e detyruar tu heqë taksat? A nuk i vunë ata zjarrin kullave të bajraktarit që ishte me turqit? Vetë Bardhi dhe Gjini, djema të rinj, shokë të ngushtë në ato kohra, kishin shkuar me Bajram Currin. Kjo luftë ndau të mirën nga e liga; ndau, si thotë një fjalë e urtë e popullit, shapin nga sheqeri. Bajraktari — Musa begu, mori anën e Italisë. Mos u çuditni, edhe në të kaluarën ay kish marrë anën e Turqisë, të Serbisë, të Austrisë; kapardisej me pushkë në sup dhe merrte rrogë të majme nga Zogu, po kurrë nuk mori anën e fshatarëve. U gjetën dhe ca syleshë që i vanë pas. Ndër këta sy lëshë ishin krushku dhe dhëndëri i Bardhit. Prandaj lufta hapi një hendek të pakalueshëm midis tyre. Kur krushku dërgoi një njeri te Bardhi që të caktojë ditën e dasmës, ky i fundit ja preu shkurt:

— Kur të kapë qielli tokën hyn vajza ime nuse në atë shtëpi.

— Mos, o burrë, — ja këtheu lajmësi, — se fjala e dhënë nuk shkelet në malësitë tona!

— Jo, lum miku, Bardh Shpati nuk bëhet më rob i fjalës, dhe i ç'fjale pa?! nuk jep vajzë tek tradhëtari i vatrës e i vendit, se për këtë vatër e këte vend kam parë vdekjen me sy dhe do ta shoh sa herë ta dojë puna.

Kështu krushqia u prish. Për këtë punë gjithë fshati e mbajti në gojë Bardh Shpatin. Thuhej bile se edhe Gjin Burimi e tha një fjalë të mirë. Kur e mësoi këtë gjë, Shkëlqim Deda, mësuesi i shkollës, që ishte në komunën pranë, një djalë i hollë e i gjatë si qiri, pakë si i ngadalëshëm dhe gojë mjaltë, që lidhi këto anë me Partinë, shkoi drejt e te shtëpia e Bardhit, e kapi të zotin e shtëpisë në qafë dhe i tha:

— Të lumtë Bardh Shpati! Ti je burrë e ç'far burri!...

Ata biseduan gjërë e gjatë. Bardhi i hapi zemrën. Ai e kishte patur gjithmonë këtë krushqi thikë në zemër, po zakoni, zakoni e mbante lidhur si me veriga. Pa i vinte tani sikur hoqi një barrë të rëndë dhe uronte t'i bëhej dita njëmijë Partisë, që solli këtë kohë.

Shkëlqim Deda dëgjoi me vëmendje të madhe të gjitha sa i tha malësori dhe pastaj tha:

— Malësia jonë ka shumë virtyte, por ka dhe zakone si ky i martesave që në djep, që duhen lënë.

— Po besa, ashtu është.

— Një zakon i egër i maleve tona është edhe gjaku.

— Ke të drejtë, Shkëlqim, besa shumë i egër është.

Kur biem ne malësorët në gjak vrasim njeri tjetrin brez pas brezi. Në një fshat këtu pranë, familja e Gjetanit dhe familja e Marashit janë në gjak për një vijë uji brez pas brezi dhe janë vrrarë dhjetë burra nga njëra shtëpi, njëmbëdhjetë nga shtëpia tjetër.

— Si nuk janë pajtuar vallë deri tani?

— Pajtimi nuk është dhe kaq i lehtë në malësi. Malësori nuk e fal lehtë gjakun. Po dhe gjaksori disa herë nuk e pranon zakonin përulës që kërkon falja e gjakut. Si pas zakonit gjaksori duhet të shkojë në shtëpinë e gjakmarrësit me duarlidhur dhe me kokë ulur që të kërkojë të falur. Po shumë gjaksorë nuk e bëjnë një gjë të tillë.

Shkëlqim Deda nxori kutinë dhe ja zgjati Bardhit që të dridhte një cigare nga duhani i tij i verdhë si qelibari. Pastaj vazhdoi bisedën:

— Kam marrë vesh se edhe ti Bardhi je në gjak me Gjinin.

— Po.

— A nuk ka ardhur koha t'i jepni fund gjakderdhjes? Le ta ruajmë pushkën për armikun. Ju të dy palët jini lidhur tani me luftën nacional-çlirimtare. Dëshira e Partisë, Bardh Shpati, është të pajtoshi.

Bardhi vrënjti vetullat dhe heshti një copë herë.

Ç'thotë kështu ky miku i tij?! Jo, Partia nuk duhet të hyjë këtu. Vërtet i pari ky e kishte gjakosur Gjin Burimin, po ai i kishte vrarë djalin ditën e dasmës, i kishte kthyer nusen me duvak nga shtëpia. Po të mos kishte ndodhur kjo do ta kishte shtëpinë plot, me djalë, me nuse, me fëmijë, tamam si një kopsht i bekuar nga zoti me bilbila... Dhe miku i thotë ta falë. Jo. Kurrë s'mund të bëhet kjo... Pa ja ktheu mikut rëndë-rëndë:

— Të kam mik, të kam vëlla, Shkëlqim Deda, po këtë fjalë mos ma thuaj. Fjalën unë e kam thenë dhe e them prapë: Sa të kemi armikun e jashtëm në vatër, unë dhe djali im s'kërkojmë gjak nga Gjin Burimi, po pastaj...

Dhe Shkëlqimi heshti. Ai e kuptoi se çdo përpjekje ishte e kotë tani. Po shpresën nuk e humbi. Vetë ai dhe bashkë me te, që të gjithë ndryshonin dita me ditë, bësheshin më të mirë. Prandaj Shkëlqimi e kishte të mbushur mëndjen top se do të vinte edhe dita e pajtimit. Dhe nuk u gabua. Kjo ndodhi pas 13 muajve, një ditë marsi, ditë e bukur me diell. Atë ditë Shkëlqimi mblodhi burrat e fshatit në sheshi para xhamisë dhe tha me një zë të qetë se partia kishte vendosur të ngrihej një çetë partizane në krahinë. Një pëshpëritje kaloi nëpër fshatarët. Bardhi u ngrit më këmbë dhe tha se fshati do të dërgonte djemt e tij në çetë dhe se ai, bashkë me Shpendin e tij, do të merrnin vetë pushkën, se do ta bënte edhe këtë radhë fora si e kishte bërë në kohën e Bajram Currit, dhe bile do ta bënte akoma më fora. U ngritën edhe pesë a

gjashtë djem të rinj, ndër ta bile edhe Muli, djali i Gjetanit, një çamarok i vogël nja 15 vjeç, që gjer vitin që shkoi s'linte pemë e bostan pa trazuar, dhe tha se do të vinte në çetë. U ngrit pastaj Gjin Burimi, tha se ai ishte i sëmurë nga romatizma dhe s'dilte dot në mal, porse do t'i jepte me duart e tij pushkën djalit, do ta niste në çetë dhe do ta porosiste që të luftonte si burrë, ose përndryshe të mos kthehej fare në shtëpi. Kur u shpërnda mbledhja, Shkëlqimi mori rrugën bashkë me Bardhin dhe ja hodhi fjalën përsëri ne gjaku:

— Bardh Shpati, të lutem si vëlla, të them në emër të Partisë, bëhu i madh nga shpirti, fale gjakun.

U zu ngushtë Bardhi. Atij zemra i pikon gjak. Po si mund ta hedhë poshtë fjalën e Partisë?! Dhe atij s'ja thotë dot goja atë që pret Shkëlqimi. Ai uli ballin dhe heshti.

— Thuaje Bardh. — ngul këmbë mësuesi.

Dhe Bardhi, ky burrë i vërtetë, e tha me gjysëm zëri:

— U bëftë si thotë Partia.

Të, nesërmen, kur fshati po përcillte burrat në çetë, Bardh Shpati dhe Gjin Burimi i dhanë dorën njeri tjetrit dhe u puthën buzë për buzë. Pastaj Bardhi puthi në buzë djalin e Gjinit, Pullumbin, shokun e tij të çetës. Gjini ja priti:

— Kemi qënë shok dhe miq Bardh Shpati. Po ta dish se tani të kam më shumë shok dhe mik se më parë. Ti ke lënë në shtëpi gruan dhe vajzën. Po në fshat ke lënë dhe Gjin Burimin. Sa të jem unë, ato më kanë krah për çdo gjë.

S'mbeti njeri pa u gëzuar për këtë pajtim. E si të mos gëzohen? Ndodhi si ndodhi, po besa burrë i vërtetë si Bardh Shpati ishte edhe Gjin Burimi, pra ishte gjynah të vriteshin me njeri tjetrin. E kujt i shërbente kjo? Bajraktari — Musa begu — e kishte thënë haptazi. «Sa kohë që do të hanë fshatarët kokat me njeri tjetrin mua s'do më tundë gjë».

Po Bardh Shpati, si në kohën e pajtimit ashtu dhe më pas në çetë rrinte i mërzhitur sa më s'bëhet. Komisari i çetës, Shkëlqimi, e vu re dhe i tha një ditë:

— Nuk të shoh mirë. Mos ke mall për shtëpinë, mos të ha merakun se lë vetëm dy gra? Ikë ca ditë në shtëpi, po deshe.

— Jo besa, nuk e kam hallin aty. Po njerëz jemi dhe herë jemi në qejf e herë s'jemi.

Shkëlqimi e pa drejt e në sy dhe i ra në të punës. Malsori e kish falur gjakun dhe kjo punë kish marrë fund; edhe sikur kush e di ç'të bëhej, ai fjalën nuk e kthente. Por prapëseprapë ndjente se me Gjinollarët e ndante një hendek. Dhe i vinte të hante veten. Vallë pajtim i thoshin këtij? Vallë këtë pajtim kishte kërkuar Partia? A nuk i vrau ai djalin Gjinit për një fjalë goje? Dhe pastaj Gjini i mori gjak për gjak. Jo, as ai dhe as Gjini nuk ishin të këqinj, ata ishin viktima të mjera të zakonit, të prapambetjes. Ai duhet t'a haronte të kaluarën dhe ta donte. Dhe megjithëatë zemra s'pranonte arsye. Ajo nuk e donte Gjini Burimin dhe pikonte gjak si atë ditë që u shtri Sokoli trim pa jetë, u hap një varr në shtëpi, u kthye nusja, sytë e Bardh Shpatit u shuan e dy rudha të thella i çanë ballin. Po ai Gjinit i tha mik dhe mik duhet ta kishte. Pa lëftonte me vetveten Bardh Shpati...

* * *

Dy batalione italianë kishin një javë me radhë që bënë një operacion në krahinë. Armikun e kishte gënjer mendja se do ta çfaroste çetën dhe do t'i fuste datën popullit. Po çeta e vogël nuk qëndronte të mbante front si donte ai. Ajo çfaqej pa prituri e pa kujtuar, jepte një goditje, bënte kërdinë, mbillte tmerr në batalionet e armikut dhe pa u ndjerë çdukej prapë e s'i dukej gjurma. Armiku tërbohej nga zemërimi. Ai e nxirte gjithë inatin

nëpër fshatrat e braktisura nga banorët, u vinte flakën dhe nuk linte gur mbi gur; tymi i zi ngjitej shtëllungashtëllunga gjër në qiell dhe bëhej si re nga të katër anët. Një ditë gushti, me një diell që digjte e përvëlonte si saç, çeta i zu armikut pritë në një grykë dhe vrau aqë shumë armiq sa vendi u bë si kasaphanë. Armiku, si mblodhi veten, u tërhoq pakëz dhe pastaj hodhi fuqi të mëdha e mjete të shumta kundër çetës. Tundej dheu nga topi e mortaja, kërciste mitrolozi me tërbim. Komandanti dhe komisari i çetës u fjalosën një copë herë dhe vendosën t'i tërhiqnin forcat. Fyshekët i kishin të pakët dhe kjo luftë me dy batalione armiq nuk kishte kuptim. Forcat u tërhoqën dhe lanë aty vetëm Pëllumbin me mitrolozin e tij dhe dy partizanë pushkatarë. Ata do të tërhiqeshin kur çeta do të arrinte përtej dhe do t'i njoftonin me tre të shtëna pushkësh. Pëllumbi rrinte e priste. Italianët mbuluan shpatin e kodrës si mizë lisi dhe afroheshin e afroheshin. Po partizanët heshtnin. U duk sikur kodra u boshatis. Dhe italianët thanë se lufta mori fund. Po ja, kur ata kujtuan se duallën pa telashe në majë, partizanët u bënë të gjallë. Pëllumbi shkeli këmbëzën e mitrolozit dhe zbrazi një karikator të tërë, pastaj një të dytë, një të tretë. Partizanët e tjerë, që kishin grumbulluar nga një kopicë me bomba para tyre, filluan t'i flakin ato pa kursim. Dhe maja u ndez tym e flakë. U katosën armiqtë për tokë, pastaj ata që ishin ca më përpara u prapsen dhe filloi një tërheqje e përgjithëshme në rrëmujë. Te zalli poshtë, oficerët filluan të çiren e të shahen dhe i ndalën. Nga kodrat përtej u hap një zjarr i fuqishëm. Pëllumbi ndjeu në supin e majtë një goditje të rëndë dhe i erdh sikur një dorë e hekurt e shtyu me fuqi. Futi dorën nën zhaqetë. Ajo iu qull me një gjë të trashë. «Hej, djall o punë, qenkam plagosur!» — tha me vete partizani. Këmisha filloi t'i ngjitej në trup. Përtej krisën mortajat, predhat u ndienë në fluturim, pastaj dy a tri

nga ato ranë mbi majë, plasën me një zhurmë shurdhuese dhe coprat e tyre u përhapën me tringëllima metalike nga të katër anët, predhat e tjera shkuan e plasën përtej. Mortajat binin si breshër. Maja u mbulua me tym, pluhur e flakë! Po shpejt zjarri, që kishte filluar si një rrebes, pushoi. Sikur të kishin pritur këtë shenjë, tre pushkë u dëgjuan prapa, në brigjet përtej. Ishte shenja e tërheqjes. Çeta thëriste Pëllumbin dhe shokët e tij. Gjithë qejf Pëllumbi u bëri zë shokëve:

— E bëmë tonën. Bëhuni gati të ikim.

Po askush nuk iu përgjegj. Ai u zvarit për tek ata. Po ç'të shohë! Deda ishte shtrirë sa gjatë gjerë pranë pozicionit me gurë, nga kafka e hapur, e çarë si me sopatë, i kishte dalë një qull i bardhë — trutë, dhe gjaku i rithte si rreke. Partizanit i erdhi sikur një grusht i çelniktë i shtrengoi zemrën. Dhe u zvarit me shpresë më tej. Ja tek ishte Muli, partizani më i vogël nga fshati i tij, i shtrirë sikur flinte. Fytyra e djaloshit vazhdonte të ruante një shprehje fëmijërore. Me mendje të prishur e ktheu dhe filloi ta tundë. Në fytyrën e zbetë të partizanit të rikishte ngrirë një buzëqeshje e lehtë. Pëllumbi e tundi dhe i thotë:

— Muli, ngreu vëlla.

Po partizani nuk u përgjegj dhe as që e prishi buzëqeshjen e tij. E si mund të përgjigjej? A përgjigjet vallë ndonjëherë i vdekuri? Pëllumbi i kërkon plagën, i hap xhaketën dhe i çjerr këmishën qull në gjak. Nënë zemër një plagë i rrithte gjak. Për Pëllumbin s'ka kohë të ngurojë. Por, si të bëjë? Ai nuk do t'i lerë shokët e vdekur, mirë po nga t'ja mbajë. Italianët kanë filluar të ngjiten përsëri. Plumbat e tyre vërshellejnë nga të katër anët. Koha s'pret. Kap Mulin, e fut në një koriye që fillon më tej, në të djathtë. Pastaj vepron njëlloj edhe për trupin e Dedës. Si kthehet, merr mitrolozin me njerën dorë, kasën me dorën tjetër dhe bën tatëpjetë, duke u penguar nëpër

dëllenja. Mitralozi dhe kasa i rëndojnë sikur të jenë një kuintal, dhe supi i ther e i çan sikur i ngulën në çdo hap nga një thikë me dy teha. I meren mentë, i vjen për të vjellë dhe s'ka fuqi fare. Durim, durim edhe pakë. Dhe ai ecën, hidhet në shpatin përtej, te kodra ku janë shokët dhe ngjitet e ngjitet. Oh, sa e lartë është e shkreta! Pa pritur i vishen sytë, i vjen sikur çdo gjë e mbuloi mje-gulla, ndjen se po bie dhe...

Lart mbi kodër këtë gjë e panë komandanti i çetës, Beshiri, një burrë me trup të lidhur, me një palë mustaqe të zeza të përdredhura me majat që shohin lart, dhe komisari — Shkëlqimi.

— Dy të tjerët na shkuan, — thotë Shkëlqimi, — duhet të shpëtojmë të tretin.

— Do ta shpëtojmë, — ja kthen Beshiri. — Po... — dhe i tregon me gisht majën përtej, ku pak më parë luftonin tre trimat. Mbi të lëvizin njerëz. Komandanti vazhdon: — kanë dalë italianët.

Komisari mendohet, ja thotë ato që mendon komandantit dhe thërret:

— Bardhi!

Partizani që ishte shtrirë pak më tej në një pozicion të vogël me gurë të vënë njëri mbi tjetrin, ngrihet e vjen. Komisar i drejtohet:

— Bardhi, a je gati të vesh në rrezik kokën për të kryer një detyrë?

— Sa herë të më thotë partia, shoku komisar.

— E dija që kështu do të më përgjigjeshe... Duam të shkosh e të tërheqësh Pullumbin.

Bardhi u verdh pak.

— Po, shoku komisar.

Partizani kthehet dhe fillon të varet tatëpjetë kodrës nga ajo anë që nuk e shihte armiku. Komisar i thërret:

— Bardhi!

Ai kthehet. —

— Merr revolverin tim, se kështu do të jesh më lehtë. Partizani afrohet, merr revolverin me gjithë rripin që i zgjat komisari, i lë pushkën dhe merr përsëri rrugën. Kur arrin po thuaj te kembët e kodrës bën tërthorazi në të majtë. Ndërkaqë shokët e tij larg, që t'i lehtësojnë punën, hapin zjarr me të gjitha armët. Italianët përgjigjen. Bardhi arrin te vendi ku duket shpati, ballë për ballë me italianët. Ulet të marri pak frymë. Ay është i qetë sikur shkon për shetitje dhe jo për një punë me rezik të madh për kokën. Çudi e madhe, nga një herë njeriu para rrezikut më të madh e ndjen veten fare të qetë. Koha spret. Bardhi ngrihet, del në shpat dhe shtrihet. Më tej, nja gjashtëdhjetë a shtatëdhjetë hapa, Pullumbi ka rënë mbi mitroloz dhe s'leviz fare. Sikur të jetë gjallë! Partizani ngrihet dhe vrapon te djaloshi. Askush nuk hap zjarr kundër tij. Ç'është kështu? Nuk e shohin, apo vallë edhe armiqtë u hutuan nga guximi i këtij burri që po shkon nën grykën e mitrolozave të tyre, te shoku i tij? Kush e di! Më në fund italianët hapën zjarr kundër tij, vetëm kur ishte disa hapa larg Pullumbit. Partizani kapërxeu me të shpejtë atë copë vend që mbetej dhe u shtri bri shokut të tij.

— Pullumb, o Pullumb... — murmuriti ai.

I plagosuri merrte frymë rëndë. Bardhi mbajti vesh një çast. Zjarri kundër tij pushoi. Kujtuan vallë se e vranë, apo prisnin të ngrihej dhe ta qëllojnë përsëri? Sidogoftë duhet të ngrihej pa vonesë. Partizani zgjati dorën, mori mitrolozin që kishte rënë më tej dhe e shkoi në krah. Kasën nuk e merte dot. Pastaj brofi më këmbë, i shkahtët si djalë njëzet vjeç, kapi të plagosurin nga krahët, e vuri mbi shpinë, u ngrit dhe mori rrugën. Një zjarr i furishëm u hap kundër tij. Mitrolozi që i varej në bryl e pengonte shumë dhe ja bëri pulpën e këmbës plagë. Plumbat i vërshëllenin nga të gjitha anët. Një plumb i mpiu krahun e djathtë, një tjetër këmbën. Po ai ecte e

ecte, pa iu trembur syri. Po ta kishte të thënë le të vritej, vdekjen frikë s'e kishte. Ishte i madh në moshë Bardhi, po ai ishte burrë malësie, i fortë si ariu. Po i afrohej pa pushim vendit që kthente nga faqja tjetër e kodrës. Në një farë vendi u pengua në rrenjën e një dëllinje dhe sa s'ra. Më tej i ra kapela nga koka, po ay s'kishte kohë ta merrte. Bëri edhe ca hapa dhe hidhet në faqen përtej. Rreziku kaloi. Kështu e ka lufta. Herë herë del i gjallë në mes të plumbave dhe herë herë të vret një plumb qorr. Bardhi i mendoj të gjitha këto me një kënaqësi të madhe. Lëshoi të plagosurin me kujdes nga shpina dhe filloi ta shikojë. Pëllumbi ishte shumë i verdhë. Xhaketa i ishte njomur nga gjaku i plagës që kishte marrë në supt. Ai pa dhe një plagë tjetër në ijen e djathtë, që djaloshi e kishte marrë në tërheqjen e fundit. Me syrin e tij të stërvitur e kuptoi se djaloshi ishte goditur rëndë, porse vdekje nuk kishte. Dhe kjo e gëzoi. Nxori nga xhepi një shamë të kuqe dhe fshiu me të fytyrën. Në këto e sipër pa të vijnë drejt tyre Shpendin dhe dy shokë të çetës. Sa mirë që erdhën! Me të arritur, një nga ata, Petriti, iu drejtua:

— Gjallë është?

— Po.

— Atëherë ngreu Xha Bardhi, se çeta do të niset. Pëllumbin e marrim ne.

— Ja sa të çlodhem pak, se jam fare i këputur.

Dhe vërtet ishte shumë i lodhur. Tani që ndodhej jashtë rrezikut e ndjente dhe ca më shumë lodhjen. Zerra i rrihte me forcë, sikur do t'i çante krahërorin. Plaga filloi t'i dhëmbë. Por sa para bënte! Ai ndjente një kënaqësi që s'tregohet dot, tanimë e kishte fshirë të kaluarën, kishte çdukur hendekun që e ndante me armikun e tij të dikurshëm dhe e ndjente veten më afër Partisë. Nuk qëndroi as pesë minuta dhe u ngrit. Partizanët që i kishin ardhur në ndihmë, djema të fortë malësie, muarën të plagosurin dhe bënë përpjetë. Kur arritën mbi kodër, iu dolli

përpara komisari, Shkëlqim Deda. Ai sapo kish përcjellë batalionin dhe po priste shokët. Iu derdh Bardhit, e kapi në qafë dhe i tha:

— Të lumtë! Je burrë i vërtetë! Si duket Pëllumbi?

— Do të jetojë.

Pastaj, papritur Shkëlqimi vuri re se Bardhi ishte mjaft i zbetë dhe e pyeti me dashamirësi:

— Ç'ke?... Mos je plagosur?

— Nuk është gjë, shoku Shkëlqim, jam plagosur fare lehtë.

— Ku? — pyeti Komisari, — pa dale të të shoh plagën.

Partizani ngriti pantallonat, tregoi këmbën e plagosur dhe tha:

— Kam edhe një plagë në krah.

— Do të të dërgojmë në spital bashkë me Pëllumbin, — ja ktheu komisari.

Bardh Shpatit do t'i pëlqente më mirë të shërohej me ilaçet e vëndit: duke i mbushur plagët me barut për shëmbull, mirë po çeta ka ligjet e saj.

Në mbrëmje u nda nga çeta dhe u nis për në spital. Bashkë me të u nisën edhe dy partizanë që mbanin mbi një vig të thurur me purteka Pëllumbin. Bardhin e kishin lejuar të marrë me vete pushkën dhe kjo e kishte gëzuar mjaft. Ata e gjetën spitalin në një pyll. Spitali ishte fare i vogël dhe i ngjante fare pak një spitali të vërtetë. Aty s'kishte as doktor, as vegla; dhe barëra kishte fare pak. Spitalin e drejtonte një infermier i vjetër, i shkurtër dhe i paktë, tullac, një shpirt njeri që të shëronte, si thoshin partizanët, sa me kujdesin dhe me ato pakë njohuri që kishte nga jeta nëpër spitale, aqë edhe me gojën e tij të ëmbël. Në spital kishin sjellë edhe dy vajza të reja. Një nga ato dhe doktori, siç e quanin partizanët infermierin, u muarën me Pëllumbin. Vajza tjetër u muar me Bardhin. Ajo i lidhi plagën me një dorë të pa stërvitur. Spitali

kishte gjithë gjithë tetë të sëmurë: një të sëmurë me tifo në kokë nga çeta e Bardhit dhe e Pëllumbit, që s'ishte fare në vete; dy shokë të terrenit, të sëmurë njëri me tifo dhe tjetri me dizanteri; tre partizanë të çetave pranë dhe dy shokët tanë të plagosur, për të cilët po bëjmë fjalë. E vërteta është se shokë të sëmurë kishte shumë andej e këndej, porse ata vinin në spital vetëm kur s'qëndronin dot më në këmbë. Spitali kishte një bazë të përherëshme, shtëpinë e Musa Bajraktarit, t'atij tradhtari të fshatit të Bardhit që kishte lënë fshatin e shkuar në qytet. Mirëpo, gjatë operacionit të sëmurët e patën lënë bazën dhe qenë fshehur në pyll. Ata kishin marrë me vehte nga dy batanije — një për shtresë dhe një për mbulesë. Gjithë natën Bardhi rrotullohej sa andej këndej nënë batanije pa gjetur rehat. Koka i digjej si furrë dhe plagët i dhëmbnin tepër. Goja i digjej vazhdimisht për ujë dhe piu disa herë me pagurin që i kishin lënë te koka. Plagët nuk i kishin të rënda dhe prandaj i kishin lënë ujë. Ai dëgjonte atë natë Pëllumbin që fliste përçart fjalë të pakuptueshme. Që atë natë doktori i fitoi zemrën. Si mbi gjemba flinte i ziu. Kush e mban mend sa herë u ngrit natën që të shikojë Pëllumbin dhe të sëmurët me tifo. E zuri gjumi vetëm ndaj të gëdhirë. Kur hapi sytë ishte bërë ditë. Sa u gëzua kur vuri re se Pëllumbi kishte ardhur në vehte. U ngrit dhe shkoi te ai çalë-çalë. Partizani i ri i buzëqeshi me dashamirësi. Që kur kishte mësuar se në spital ndodhej edhe Xha Bardhi, nga njera anë i kishte ardhur keq se s'ishte mirë me shëndet, po nga ana tjetër edhe u gëzua, se do të kishte pranë një shok të çetës, me të cilin do të shkëmbente dy fjalë..

— Ç'ndodhi kështu, Xha Bardhi?. Mua më kujtohet që m'u errën sytë dhe rashë, po pastaj...

— Të ngritën shokët.

Bardhi ktheu kokën nga doktori dhe iu lut t'i lenë t'i vënë shtretërit pranë e pranë. Dëshira iu plotësua

sa kaqë. Vajzat i suallën shtresat Bardhit dhe ia vunë pranë atyre të partizanit të ri.

Spitali pas dy ditësh u kthye përsëri në fshat. Për fat të mirë italianët nuk kishin vajtur atje. Ata kishin mësuar se partizanëve po u vinin ndihma dhe kishin ikur shpejt e shpejt. Shtëpia, ku kish zënë vend spitali, ishte më e mira në fshat — dy katëshe dhe me katër dhoma. Doemos do të ishte më e mira se kishte qënë shtëpi prej bajraktari. Në këto dy dit Bardhi ishte bërë mirë dhe doktori i tha, për gëzimin e tij të madh, se shumë shumë edhe një javë do të qëndronte në spital. Më mirë ishte bërë edhe Pëllumbi. Po ai ishte prapë i dobët, kishte humbur shumë gjak dhe nuk ngrihej nga shtrati. Sa u kthyen në fshat, te partizanët tonë erdhën t'i shohin shumë mysafirë — Gjin Burimi, e shoqja e Bardhit — Vajdja, e bija Tana, dhe shumë fshatarë me pemë dhe me një tok të ngrena për ta dhe për të gjith spitalin. Sikur ta kishin bërë me fjalë, me një herë pas tyre erdhi edhe komisari. Gjin Burimi dëgjoji nga goja e të birit të gjitha sa i tregoi për luftën që u bë ca ditë më parë. Kur po bënte fjalë për qëndresën e tij dhe të dy shokëve, që u vranë për të mbrojtur tërheqjen e çetës, Bardhi u hodh e tha:

— Ke një djalë që të zbardh faqen, Gjin Burimi. Shaka i thonë, tre veta të thyejnë një ushtri?

Të gjithë këthyen kokën dhe e panë Pëllumbin. Atij i erdhi pak si turp, uli sytë dhe buzëqeshi si me pahir. Edhe Tana e pa me vemëndje. Dhe vajza mbeti si e goditur? Ajo kurrë nuk e kishte vënë re me kujdes Pëllumb Burimin. E si mund ta shikonte? Ajo ishte vajzë, vajzë malsie. Pëllumb Burimi ishte djalë i pashëm. E ç'far t'i lëvdoje më parë atij, shtatin apo burrërinë?

— Pa vazhdo më tej, Pëllumb, — tha me kureshtje një nga bashkëfshatarët.

Djaloshi vazhdoi të tregojë. Kur afroi te vendi që i kish ra të fikët, Bardhi e ndjeu veten si mbi gjemba dhe

u ngrit e dolli përjashta. Komisari e ndoqi me sy buzëgas, Djaloshi vazhdoi të tregojë dhe, kur arriti atje ku i kish ra të fikët, i ati e pyeti:

— Po kush të tërhoqi? Kush qe ai burrë që të shpëtoi ty jetën dhe më shpëtoi mua nga gjëma? Atij, o bir, ne s'ja lajmë dot me asgjë.

Djaloshi mblodhi supet. As ai nuk e dinte. Komisari qeshi dhe tha:

— Duroni pak, pas dhjetë minutave do t'ua them unë.

Nga oborri u dëgjua zëri i Bardhit që thërriste të bijën. Vajza u ngrit dhe dolli dhe atë e bijë biseduan një copë herë në një qoshe të oborrit me zë të ulët. Pastaj Xha Bardhi u ngjit lart vetëm. Atij i ndriste fytyra nga gëzimi.

Komisari tani tha:

— Doni të dini kush e shpëtoi? Ja, ky xhaxhua.

Të gjithë ç'qenë ngrinë nga habija. Bardhit i vinte zor, e bezdisnin krahët e tij dhe s'dinte si t'i mbante. Gjini u ngrit dhe e kapi në qafë. Atij iu mbështoll një si lëmsh në grykë dhe sa s'qau. Po si të qante? A i kanë lezet lotët malsorit? Dhe ai e mblodhi veten. Pa i tha Bardhit:

— Miku im, pse nuk na e the më parë?

Xha Bardhi fshiu me pëllëmbën e dorës mustaqet dhe fytyra i ndriti nga një gëzim i pastër. Ai u ul mbi batanije, në shtratin e tij prej dërrase, dhe nuk e mbajti dot atë që kishte në zemër, po ju drejtua Gjinit:

— Gjini Burimi, zemra ma do të lidhemi më mirë.

— Unë të jam borçlli për jetë të jetëve.

— Të lidhemi më mirë me krushqi. Tana ime është vajzë për kokën e vajzës dhe mado zemra t'a martojmë me Pëllumbin. Të gjithë filluan të dëgjojnë me ankth. I plagosuri, që rrinte shtrirë aty pranë, ngriti veshët.

— Për mua qoftë për hajër, — ja priti Gjini. — Ti Pëllumb ç'thua?

Partizani i ri u skuq pakëz dhe ja ktheu:

— Ajo është vajzë që s'ka të sharë, këtë e dinë që të gjithë, po vetë ajo ç'thotë? Të mos bëjmë si dikur, apo jo, shoku Komisar?

— Tamam ashtu është, — u hodh komisari.

Bardh Shpati ja priti me qejf:

E po, mor djema, edhe mua më dha pesë para mend Partia. Ia thashë asaj më parë.

— Ç'përgjigje more? — e pyeti me padurim komisar.

— Më tha: «ta kam lënë në dorë ty, babal»

BASH OSTUSHI

Bash Ostushit i filluan kusuret që kur ishte dy vjeç. E ëma i vdiq në lindje e sipër. Vëllai i tij Avdyli jetoj dhe e mbajti me gji një grua zemërbardhë në fshat. Babaj i tyre, Drizi, burrë i urtë, vendosi të mos martohej. Kur miku i tij, Gjetani, i zu në gojë martesën, iu përgjegj:

— Unë s've grua tjetër mbi Gjalicën, bre burrë, dhe fëmijëve nuk dua t'u ve njerkë.

— Po fëmijët duhet të rriten Driz, ti merr grua për hatër të tyre.

— Një fjalë e moçme thotë, Gjetan: «Më se bëhet dielli hënë, aqë bëhet njerka nënë». Unë do t'i ris vetë.

Dhe vërtet Driz Ostushi u bë baba dhe nënë. Ai punonte që t'i ushqejë fëmijët, bënte bukë e gjellë, i lante dhe i shpëlante. Sa e zorshme është për burrin të bëjë punët e gruas në shtëpi. Pa mallkonte shpesh fatin e tij, ngrinte sytë nga qielli dhe i thoshte zotit:

«Ti e ke zemrën e madhe, si ma bëre këtë, si s'pate mëshirë për mua të shkretin. Dhe në jam unë mëkatar si s'të erdhi keq për fëmijët?...»

Fëmijët po rriteshin me mundime. Në shtëpi s'kishte regull dhe rehat. Sado të bëjë burri, vendin e gruas nuk e ze dot. Shpesh ëndërronte Drizi ditën kur do të martonte Bashën. Atëhere shtëpia do të bëhej me grua dhe bashkë me te do të hynte brenda gëzimi. Po kësaj dite Drizi nuk ia ariti. Një mëngjes, kur i dolli gjumi, i digjej koka si furrë dhe s'kishte fuqi të ngrihej në këmbë. E dinte mirë nga i kishte ardhur e keqja: një ditë më parë ishte nisur me furda (1) nëpër shi për në Peshkopi. Ç'të bënte? Ishin të varfër dhe donin të hanin. Basha shkoi me të shpejtë dhe njoftoi Gjetanin. Në shtëpi erdhën dhe i bënë shërbim për mëshirë gra nga fshati. Por ai bëhej keq e më keq dhe pas nja dhjetë ditë iu pre goja, iu verdh syri dhe ra në agoni. Në këtë kohë Bashën dhe Avdylin i larguan nga shtëpia, ata i mori në shtëpinë e tij Gjetani. Gratë thoshin se kur u ftoh dhe i vinte shpirti me të dalë, hapte sytë dhe e mbante me pahir, se duket i vinte mendja te fëmijët që po i linte rrugëve dhe s'donte të vdiste. Po vdekja kur vjen s'të pyet. Dhe, si hoqi shumë, ay vdiq...

Kështu pra, Bash Ostushi, pa mbushur dymbëdhjetë vjeç, mbeti pa nënë e pa baba, me një vëlla dy vjeç më të vogël. Për ta u kujdes miku i shtëpisë Gjetan Mergjani. Ai u gjeti një vend dhe i futi shërbëtorë. Mjerë kush vdes, se fëmija riten! Basha u bë tetëmbëdhjetë vjeç. Ai ishte një djalë i fortë dhe i mbyllur. Kur arriu këtë moshë u lar-

---

1) furda = dhoga me të cilat mbulojnë shtëpitë.

gua nga shërbëtorllëku, largoi dhe të vëllanë dhe filluan të merren me një copë tokë që kishin para shtëpisë, të mbuluar me driza nga që kishte kaqë vjet pa punuar. Puna e shërbëtorit s'ishte për te. Ai ishte krenar dhe si pëlqente kjo jetë me fyerje të përditëshme. Miqtë hynë dhe e fejuan se donin të shihnin të hapet përsëri shtëpia e tyre. Basha do ta shihte të shoqen për herën e parë kur do ta sillnin në shtëpi ditën e dasmës. Kështu ishte zakoni. Burri nuk mund ta shihte gruan më parë, vendi e quante turp një punë të tillë dhe ai doemos nuk mund të bënte ndryshe. Po thoshte me vete: a ishte vallë e bukur si e dëshëronte ay dhe a do ta donte? Këtë pyetje ja bënte vetes shumë herë në ditë. Abdyli herë herë e trazonte, i thoshte se kishte marrë vesh se gruaja e tij ishte me një sy e me një këmbë, se ishte aqë budallaqe sa nuk i jepnin punë të bënte në shtëpi, por vetëm me pulat e rosat e linin. Ai e dinte se tallej dhe megjithatë i vinte inat. Herë të tjera i vëllaj ja ngrinte në qiell. Ditën e dasmës Basha ishte më i çqetësuar se çdo herë tjetër. Po sikur nusja të ishte vërtet si thoshte Avdyli? Po sikur i vëllaj t'i kishte thënë të vërtetën kur ja shante? Ai do ta mbante se ishte njeri i ndershëm, po do t'i nxihej jeta, do t'i dukej shtëpia varr.

Në dasmën e tij u mbloodh i gjithë fshati dhe që të gjithë, të vegjël e të mëdhenj, u gëzuan pa masë. Veç Gjetan Mergjani, miku i vjetër, që rrinte në krye dhe zinte vendin e të parit të shtëpisë, vari kokën, piu shumë dhe sa më tepër pinte aq më shumë i hipte mërzia. Atij iu kujtua shoku e miku i tij Driz Ostushi, që s'ishte të shihte këtë ditë, dhe s'e hoqi fare nga mendja.

Basha, që e hante nga brënda çqetësimi, kur e pa nusen e tij Lulashen, për herën e parë, në odën që i mbyllën, u qetësua dhe i shkriu gjaku me një herë. Ajo ishte një vajzë shtatselvi, me një fytyrë rrumbullake si të qindisur me dorë, me sy të mëdhenj si filxhan e vetullhollë,

vetë ora e bjeshkës, flakë e kuqe nga turpi dhe që s'guxonte ta shihte në sy. Ai sa e pa i hyri në zemër dhe me gjith zemër e deshi gjithmonë. Në punë e sipër, kur lodhej e raskapitej, i dilte përpara fytyra e saj, e urtë dhe e mirë, pa merte fuqi të reja, vazhdonte të punojë si bualli që të nxjerrë sa më shumë për shtëpinë. Me gjithatë, fukarallëku i kishte mbuluar dhe kjo e mërzhiste shumë. Por prapëseprapë kur hynte në shtëpi i vinte sikur ja hiqte njeri me dorë lodhjen dhe mërzhinë. Shtëpinë e gjente dritë. Lulashja, megjithse e re dhe s'gjetei ndonjë grua më të vjetër në shtëpi, i ngjeshi kyçet për brezi si trime dhe ja dolli mbanë si për bukë e për gjellë, si për të larë e për të shpëlarë, aqë mirë sa t'ja kishe zili. Pa mbushur motin lindi një djalë plot shëndet që i vunë emrin e të ndjerit Driz. Dhe shtëpia, me gjithë fukarallëkun, u bë një çerdhe e ngrohët.

Kaloi kështu viti i parë dhe hyri i dyti. Një natë janari, si kishin ngrënë darkë, po rrinin të gjithë rreth vatrës. Drizi i vogël në djep s'kishte fjetur akoma dhe bënte papushim: «Guuu, guuu...» Në vatër digjej bubulak një kërcu dushku. Një kusi e madhe me gështenja valonte gëzueshëm. Lulashja tirrte penjë me furkë. Basha ngrohej me kënaqësi që i dukej në sy. Avdyli latonte me thikë një bilbil druri për djalin që ta kishte kur të rritej. Gruaja ngriti kokën dhe tha:

— Edhe pesë ditë bukë kanë mbetur në shtëpi.

— Kështu?! — tha Basha dhe ndenji i menduar. Pannonin, coptoheshin po megjithatë të varfër se të varfër mbeteshin. Po ç'të bësh? Zoti kështu e kishte bërë emër. Malsorët duhet të vuanin. Ai mandej vazhdoi: — Unë dhe Avdyli nesër do të bëjmë furda dhe do t'i shpiem në qytet. Me paratë që do të marrim do të blemë pak misër. Pastaj unë do nisem për në Tiranë, do çaj ca kohë dru atje, mbledh ndonjë para, ua dërgoj dhe kthehem në kohën e punës. A po jo Avdyli?

— Furdat i bëjmë bashkë, po në Tiranë po shkoj më mirë unë, ti që je me fëmijë rri këtu.

Të nesërmen të dy djemtë filluan nga puna. Ata ishin djema të zotët për punë dhe bënë shumë furda. I prenë dhe i latuan si jo më mirë se blerësi kërkon mall të mirë dhe e zgjedh. Dhe të pasnesërmen, kur në lindje, buzë maleve, qielli filloi të çelet dhe yjet të rrallohen, gjë që lajmëronte mëngjezin, të dy vëllezërit u ngarkuan me furda dhe u nisën. E filluan rrugën që me natë se qyteti ishte larg dhe donin të arinin me kohë. Me vete mularën pushkët — dy mavzerë të vjetër turqie. Kaptuan male të lartë, kodra, përrenj të rrëmbyer dhe në mëngjez u ndalën në të hyrë të qytetit, pranë një shtëpie të vogël të vetmuar. Basha trokiti. Një burrë mesatar, kokë madh dhe i parruar, u hapi portën. Sa i pa u kap qafë për qafë me Bashën. Ata ishin miq të mirë. Basha e takoi me gëzim se e kishte mik, dhe atë që e quante mik ai e donte me gjith zemër, dhe ishte gati të lente kokën për të. I zoti i shtëpisë u përçafua pastaj me Abdylin dhe tha me gëzim:

— Mirse ju solli zoti, urdhëroni brenda, burra.

Udhëtarët s'kishin kohë. Ata duhej të vinin në qytet sa më parë dhe të mbaronin punë. Prandaj Basha ja priti:

Tani nuk do të rrimë se ngutemi. Kur të kthehemi nga qyteti do të hyjmë brenda. Pushkët do t'i lëmë pak këtu.

— Mirë, burra.

Basha dhe Abdyli hoqën nga supet mavzerët, ja dhënë të zotit të shtëpisë, u përshëndetën me të dhe vazhduan rrugën. Pas pak hynë në qytet dhe u drejtuan për në treg. Tregu ishte plot me fshatarë dhe qytetarë, sa s'kishte ku të hidhje mollën. Aty nuk pritet shumë për të shitur furdat. Një burrë i shkuar në moshë kërkoi t'ua blejë. Basha bëri një copë herë pazar me te dhe më në

fund ranë në ujdj. Pastaj furdat ja çuan burrit deri në shtëpi dhe atje ai i numuroi të madhit të hollat në dorë. Djaloshi, duke mbajtur dorën në xhepin e tirqeve dhe duke shtrënguar në te paratë letër, u drejtua përsëri në pazar, i ndjekur nga i vëllai. Si të mos i shtrëngonte në dorë? Po sikur t'i humbiste? Ata pesë kacidhe të shkreta ishin, po ec e t'i gjënje, me to do të shtynin kaqë ditë. Ai u ndalua në dy tre vende para thasëve me misër, po nuk i pëlqeu bereqeti. Më në fund gjeti misër të mirë — një misër kokërmadh, të verdhë si flori. Mbushi grushtin dhe e derdhi në thes kokra-kokra. Të gëzonte kur e shihje aq të bukur. Ra shpejt në ujdj me të zotin — një malsor meso burrë, pak i krusur, dhe bleu pesëmbëdhjetë qillo. Misrin e blerë, vëllezërit e ndanë në dy trasta, morën sejcili në supe nga një prej tyre dhe nisën rrugën e kthimit. Te shtëpia e mikut arritën pa vajtur dreka. Atje hynë brenda, pinë nga një kafe dhe bënë të ngrihen. Po i lëshonte kollaj miku? Nguli këmbë dhe i mbajti për drekë. Vërtet i varfër ishte, po mikun se nxirte pa ngrënë nga shtëpia dhe bëhej copë që ta nderonte. E shoqja, një grua e trashë si fuçi, bullafiqe dhe me ca sy të për-gjumur, solli një sofër të madhe, një shishe raki dhe dy sahanë: një me turshi dhe tjetrin me gjizë. Basha dhe Abdyl, që s'donin të vonoheshin, u ngutën në të pirë dhe kur vajti shishja për gjysmë kërkuan bukën. Gruaja e shtëpisë solli një supë, pastaj pulë me lëng dhe me hudhër, burgull dhe më në fund petulla e pekmez. Basha ja priti mikut.

— Shumë je harxhuar, i zoti shtëpisë.

— I qofshim falë zotit që na i dha që të mos turpë-rohemi me mikun se s'ka gjë më të keqe se sa kur vjen miku dhe s'të gjen gjë në shtëpi.

Ata flisnin dhe hanin. E zonja e shtëpisë rrinte më këmbë si nuse pranë sofrës dhe bënte shërbim. Si mba-ruan së ngrëni, gruaja solli një legen dhe një ibrik bakri

të verdhë që shkëlqente si pasqyrë dhe i shtiri ujë të parit Bashës. Ai pa në ibrik kokën e tij që i delte e gjatë si sallator dhe i erdhi gaz... Mandej lanë me radhë duart Abdyl dhe i zoti i shtpisë. Ata ndenjën dhe pak, pastaj kërkuan lejë të ngrihen, muarën trastat me misër e mauzerët dhe u nisën. I zoti i shtëpisë i përcolli deri në të dalë të fshatit. Djemtë ecën e ecën dhe nata i zuri në rrugë e sipër. Shpejt arrinë në një fshat që ndodhej në një grykë, ndonjë gjysmë ore larg nga fshati i tyre. Basha, që ecte i pari filloi, të vërshtëllënjë këngë të malsisë. Rruga po merrte fund, ata së shpejti do të ishin në shtëpi dhe Bashës i vinte sikur e shihte që tani se si do t'i ndrishte fytyra Lulashes kur të hapte qeset me misër; ai do të shkonte pastaj te Drizi i vogël, po fëmija me siguri do të ishte duke fjetur qetë. Ata kaluan rrugën kryesore të fshatit, kaptuan shtëpitë e fundit, ca shtëpi përdheske e të vjetra, dhe bënë lart një kodre me dëllinja. Kur iu afruan majës dhe nuk i ndanin që atje veç nja njëqind hapa, panë katër hije që lëviznin midis dëllinjave. Një nga ata bërtiti me një zë të trashë plot zemërim:

— Kush jini ju, ku shkoni?

Basha njohu zërin e bajraktarit. Atij nuk i erdhi mirë që i foli kaq vrazhdë. Po më në fund bajraktari ishte i plotfuqishëm dhe e mira e të mirave ishte që ti bënje rrugë. Po, ja ktheu me zë të qetë:

— Jemi dy fshatarë nga fshati pranë, bej: Basha dhe Abdyl Ostushi. Mbushëm në pazar dy trastë me misër dhe po e çojmë në shtëpi.

Lereni misrin aty dhe thyeni qafën me një herë, — ua ktheu bajraktari.

Basha e kuptoi mirë se beu s'kishte nevojë për pesëmbëdhjetë qillo të shkreta misër dhe se këtë punë e bënëte që të dëfrehej. Ai ishte zemërzi dhe dëfrehej me mënyra të egra, duke i bërë të tjerët të vuajnë. Të ishte ndonjë tjetër Basha nuk e linte të fliste kështu, po kishte të

bënte këtë radhë me të parin. Pa e zotëroi veten dhe tha:

— Bej, të paçim sa malet, ne jemi njerëz të varfër, kemi lënë shtëpinë pa bukë, na lerë të shkojmë në rrugën tonë.

— Fshatarë, leni misrin në doni të mos lini kokën dhe ikni shpejt.

Bashës i hipi gjaku në kokë dhe hoqi pushkën nga supi. Atij kur i hipnin të tijat, jo bajraktari po dhe zoti të dilte përpara nuk pyeste. Pushkën e hoqi nga supi dhe i vëllaj. Basha thirri me një zë gjëmonjës:

— Bej, hap rrugë se për këtë tokë dhe për këtë qiell atje lart s'ka lindur burrë që të tremb Bash Ostushin.

Një batare iu përgjegj. Abdyli rënkoj dhe ra, misri filloi të derdhet nga trasta në tokë. Bashës iu errën sytë në çast dhe e pushtoi një ndjenjë dhëmbjeje e përzjerë me zemërim. «Ah qafirë, — qafirë! — thirri i dëshpëruar — ma vratë vëllanë e vetëm, po tani ja më vrisni dhe mua ja t'i bëni hall kokës!» Katër burrat u varën tatëpjetë të kodrës me nxitim. Basha u sheshua, mori në shënjë dhe qëllloi. Dora atij nuk i dridhej kur ndodhej ballë për ballë me armikun, se ishte burrë dhe syri nuk e gënjente se ishte rritur me pushkë në dorë dhe që kur ishte fëmijë akoma i binte vezës nga një qint hapa larg, e bënte copë-copë. Njëri nga ata ra i vvarë. Një batare tjetër plasi dhe plumbat sa s'e fshikën. Mbushi armën dhe qëllloi për herën e dytë. Një tjetër ra duke rënkuar me një zë të trashë si një ka që e therin në kasaphane. Dy të tjerët u kthyen dhe filluan të largohen në pikë të vrapit. Basha qëllloi përsëri po nuk i ndezi, nuk i ndezi as fisheku i dytë dhe as i treti. Ai kërkoi me nervozitet fyshekë nëpër xhepa dhe kur i pati gjetur, ata kishin kaptuar kodrën. I erdhi maraz. Po ç'të bënte, qentë kishin, me sa duket, fat... Dhe la pushkën në tokë dhe u kthye nga i vëllai. Abdylin e kishte marrë plumbi në ballë dhe kishte vdekur në vend.

I erdhi si çudi, si e pa besueshme, si ëndër. Po s'ishte ëndër. I vëllai i vrarë ndodhej para tij. Shtrëngoi grushtin me kërcënim duke u kthyer nga shtëpitë e bajraktarit dhe shau e mallkoi. Po shpejt zotëroi veten. Dy vetë i kishte vrarë, dashtë zoti njeri nga ata që bajraktari, po dy kishin ikur dhe ata së shpejti do të vinin me njerëz të tjerë. Pra koha s'priste. U ngrit, mori të vrrarin në shpinë, hodhi të dyja pushkët në krah, la misrin në vend dhe u var tatëpjetë kodrës. I vrrari rëndonte shumë dhe ai u lodh tepër. Por dëshira që të arinte sa më parë në shtëpi i jepte fuqi dhe e bënte me krahë. Bëri në të djathtë përroit, u fut në një pyll dhe si i ra rreth e rreth doli në fshatin e tij, u ngjit përpjetë kodrës dhe arriti në shtëpi. Shtëpinë e kishte në të hyrë të fshatit dhe që si e vetmuar. Fshati, ashtu si gjithë fshatrat e veriut, ishte i hapur dhe shtëpitë i shihnje veç e veç. Basha u ndal te porta dhe filloi t'i bjerë me shqelma me sa fuqi kishte.

— Kush i bije portës?! — u dëgjua zëri i zemëruar i së shoqes.

— Hape shpejt.

Gruaja ngriu në vend. Kurrë s'e kishte dëgjuar të shoqin të flasë me një zë të tillë dhe t'i bjerë me shqelma portës! Ç'kishte ndodhur, ç'kobë kishte prishur paqën e shtëpisë së tyre? E hapi derën me zemër të ngrirë dhe u ndodh ballë për ballë me të shoqin që mbante të vëllanë mbi supe.

— Oh!... Ç'ka ndodhur kështu! — tha ajo.

— Na vranë Abdylin.

— Kush?!

— Hap rrugën! — tha ay me padurim, dhe e shtyu me dorë. Hyri brenda dhe e vu të vrrarin në dhomën ku rrinin, mbi një postë pranë vatrës. Pastaj shkoi në haur. Atje brenda ishte errët sa dhe gishtat para syve të t'i vinin nuk shihnje. Eci brenda si i verbër, duke u mbajtur pas murit, deri te qoshja, kërkoi në errësirë dhe gjeti

një kazëm e një lopatë. I mori, dolli dhe hapi me to para shtëpisë një gropë të thellë. Si mbaroi, shkoi brenda, ngriti bashkë me të shogën të vrrarin dhe e shtriu në varr. Pastaj e puthi në buzët e ngrira si të gurta. I erdhi sikur një grusht i hekurt i shtrëngoi zemrën, po sytë i mbetën të thatë! «Mallkuar, mallkuar qofshin bajraktarët dhe një mbi tokë mos mbetet!». Vuri një sërë dru në var, e mbuloi me dhe të vdekurin, u kthye në dhomën e madhe dhe u ul në poste i menduar. Abdyli s'jeton më! Dhe gudi e madhe, atij i vjen sikur s'kishte jetuar kurrë. Në gllanik kishin mbetur ca kongjij. Me to nusja rregulloi përsëri zjarin dhe vu një xhezve për kafe. Basha bëri një cigare dhe tregoi, me gjithse kjo i shkaktonte dhimbje, të gjitha sa kishin ndodhur, nga kreu deri në fund...

— Po tani? — tha nusja me shqetësim.

— Tani?... — këtë pyetje ai nuk ja kishte bërë vetes deri atëhere. Tani?... Në fshat s'mund të rrinte më... Jeta e ëmbël familjare kishte marrë fund... Bajraktari i egër e kishte shkatërruar... Dhe iu përgjegj:

— Do të dal kaçak.

— Kuku, e mjera unë!... E ku të mbytem unë me gjithë djalë! — tha ajo dhe i erdh sikur tavani iu shemb mbi kokë.

Basha u mendua dhe ja priti:

— S'ka rrugë tjetër. Po të rri këtu njerzit e bajraktarit do të më çdukin. Unë do të iki malit. Ti shko ne yt' atë. Zoti e sjelltë mbarë dhe gjeçim përsëri rehatin.

Gruaja uli kokën dhe heshti. Ajo ishte malso-re dhe dinte ta shihte në sy të keqen. Burri piu kafën ngadalë-ngadalë dhe u ngrit, mori pushkën e Abdylit dhe gjysëm traste me fyshekë. Pastaj shkoi te djepi. Dri-zi i vogël flinte i qetë. Ai thithte buzët sikur të ishte duke pirë qumësht në gjirin e nënës dhe buzëqeshi në gjumë. Pa dashur buzëqeshi — me një buzëqeshje të hidhur edhe Basha dhe u ul e puthi fëmijën në sytë. I erdh sikur

i shkelën zemrën. Ai s'ishte mësuar të jetonte lark familjes. Të mallkuarit, të mallkuarit ç'i bënë! Foshnja lëvizi, u ngërdhesh pak dhe vazhdoi gjumin e rehatshëm. Basha u largua me kokën ulur. E shoqja e përcolli deri përjashta. Ai e puthi në të dy faqet dhe i tha me zemër të copëtuar:

— Ma bëj hallall në të kam mërzitur ndonjë herë.

Gruaja nuk foli. Deshpërimi e kishte bërë si dru. I zgjati të shoqit një torbë me bukë. Bashës, pa pritur, i shkrepri një mendim që e lehtësoi dhe i tha:

— Unë do të vi herë pas here natën, se nata është mike e kaçakut, të të takoj në shtëpinë e t'yt eti.

Gruaja, e përlulur dhe e turpëshme, si nga hera, i mori dorën, ia puthi dhe ja ktheu me gjysmë zëri:

— Të ruajtë zoti! po ruaju dhe vetë!... — «Po, po, ta ruante» lutej ajo me vete tek shihte të shoqin që largohej, «dhe po të ishte thënë të... Ati i gjithësisë, t'i merrte më parë shpirtin asaj bashkë me djalin, pastaj atij, Bashës së saj që e donte si dritën e syve e që pa atë, as rronte dot, as kishte pse ta donte jetën.»

Ata u ndanë. Ay duke u varur tatëpjetë kodrës ktheu disa herë kokën dhe e ktheu tani te bryli për herën e fundit. Ajo rrinte në vend pa lëvizur, si dru. Befas Basha e ndjeu veten të vetmuar, fillikati vetëm. U largua me të shpejtë, se s'duronte dot më, nga e shpinin këmbët dhe e humbi fshatin nga sytë. Ditën u fut në një pyll të thellë dhe fjeti larg shtigjeve, në zgavrën e një lisi të moçëm. Natën shkoi në fshatin e bajraktarit dhe u suall rreth kullës. Brenda këndonin shumë burra së bashku me zëra të dehurish. Beu s'kishte pësuar gjë, ishte e qartë. Atij i erdh maraz dhe i tregoi grushtin kullës.

Një qen lehu te kulla dhe pastaj ja filluan të gjithë qent e fshatit. Ai uli kokën, i pezmatuar u largua dalëngadalë dhe u fut në pyll. Kur, kur do të merte hakë vallë mbi bejnë? Të nesërmen Basha fjeti përsëri ditën dhe u suall natën. Dhe kështu filloi jeta e tij prej kaçaku.

Nata kishte një copë herë që kishte rënë. Mbi oxhak një kandile me vaj lëshonte një dritë të zbetë. Lulashja punonte me grep një palë çorape leshi të bardha. Ia bënte Bashës. I shoqi ishte maleve dhe kishte nevojë të vishej. Mendja i rrinte ditë e natë te ai. Tani ku ishte Basha i saj i dashur, në ç'pyll, ç'bënte vallë, a mendonte për te dhe për djalin? Po të ftohtin e egër të maleve si e duronte? O zot, o zot, sikur paska zënë faltoret t'ënde me gurë... Dhe sikur tani të kenë rënë në gjurmë të tij e të shkojnë për ta vrarë?.. U drodh. Por shpejt u përpoq të zotërojë veten. Çudi e madhe, mendja gjithmonë në të keq i shkonte! Pastaj ajo mendoi për rrugën që do të bënte. Duhej të ishte nisur një ditë më parë, po s'i bënte zemra të ikte dhe të linte shtëpinë. Çdo gjë në shtëpi i kujtonte Bashën, jetën e qetë dhe të përzemërt që kishte perënduar, pa i shtynte ditët njerën pas tjetrës me sot e me nesër. Po nesër do të kyçte shtëpinë dhe do të nisej... Kështu i kishte thënë Basha. Pastaj kushedi, mbase ai do të vinte ndonjë natë ne i vjeri sipas fjalës dhe nuk do ta gjënte. Atëhere ajo nuk do të gjënte prehje nga marazi. Tej, Drizi i vogël flinte i qetë në djep. Një e tronditur e lehtë në derë e bëri të ngre kokën. E trokitura e ngadalëshme dhe lutëse, u përsërit. Ajo la çorapet mbi postë, dolli te dera e dhomës dhe pyeti:

— Kush është?

Një zë lutës iu përgjegj:

— Një rrugëtar; për emër të zotit hape moj motër dhe më jep një pikë ujë se m'u tha buza.

Gruaja shkoi te dera dhe e hapi. Pa pritur dy burra u hodhën mbi te dhe e zunë nga krahët. Ajo u habit po e zotëroi veten. Ishte grua malësie dhe malësoret janë trimëresha. Kundërshtoi me fuqi, iu shpëtoi nga duart dhe shkoi drejt e në dhomë te pushka e Bashës që varej në një gozh-

dë në mur. Por sa e kapi, të dy burrat aritën dhe njeri nga ata mbërtheu gruan, tjetri pushkën. Në dhomë hynë dhe dy malsorë të tjerë. I fundit u fut bajraktari, një burrë i shëndoshë, me mustaqe të zeza sterrë me majat të përdredhura dhe me dy sy që vështronin egër e me kapadaillek. Bajraktari mbante një pallto qytetarësh, qylaf të bardhë dhe tirqe malësori. Ai e vështroi me vemendje gruan nga koka deri te këmbët. Ajo i qëndroi krenare armikut dhe e pa plot me urejtje drejt e në sy. Ta kishte dot në dorë, tani e mbyste me thonj. Bajraktarit i pëlqeu gruaja, i ngjalli epush dhe murmuriti: «Qenka e bukur!...» Pastaj iu drejtua asaj:

— Ku e ke burrin moj zoge mali?

— Shko e gjej në mal.

— S'ka nevojë moj zoge, s'ka ç'na duhet tani burri, ja ku të kam ty.

Ai u kthye nga trimat dhe u bëri shënjë të dalin jashtë. Ata duallën njeri pas tjetrit dhe pritën bajraktarin jashtë. Nga shtëpia erdh në oborr një zhurmë e madhe. Një send i rëndë ra në truall dhe krisën sahana. Fëmija, i trembur nga zhurma, ja plasi të qarit me të madhe. Pastaj u dëgjua zëri i bajraktari që thoshte me zemërim.

— Eh, moj egërsirë, më bëre gjak, po s'ke ku të vesh, s'shpëton dot, do të të shtie në dorë!

Kaluan ca çaste dhe ata dëgjuan zërin e tmeruar të gruas:

— Bashë!... Oh... O zot!.. Ki frikë nga zotil!... Ti ke grua... ke motër.

Zërat heshtën dhe në shtëpi nuk u dëgjua më zhurmë. Nuk shkoi shumë, dolli beu dhe tha me zë të rëndë:

— Të nisemi.

Ai u nis i pari në shtek dhe trimat e ndoqën. Bënë tatëpjetë kodrës. Pa pritur Bajraktari diç u kujtua, qëndroi dhe tha:

— Vatë.

— Urdhëro bej, — iu përgjegj trimi, që ecte pas tij, dhe që i kishte zënë në dhomë pushkën gruas.

Ktheu në shtëpi, mer fëmijën dhe hidhe në lumë. Djali i tij është këlysh gjarpri dhe po s'ja shtypëm kokën që tani do të bëhet gjarpër.

Trimi u kthye në hapat e tij dhe hyri pas pak në shtëpi. Gruaja ishte shtrirë në tokë pa ndjenja. Ai shkoi te djepi. Fëmija ishte qetësuar dhe e kishte marrë përsëri gjumi. E zgjidhi nga djepi, e mori në krahë dhe dolli. Këtë radhë mori rrugën tjetër, bëri në krahun e majtë u var nën fshat dhe hyri në një grykë. Ishte errësirë. Po sytë e tij ishin të stërvitur në errësirë dhe ecte pa u ngatërruar në rrugën e ngushtë që përdridhej andej e këtej nëpër dushnja. Eci një copë herë dhe në qetësinë e natës dëgjoi buçimën e largët të Drinit. Fryu një erë e lehtë, dushnjët fërshfëritën dhe mbuluan një copë herë buçimën e lumit. Vata vazhdoi rrugën, u kthye në një bryll dhe nën këmbët e tij pa Drinin, madhështor, buzë për buzë me ujë, që derdhej me furi, plot buçima, si i zemëruar. U ndal, ngriti fëmijën të mbështjellë me shpergenj, dhe sa do ta hidhte, fëmijës i dolli gjumi dhe ja plasi të qarit me zën e tij të hollë me të gjithë fuqinë e mushkërive të tij të vogla. Burri ngriu me fëmijën mbi kokën. Pa dashur iu kujtua fëmija i tij i vogël, ja kështu si ky. E parafytyroi në dhomën e madhe të zjarrit, në gjirin e nënës, gjysmë të përgjumur, duke thithur sisën e s'ëmës. Dhe zemra iu zbut. Në fund të fundit s'ishte prej guri, po ishte njeri dhe në krahërorin e tij rrihte një zemër njeriu. Po ç'mund të bënte? Ç'faj kishte më në fund ai? Beu i kishte dhënë urdhër... Ishte treguar vërtet zemërgur kur e dha këtë urdhër... Po vallë a i binte atij të gjykonte beun?... Vetëm zoti kishte të drejtë ta gjykonte. Për te zoti kishte bërë emër të ishte nën urdhërat e beut dhe të bënte si i thosh-te ai Pra duhet t'i bindej. Po duart nuk i bënin...

Iulashja hapi sytë me zor. Kokën e kishte të rëndë, i merreshin mentë dhe në çastin e parë nuk iu kujtua asgjë. U mundua të sillte ndër mend ç'kishte ngjarë. Dalëngadalë filloi të vinte në vete. Iu kujtuan e trokitura e portës, hyrja e papritur e trimave, bajraktari me vështrimin e egër dhe tallës. U drodh. Sa njeri i urejtur! Pastaj... Mbërtheu kokën me të dy duart, shkuli leshrat dhe duart iu mbushën plot me flokë, ja krisi një vajtimi të dhëmbëshëm dhe filloi të përpjekë kokën pas murit. Si mundej të jetonte tani? A mund të shihte Bashën drejt e në sy si më parë? Kurrë! Kurrë! Si mund të shohë burrin e saj në sy një grua që e ka çnderuar një burrë i huaj? Si mund të ketë paqë mbi tokë? Shpirtin e ka të pastërt, një zot e di. Po sa para bën?! As në tokë dhe as në qiell nuk do të ketë paqë kurrë, kurrë! Ngrihet me flokë të prishura dhe sy të çakaritur dhe hedh vështrimin te djepi. Po djepi ishte bosh. Vështron nëpër dhomë. Fëmija s'është gjekundi! Dera është e hapur. Pa ditur se ç'bën, del jashtë. Errësira ka mbuluar an'embanë dhe një qetësi e thellë ka pllakosur. Dhe ajo fillon të bërtasë:

— Driz, o Driz!....

Zëri përhapet në natën e qetë dhe ushëtima që kthehet i vjen gruas sikur e përçesh. Kthehet përsëri brenda, bije mbi djep, vajton e vajton, derdh lot të nxehtë, dhe s'mbledh dot dy mendime bashkë. Por pa pritur pushon, kërcen më këmbë me sytë e zgurdulluar dhe ashtu siç është, flokë prishur e këmbë zbathur, del nga shtëpia dhe vrapon tatëpjetë kodrës nëpër shtek. Ku do të vejë nuk e di as ajo. An'embanë ka shelgjishte dhe i vjen sikur ato e shohin me përbuzje dhe i përshpërisin: «Turp!... turp!...» Një shelgjishte e kap nga fustani, ja gris dhe i duket sikur do ta mbajë. Po ajo s'ndalet, vrapon e vrapon. Pa pritur pengohet në një renjë dhe bie mbi një shelgjishte, i

çiren duar e fytyrë dhe i djegin. Po ajo prapë ngrihet dhe prapë vrapon. Arrin te një bryl, kthehet. Nën këmbët e saj rrjedh Drini, me valë të fuqishme, i errët dhe buçet me kërcënim. Befas Lulashes i feksi një ide: t'i japë fund jetës! «O lum' i egër, kush ta ka frikën ty?!» Ngre kokën dhe flet me një zë që s'i ngjet fare zërit të saj:

— Bashë, paç jetë!.. Marsh hakë!...

Dhe u hodh në lumë. Ra si gurë i rëndë në ujë duke ngritur spercka përpjetë dhe koka i zu në zall. Rryma e shtyu me fuqi dhe pa pritur e ngriti në sipërfaqe; një copë qiell i errët iu duk një çast. Pa pritur i erdh dëshirë, një dëshirë e ethëshme, që të jetojë dhe u përpoq të qëndrojë lart, po trupi rëndonte poshtë, sikur ta tërhiqte një forcë e çuditëshme drejt zallit. Dhe prapë lumi e përpiu në gjirin e tij. Ndjeu sikur një dorë e fuqishme i kishte zënë gojë e hundë, hapi gojën dhe pa dashur piu ujë. Dhe lumi e hiqte zvarë.

* * *

Natën e shtatë Basha nuk i qëndroi dot mallit dhe mori rrugën, e shtëpisë. Ishte natë pa henë dhe në qiellin e errët vezullonin yje të panumurta me një shkëlqim të zbetë dhe të ftohët. Net të tilla janë për kaçakët. Ecte dhe rruga i dukej shumë e gjatë. Sa e kishte marrë malli për Lulashen dhe për Drizin e vogël! Sa e dhemshur është gruaja dhe fëmija! Këto dit ai e kishte kuptuar dhe më mirë se sa të dashur ishin ata për të, se jeta pa ta s'kishte gëzim për të dhe ishte e zbrazët. Po a ishin vallë në shtëpi tani apo do të kishin ikur. Mendimi se mund të mos i gjente e hidhëroi. Po diçka nga brenda i thoshte: aty, aty do t'i gjesh me siguri. Dhe si do t'i gjente vallë? Çdo ishte duke bërë Lulashja kur do të trokiste dhe ç'do të bënte kur t'i dëgjonte zërinë? I vinte sikur e shihte që tani te

porta e hapur të shastisur dhe të mpirë nga gëzimi. Po Drizi i vogël? A do ta gjente zgjuar dhe a do ta shihte kolopuçi me dy sytë e tij të shkëlqyer në fytyrë? Sytë e tij e shihnin pa gëzim, njëlloj si mund të shihnin çdo orëndi të shtëpisë. Ai ishte shumë i vogël dhe nuk kuptonte akoma, nuk njihte akoma. Por Drizi i vogël dalëngadalë do të rritet, do të dijë ç'do me thënë baba e nënë, do të bëhet i shtrenjtë për të. Atij i vjen sikur e sheh që tani Drizin të rritur, me pushkë, që shkon bri tij dhe i arrin deri në sup. Ecën e ecën, arrin te përroi, bën lart kodrës duke shpejtuar hapat. Po në shtëpi nuk ka drita. Paskan ikur! I vjen sikur i mbetet zemra. Dhe me gjithatë prapë ecën. Dhe ja, arin para shtëpisë. Porta është e hapur në të dy kanatet! Ngriu në vend dhe, s'i bën zemra të hyjë brënda. Por duhet të hyjë. Mbledh veten dhe futet. Asgjë s'pipëtin! Shtëpia është e heshtur si varr! Hyn në dhomën e ndënies. Në mes të dhomës dëgjohej një ckermitje. Ndez një shkrepse. Në dritën e pakët që dridhet sheh dhomën. Aty është një rrëmuje e madhe. Dollapi i enëve ka rënë përdhe dhe enët prej bakri janë përhapur sa andej këtej. Në mes të dhomës një poçe e thyer, pranë poçes një copë bukë dhe mbi te një mi i vogël që e sheh një çast duke lëvizur bishtin dhe pastaj fesht vrapon dhe futet prapa dollapit. Shkrepsja digjet gjer afër fundit, i përcëlloi gishtërinjtë dhe ai e lëshoi përnjëherësh nga dora. Ç'ndodhte vallë? ku ishin Lulashja dhe Drizi? Të kishte shkuar ajo te i ati me gjithë djalë? Po përse atëhere plaçkat nuk i kishte marrë? Fshati i t'et ishte pranë dhe brenda ditës mund të kishte shkuar, të kishte dërguar kafshë dhe t'i kishte marrë ato pak plaçka. Po ja të themi s'ariti. Ç'është kjo rrëmuje? Të kenë hyrë hajdutët? Po pse atëhere nuk kanë marrë plaçkat? Djersë të ftohta i mbuluan ballin. Mendja i shkoi menjëherë te bajraktari dhe parandjeu një kobë. Del i tronditur dhe drejtohet nga fshati. Te shtëpia e Gjetanit ndalet. Një burrë

me një zë të trashë këndon dhe e përcjell këngën me çifteli. Pa dashur qëndron e dëgjon:

Beu Bashën kur kujton
Frika fort po e mundon,
Bashë more Bashë trimi
Me bejlerët tym për tymi

.....

Është zëri i mikut të tij, Gjetan Mergjanit. Ai e njeh mirë këtë zë. Dhe kjo këngë është për te. Nuk e zgjati shumë dhe trokiti. Dera nuk vonoi të hapet dhe gruaja e futi brënda. Gjetani plak me çifteli në dorë rrinte mbi një postë dashi pranë vatrës ku digjej një kërcu i trashë. Tjetër njeri nuk kishte. Xha Gjetanit, si thoshte ay vetë, zoti i madh nuk i fali fëmijë dhe ay me gruan e tij mbetën vetëm, si dy kërcunj pleq, njeri në një anë dhe tjetri në anën tjetër të vatrës. Plaku u ngrit, e kapi në qafë me ngrohtësi si djalin e tij dhe e ftoi të ulet në postë. Po Basha, pa zënë vend, e pyeti.

— Xha Gjetan, ç'ka ndodhur, më thuaj, ku janë njerëzit e mij?

Plaku e pa drejt e në sy dhe i tha:

— Bashë, ti je malësor, biri im, dhe e ke zemrën prej hekuri. Njerëzit e tu nuk jetojnë më, ata i mori zoti pranë. Parmbrëmë bajraktari dhe njerëzit e tij shkuan në shtëpinë tënde. Ne ishim larg, biri im, dhe s'muarëm vesh fare ç'u bë, se për atë zot që na sheh dhe për atë bukë që na mban shpirtin... Dje në mëngjes muarëm vesh nga njerëzit e bajraktarit se, më ndje o Bashë, ai qen kish çnderuar me forcë t'ët shoqe, pastë ndjesë. Ajo trimëreshë, bijë dhe grua malësori, vetë malsore, nuk i qëndroi dot turpit dhe shkoi u hodh në Drin. Njerëzit e gjetën të mbytur mbanë lumit. I ati e mori dhe e varosi. Edhe djalin ta hodhën në lumë, por trupi i tij nuk u gjet gjëkund.

Bashës iu prenë gjunjët dhe iu errën sytë nga dhëmbja e zemërimi, pa u ulur. Ai kishte mbetur vetëm, fill i vetëm, ëndërat e tij ishin varrosur. Në pak orë çdo gjë ishte përmbysur dhe bota e madhe kishte mbetur për të shkretëtirë. Dhe me tërë shpirtin mallkoi: Mos t'u ndeztë zjarr në vatër, or bej! sorat bëfshin fole mbi gërmadhat e kullës t'ënde!

Gjetani i ra supeve dhe i tha:

— Mbaje veten burrë. Nuk je i vetmi që vuan nga bajraktarët, nga qafirët. Ti e di mirë sa ka hequr dhe sa heq ky popull nga ata, ç'kanë bërë e ç'bëjnë ata!

Basha vu kokën mbi duar dhe murmuriti:

— Bej o bej, do të më shohësh.

Ai ndjeu për atë çast se me botën e lidhte vetëm një fije, dhe kjo fije qe hakmarrja. Tani donte të jetonte që të marri hakë...

Gjetani e pa me mëshirë. E ç'mund t'i bënte Basha Beut? Ai vinte rrallë në fshat dhe ishte i rrethuar me trima. Vetë Ahmet Zogu — Presidenti i Republikës, ia kishte frikën dhe e mbante mirë me të. Po ai nuk i tha gjë Bashës.

* * *

Kaluan katërmbëdhjetë vjet.

Basha u end mal më mal e pyll më pyll me ndjenjën e pashuar të hakmarrjes në zemër. Sa reziqe iu kanosen në këto katërmbëdhjetë vjetë! Sa herë njerëzit e bajraktarit dhe xhandarët e zogut u futën pyjeve dhe e rrethuan anembanë. Dhe gjithmonë kur e rrethonin ay u vërvitej mi ta, e ndezte vendin zjarr e flakë me bomba dhe e çante rrethimin. As ish parë as ishte dëgjuar njeri më guximtar se ay. Pa shpesh herë trimat flisnin vesh më vesh për te. Shumë herë mund të të zinte veshi reth vatrave në konaket e beut, në netët e gjata të dimrit, këtë

tregim: Kur dolli kaçak natën e parë, Basha u shtri mbanë një burimi të pijë ujë. Në buzë të burimit një bretkosë e madhe e shihte me ngulm dhe filloi të guakte. Ai e shau me rrënjë e me degë. Bretkosa filloi të fryhet, u bë qen dhe pastaj një mushkë e madhe që lëshonte shkëndia nga sytë dhe zjarr nga goja. Bashës s'ja bëri tërrt syri, po me një dorë e mbërtheu mushkën nga veshi dhe me tjetrën nxori koburen, ia vu në gojë, pa i tha: «Je kush je ti, mua më thonë Bashë Ostushi dhe të bëj që... «Mushka, që ishte vetë shejtani, u tremb, i kërkoi të falur dhe që atë ditë nuk i ndahet një çast se Basha ishte më trim nga ay, pa e do pa masë dhe i qëndron në vesh të djathtë. Kur shkojnë forcat ta rrethojnë, shejtani e merr vesh dhe ja thotë. Atëhere ata largohen dhe mundimi u vete dëm. Ç'është e vërteta mundimi u kishte shkuar dëm shumë herë, kishin pasur njoftime ku kishte qenë Basha, kishin shkuar menjëherë, kishin kërkuar pyllin pëllëmbë për pëllëmbë, po kaçakut nuk i ishte gjetur gjurmë. Fshatarët e mirë, ku gjente kaçaku sofër, e njoftonin. Trimat tregonin se nganjëherë Basha fjalosej me shejtanin: «Si thua a qeshim pak sot, a i presim?» Dhe ata i prisnin. Kur njerëzit e beut dhe xhandarët e rrethonin vendin anembanë sa s'dilte dot miza që është mizë, jo njeriu, shejtani ua vishte sytë, ua bënte përpara mjergull dhe kaçaku fesht dilte pa pritur, hidhte bomba, kalonte nëpër ta dhe s'i dukej më gjurmë. Ja kështu ishte puna, me kë të luftonje? Ai kishte shejtanin me vehte!

Dhe ja, pas katërbëdhjetë vjetëve, një natë dimri, kur dëborë ka mbuluar vendin anëmbanë si me një rrobe të bardhë dhe fryn e gjëmon nëpër mazgalla, Basha rri te miku i tij Sokoli, tamam n'atë dhomë ku atë ditë dimri, si shitën furdat në qytet, qëndruan bashkë me të ndjerin Abdyl dhe hëngrën drekë. Sa ka ndryshuar Basha gjatë kësaj kohe! Dollli kaçak djalë i ri, fare i njomë, pa mbushur njëzet vjet, po tani flokët kanë filluar t'i thi-

njen, ka një mjekër të madhe dhe dy rudha të thella i çajnë tej për tej ballin. Fytyra e tij është e ashpër dhe si një maskë prej guri, sytë i ka të egër dhe të pa mëshirshëm. Në të parë i jep pesëdhjetë vjetët, po ne na bije në mendje mirë se ai është ku e ku më i vogël. Jeta e ashpër dhe vetmia kanë lënë mbi të mbresën e tyre të pashlyer-shme. Përballë tij, në anën tjetër të vatrës, është ulur mbi poste një i ri: Kujtim Zalli që në të parë nuk i jep më shumë se tridhjet vjeç, me flokë të çelura, që kanë tamam ngjyrën e kashtës, kuço, ballëgjërë, me një pallto lëkure që i bije deri në brez, i cili flet dhe çdo lëvizje e bën me quetsinë dhe sigurinë më të madhe. Ay thotë:

— Bashë, Partia e di punën tënde dhe më ka çuar të të ftoj të bëhesh me ne.

Sokoli e sheh drejt e në sy dhe ja kthen:

— Këta djem e kanë drejt, unë si mik i vjetër të them: bëhu me ta.

Po Basha nuk ngutet. Atij i pëlqejnë këta djem, i pëlqejnë shumë. Ata janë ngritur dhe kanë marrë pushkën se nuk i bëhen dot rrogoz italianit, të huajit, që t'i shkelë. I tillë është vetë ai, edhe ai nuk iu bë rogoz beut që ta shkelë. E di mirë Basha ç'do me thënë jetë mali, ç'do me thënë të flesh jashtë në palcën e dimrit, me qefinin te koka; ç'do me thënë uri dhe etje. I kupton të gjitha këto, prandaj i nderon shumë dhe thotë me vete se janë djem për t'iu pirë dollinë. Po.... Atë me botën e lidh vetëm hakmarrja, ai jeton që të vrasë bajraktarin — armikun e tij. Katërmbëdhjetë vjet ka që mendon ditë e natë për këtë. Jo, ai ka këtë rrugë dhe nga rruga e tij nuk mund të ç'këputet. Pa thotë:

— Ju ini djema të mirë luftoni për Shqipërinë... Po unë s'mund të vij me ju.

— Pse të mos vish?

— Ju kundra kujt kini dalë, kundër italianit, apo jo?

— Për bajraktarët ç'farë thoni ju?

— Ne themi tani për tani të bashkohen gjithë ç'janë shqiptarë: myslimanë, orthodoxë, katolikë, kundër Italisë.

— E sheh pra, mua më ka zënë këmbët halli im dhe kam punë me bajraktarin.

— E kuptoj hallin tënd, e kuptoj mirë, sa ke vojtur dhe si digjesh që të marrësh hakë. Por, Bash Ostushi, mos harro se na ka dalë përpara një hall më i madh: nënën tonë, Shqipërinë, e kanë shkelur italianët, na e kanë lidhur këmb' e duar, na ka ardhur i huaji në vatër. Eshtë ulur këmbë kryq dhe bën si do vetë, Si të bëjmë? A na ka hije të rijmë duar kryq? Nuk na ka hije. Jo! Për hatër të Shqipërisë duhet t'i lëmë tani në këtë kohë mënjanë të tjerat.

Kujtim Zalli dha e mori për një kohë të gjatë. Ai i foli për luftën dhe i tha se partizanët dhe populli ynë do të bënin tjetër Shqipëri, do të ngrinin, siç thoshte Partia Komuniste, një qeveri demokratike popullore që të shihet interesat e popullit, të mos lejonte që bajraktarët të bënin si ja kishin bërë atij.

Basha u trubullua, Fjalët e Kujtim Zallit e kishin prekur në zëmër, ay ishte fshatar dhe fshatari shqiptar e do atdhenë me të gjitha fuqitë e tij. Atë e prekën dhe më shumë fjalët për Shqipërinë e re që do të bëhej kur popullin fukara nuk do ta merrte dot nëpër këmbë njeri. Por dëgjonte dhe s'hapte gojë. Mëndja iu prish dhe s'dinte si të bënte. Dhe më sa fole ti, lexonjës i dashur, aqë foli ay atë natë. Edhe në dyshek, si ra që të flerë, s'gjente rehat dhe jepte e merrte me vete si të vendoste. Të nesërmen u ngrit me sytë e mbufatur, i shtrëngoi dorën fort Kujtim Zallit dhe i tha:

— Jam me ju, më kini besnik gjer në vdekje.

Me të zënë duart, Basha dhe Kujtimi i lanë shëndetin të zotit të shtëpisë, çanë dëborën e re, duke u futur në të deri në brez, dhe shkuan në çetën partizane. Sa arriti, Bashën e rrethuan shokët. Të gjithë ata ishin djem të mirë dhe të dashur. Ai e ndjeu veten shumë mirë me shokë dhe i erdhi si çudi si kishte mundur të jetojë katërmbëdhjetë vjet me radhë vetëm, si s'ishte çmendur, si s'ishte bërë i egër. Po ato ishin tani të shkuara të harruara dhe ai ndodhej midis shokëve, ai kishte lindur për së dyti. Që atë ditë berberi i çetës i hoqi mjekrën dhe i dolli fytyra në dritë. Pas tre ditësh shkoi bashkë me çetën në një pritë mbi xhade. Ata kishin zënë vend në disa kodra të ulta, tamam mbi rrugë, në të dy anët. Basha e kishte aksionin e parë me çetën. Po mbante sytë mbi xhadenë e bardhë dhe i vinte sikur koha s'ecte fare. Ai s'ishte i qetë si gjithmonë. Po vallë ç'kishte? A mos ishte i trembur? I trembur? Kurrë! Nuk ishte hera e parë që ai i dilte rrezikut ballë për ballë me pushkë në dorë. Po sot po lufton për herën e parë bashkë me shokë dhe sepse i vjen një farë mallëngjimi. Dhe ja, më në fund autokollona u duk, maqinat ecnin ngadalë dhe kur kreu i tyre hyri në pritë u dhanë me pushkë e mitroloza nga të katër anët. Automobilat u ndalën në vend. Ushtarët italianë kërcenin nga karoceritë në tokë duke bërtitur në gjuhën e tyre, hapeshin hendeqeve dhe fillonin të shtinin. Bashën s'e mbante më vendi, u ngrit dhe filloi të qëllojë më këmbë. Ç'do çqetësim i ishte zhdukur, e kishte pushtuar një gëzim i egër, plumbat që i binin rreth e rrotull i dukeshin si lodra fëmijësh dhe as që i shkonte mendja se aty në vend mund të vritej, pa shtinte dhe bërtiste: Uahaha... bjeri breshkës bjeri!... Ahaha!... Pa pritë dëgjoi zërin e Kujtim Zallit:

- Bash Ostushi, shtrihu mor i marë, se do të vritesh!
- Nuk çpon plumbi i italianit shoku Komisar, jo! —

Dhe ai filloi përsëri të bërtasë: — «Ahaha!.. bjeri... bje...»
Një e shkundur në sup nuk e la të mbarojë. Kujtim Zalli që e shkundi i tha me zemërim:

— Të jap urdhër të ulesh! Plumbi çpon derrin, jo njerinë.

Po ky Komisar i çuditshëm! Kishte hallin e tij dhe ngrihej për vete në këmbë në mes të plumbave që ta ulte, shihte shokët dhe harronte veten. Hajde djalë, hajde, mos jep pastaj kokën për 'te. Basha ktheu kokën, i buzëqeshi me përzemërsi dhe si i zënë në faj, tha: «Mirë, Komisar vëllaj, mirë me që kështu duhet». Dhe u shtri e vazhdoi të luftojë barkazi. Shihte si gjahtar i regjur, merete në shenjë ndonjë ushtar armik të guximshëm që zgjatej mbi hendek pa përfillje, e qëllonte dhe aty në vend e linte. Në këto, u dëgjua tej një zë, zëri i Komandantit të çetës, që thirri:

«Para partizanë — sulm!» Basha u hodh përpjetë dhe bashkë me të u ngritën të gjithë partizanët dhe u varën tatëpjetë duke bërtitur sa gjëmonte vendi «Paraaa!...» Ushtarët armiq u ngritën dhe ikën nga sytë këmbët, pa vendi u mbush me të vrarë. Partizanët u ndalën në xhade dhe filluan t'i u vënë zjarr maqinave. Basha brodhi makinë më makinë. Sepse i thoshte mendja se do të gjente diku në ndonjë nga ato bajraktarin. Dhe kur nuk e gjeti i erdh sikur ja kishin hequr nga duart dhe e pushtoi një farë mërzie. Shpejt i lanë në xhade maqinat në flakë, bënë përsëri lart kodrave dhe u larguan mjaft nga xhadeja. Në një pyll qëndruan dhe u mblodhën grumbull që të bëjnë kritikë dhe autokritikë. I pari u ngrit Komisari, Kujtim Zalli, dhe tregoi si ishte ngritur më këmbë dhe ç'kishte thënë Basha. Partizanët gajaseshin së qeshuri. Po Komisari më në fund tha me seriozitet:

— Jo shokë, s'është mirë ashtu, ja vë në dukje që të mos e përsërisë më.

Basha e vështronte me dashuri drejt e në fytyrë Komisararin dhe sytë e tij thoshin: «Jo, vëlla i dashur, do bëj si të thuash ti».

Qe atë ditë partizanët filluan ta duan më shumë Bashën dhe e pagëzuan: Xha Basha. Ai s'ishte dhe kaqe i vjetër sa t'i thoshin «Xha». Po... nejtse, ç'ta bësh shokëve? Qefin s'është mirë t'ua prishësh për gjëra të tilla.

* * *

Basha dhe batalioni i tij, se tashmë çeta ishte bërë batalion, arrijtën një natë vjeshte në një pyll të dendur me pisha të larta që nuk i shihej anë e fund. Ai po bënte një mot partizan, kishte rënë në shumë përpjekje dhe i vinte sikur kishte një jetë të tërë që jetonte dhe lëftonte bashkë me Batalionin. Atë e kishin bërë komandant skuadre. Në këto muaj kishin ndodhur ndryshime të mëdha: Italia kishte kapitulluar dhe vendin e saj e kishin zënë Gjermanët. Basha kishte mësuar me dhëmbët shtrenguar se bajraktari s'kishte nënshkruar itifakun komandonte një çetë bashibozukësh. Me ata punët kishin vajtur majë për majë, po deri në përpjekje nuk kishin arritur. Tani thoshin se bajraktari dhe të tijtë ishin bashkuar haptazi me gjermanët, dhe si dukej .... Pa mendja atij i vinte shpesh te bajraktari dhe pyeste veten: «kur, kur do të vinte vallë koha e llogarisë?...»

Në pyll partizanët qëndruan dhe sa kaqe ndezën zjarre nën pishat e larta dhe të moçme. Basha qëndroi pranë një zjarri bashkë me tre shokë të skuadrës. Flakët ngriheshin lart me fuqi dhe të vinte sikur donin të shkëputeshin nga zjarri dhe të shkonin lart-lart; përdridheshin si gjuhë të zjarrita, shkarpat kërcisnin dhe hijet e pishave hidheshin e përdridheshin sikur losnin valle. Një erë e këndëshme pishe kundërmonte në pyll anëmbanë dhe të ngjallte kënaqësi. Basha vu në zjarr një gavetë

alumini me mish dhe shpejt gjella zu të ziejë. Ai nxjerr herë pas here ndonjë thelë mish dhe e cimbith që të shohë nëse është bërë. Po mishi ishte i trashë, prej kau, ndaj nuk zjen lehtë dhe ai ngutej pak si tepër. Fryn erë pas here një erë e lehtë dhe atëhere i gjithë pylli fëshfërin ëmbël-ëmbël... Një partizan ngre kokën lart. Mbi majat e pishave duket qielli i errët pus. Partizani murmuriti:

— Kam frikë se do të na zërë ndonjë shi sonte.

— A-aa... atë frikë mos e ki, — ja ktheu Basha, — kur ka shi mua më ther e më çan vendi i plagës që kam marrë nja katër a pesë vjet më parë në një përpjekje me njerzit e bajraktarit në çapokun e djathtë.

Në këto e sipër afrohet te zjarri komisari, Kujtim Zalli, dhe bashkë me të edhe një djalosh fare i ri, i hequr në fytyrë. Komisari thotë:

— Bashë, në skuadrën tënde do të vijë ky partizani i ri. Tani për tani do të rrijë pa armë, kur të zëmë nga armiku do të armatohet. — Ai flet dhe e sheh në mënyrë të tillë, sikur ja le amanet dhe pastaj largohet përsëri. Basha e kupton këtë. Ka të drejtë komisari, është shumë i ri dhe nuk di të ruhet vetë. Po përse vallë e pranuan, përse të marrin në çetë edhe një fëmijë? Pa i thotë djaloshit:

— Si të quajnë?

— Vullnet.

— Sa vjeç je, o shok i dashur?

— Pesëmbëdhjetë, — u përgjegj ai pa qejf. Duket partizanit të ri nuk i vinte mirë ta pyesnin për moshën.

— Kur ke dalë partizan?

— Sot. Komisari s'deshte të më pranonte. Më tha: «ti je i vogël. Ikë në shtëpi dhe kur të çlirohet Shqipëria do të të dërgojmë në shkollë. — Djaloshit tek tregonte këto, filloi t'i dridhet pak zëri nga një emocion i brendë-

shëm. Dhe vazhdoi: — Unë i thashë: «s'kam shtëpi». — «Pse?». «M'i dogjën Gjermanët» «Mirë ike te baba dhe nëna» «Po s'kam, mo shoku Komisar, — i thashë — m'i vranë gjermanët dhe bajraktari — Ismail Beu, me çetën e ballit. Unë dua të marr hakën, — i thashë.» Atëhere ai ndënji e u mendua dhe tha «Mirë... Ja kështu.» Duke përfunduar djaloshi ngriti kokën lart. Sytë e tij shkëlqenin dhe në ta lexohej një vendosmëri e patundur dhe urrejtje e pakufishme.

Bashës i erdhi keq për te. Edhe ai ishte viktimë e bajraktarit, e egërsirës, dhe e miqve të tij gjermanë. Eh, bajraktar o bajraktar, kur do të të vijë dita? Ai i ra supeve djaloshit dhe i tha:

— Sidoqoftë ne do të marrim hakë. Dhe ti mos u mërzit, tani nuk je i vetëm në këtë botë, ke gjithë këta shokë. — Këto fjalë ai ja thoshte me zemër të hapur se dhe vetë kishte ca muaj që nuk e ndjente veten pa njeri.

Basha atë mbrëmje s'foli më. Atë e mbuloi një mërzi e madhe dhe i vinte të pëlliciste që s'e kishte aty qenin, bajraktarin, ta coptonte me duart e tij. Pa nja dy herë mishin dhe e nxori gavetën nga zjarri, me gjithëse gjella donte dhe ca të bëhej. E lanë të ftohet dhe vunë në zjarr ca copa misërnike të theken. Pastaj ftuan dhe Vullnetin të hante. Djaloshi nuk bëri naze. Ai kish udhëtuar gjithë ditën e ditës dhe kishte një uri të madhe. Po ata nuk kishin lugë tamam. Prandaj Basha dhe Vullneti hëngrën të dy me një lugë, me radhë, duke marrë një herë njëri një herë tjetri. Si hëngrën mirë e mirë, e ushqyen zjarrin me dru, i kthyen shpinën dhe ranë të flenë. Pylli hesh-tëte, të thuash sikur flinte edhe ai dhe veç nganjëherë era lëkundëte pishat dhe pylli i gjithë dukej sikur pësh-përiste. Tre roje përgjonin rreth e rrotull. Bashës iu rënduan kapakët dhe humbi në gjumë. Në gjumë ai ndjeu se po e tundnin. Hapi sytë. Sa kishte fjetur? Koha ishte ftohur mjaft dhe duket pra se kishte kaluar mesnata.

djeg si saç. Komisari nxjerr sahatin e xhepit dhe e sheh. Vajti dreka. Ai thotë mendueshëm:

— Atyre mund t'iu vinë në ndihmë gjermanët nga qyteti.

Sa hidhërohet Basha kur mendon se bajraktarin e ka aty pranë, te shtëpia, dhe se mund të ndodhë që atij t'i vijnë ndihma të mëdha dhe të detyrohen të largohen. Eh, sikur të kishin ndonjë mjet ta çkulnin bajraktarin nga shtëpia, të kishin një top, ta vinin ballë për ballë me shtëpinë dhe të hapnin zjarr! Po top s'kishin. Pa prituri i vjen një ide. Kërkon në gjerdhan dhe nxjerr një krëhër me fishekë me maja të ngjyrosura. I jep mitralierit mitrolozin dhe merr pushkën, ve fishekët në folenë e armës dhe qëllon në kullë në një dritare të vogël në katin e poshtëm që duket si stallë, një herë dy, tre... Tej nga penxherja dëgjohet hingëllima e një kali të tmeruar. Pas pak një flakë ndriçon brënda, rritet e rritet me shpetësi dhe nuk vonon të dalë nga penxherja. Ka marrë bari dhe kashta në stallë. Zjarri përhapet me shpejtësi dhe e përfshin shtëpinë sikur të ishte prej pisehe të thatë. Nga shtëpia vjen vaji i tmerrshëm i një gruaje dhe zëra burrash që çirren e shajnë. Po flakët rriten e rriten dhe nga penxheret e katit të lartë fillon të dalë tymi i zi shtëllunga—shtëllunga. Partizanët qëllojnë pa pushim mbi kullë po askush nuk përgjigjet. Te porta dalin dy gra e tre fëmijë dhe nxitojnë të gjejnë vend ku të fshihen. Askush nuk qëllon mbi ta. Sillen të çakërdisur dhe më në fund fshihen prapa pusit. Tani dalin dy burra, pastaj edhe dy të tjerë. Ata mbajnë duart lart dhe në to kanë pushkët. Basha e njih atë që ecën i fundit — bajraktarin dhe sytë i lëshojnë shkëndija. Ka shumë vjet që nuk e ka parë. Por ai njihet lehtë nga shtati i tij tepër i gjatë dhe i trashë dhe nga vësia. Qen o qen, re në dorë, më në fund. Bajraktari bërtet:

— Dorëzohemi burra!

Ata të katër vijnë drejt shkëmbit. Komisari iu thotë nën zë shokëvet:

— Si do që të vijë puna bajraktarin e dua të gjallë.

Burrat me duart lart afrohen ngadalë drejt shkëmbit dhe veç disa dhjetra hapa i ndajnë. Basha i ka sytë vetëm te bajraktari dhe e përpin me një vështrim sikur të dojë ta hajë të gjallë. Shtatin ai e ka të drejtë, si atëhere kur ishte i ri, po koka i është thinjur. Sa kohë kanë kaluar! Pa pritur Vullneti i vogël ngrihet më këmbë mbi shkëmb.

— Mos u ngre, — hidhet Basha dhe e kap për krahu.

Po s'ka kohë të vazhdojë. Si vetëtimë, bajraktari i kthen pushkën dhe e qëllon. Vullneti rënkon: «Oh!...» dhe ulet në pozicion. Të katër ballistët bëhen kashtë e koqe dhe vrapojnë kush majtas e kush djathtas. Një batore qëllon nga shkëmbi. Tre njerzit e bajraktarit bijnë nën plumbat. Një batore tjetër gjëmon dhe plumbat i vërshëlajnë bajraktarit nëpër veshë. Shpresë shpëtimi s'ka. Atëhere ai vendos në çast dhe qëndron. Komisari e urdhëron me zemërim:

— Flak pushkën!

Bajraktari bindet. Ndërkaqë bashibozukët e tjerë, që panë kullën e bajraktarit në flakë, kishin dalë nga shtëpia, flaknin armët në mes të rrugës dhe grumbulloheshin në një lëmë në mes të fshatit. Komisari dhe Basha hidhen poshtë shkëmbit dhe shkojnë me pushkë në dorë drejt bajraktarit. Ata tani janë ballë për ballë me te. Bajraktarit i ka rënë një çehre e verdhë. Basha i bërtet në fytyrë:

— Më njuh apo jo bej?!...

Bajraktari mbledh supet. Ai nuk e njuh. E ku ta njohë? Po ky zë është aqë i ashpër dhe i mbushur me urrejtje sa pa dashur beu zbehet si kufomë dhe një dritërimë i kalon nëpër trup. Partizani vazhdon:

— Nuk më njeh! Më njih pra, jam Bash Ostushi, kaçaku.

Beu ngrin në vend dhe i duket si ëndërr.

— Pesëmbëdhjetë vjet e kam pritur këtë ditë! — thotë Basha. Dhe në këto ngre pushkën dhe ja drejton në kokë. Një dorë e fuqishme e ngre armën lart dhe plumbi fluturon mbi kokën e bajraktarit. Basha bërtet:

— Shoku Komisar!

Komisari thotë qetësisht:

— Jo kështu! Në emër të Partisë të urdhëroj të bindesh. Bajraktari do të dalë në gjyq mu këtu, në mes të sheshit, para popullit dhe do të përgjigjet për tradhëtinë ndaj atdheut dhe për krimet që ka bërë në popull.

Basha uli kokën.

Nga të gjitha anët grumbullohen partizanët. Beun e lidhën këmbë e duar, e futën në një plevicë dhe vunë anembanë roje. Tani komisar i kthehet nga Vullneti që është pranë tij, e përkëdhel dhe i thotë:

— U plagose, apo jo?

— Gjë e vogël.

— Pa dale.

Partizani i ri zbërthehet dhe tregon një plagë nënë sqetull. Mbi plagë gjaku është mpiksuar. Komisar i qetësohet dhe thotë:

— Sot do të të dërgojmë në spital.

Pastaj ai kthehet nga robërit që janë mbledhur gjithë tok dhe fillon t'u flasë. Flet e ndizet komisar. . . Ç'nuk ka për të thënë, a mund të tregohen dot me gojë poshtërsitë e bajraktarit! Dhe ata viktima të mjera e ndiqnin verbërisht, beheshin vegël e xhelatit të tyre. Komisar i thotë të hapin sytë, deklaroi se kush të dojë mund të qëndrojë me partizanët, pjesa tjetër mund të shkojë në shtëpitë, po të hapin sytë se po vanë më me ballin dhe po të zihen prapë... Shtatë a tetë vetë kaluan te grumbulli i partizanëve, shumica, të vrarë dhe të lodhur shpirtërisht.

filluan të largohen kokëulur. Pa pritur një nga ata u kthye, nguroi një çast dhe shkoi pastaj drejt e te Komisarari. Ky i fundit e pa me sy hetonjës: ishte një burrë i gjatë dhe pak i krusur, me fytyrë të parruar. I tha komisararit me një zë të lodhur.

— Mora vesh se këtu te ju është Bash Ostushi.

— Po... Ke punë gjë me te?

— Kam.

Komisari thiri:

— Bash Ostushi.

Basha u afrua. Kujtimi i tregoi personin që e kërkonte dhe bëri të largohet. Po tjetri e mbajti:

— Rri shoku komisar... S'kam gjë të fshehtë... — Pastaj iu kthye Bash Ostushit: — Ti ke pasur një djalë të vogël...

Basha u vrenjt. Përse ky njeri e lëndonte akoma?... Dy vjet ai nuk donte t'i kujtonte më këto gjëra. Tjetri vazhdoi:

— Mua beu më ngarkoi atëhere ta hidhja në lumë. Partizanit i ndroi ngjyra e fytyrës, shtrëngoi grush-tet dhe sa s'iu hodh në fyt.

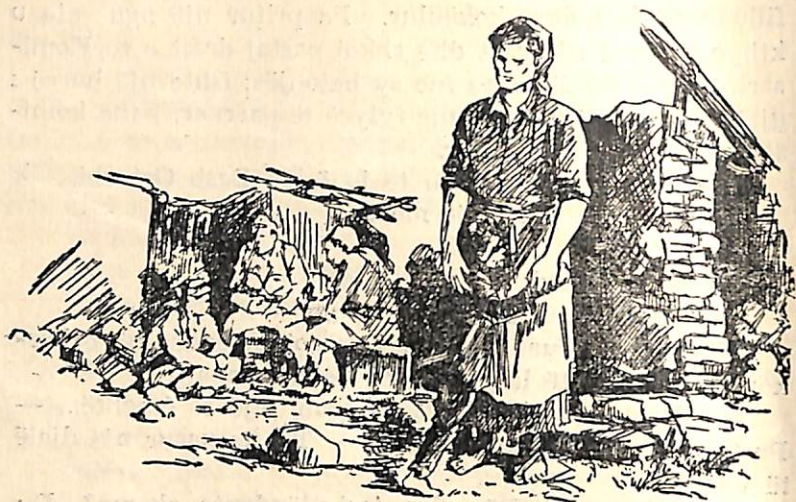
— Po ai rron.... — tha tjetri — Është rritur te një miku im në Vadh...

— Ai rron?!... Rron?!.. — bërtiti Basha duke mos u besuar veshëve.

— Po, për atë zot që na sheh e na dëgjon, rron!... Përse do të t'i thosha këto, ju më liruat...

Partizanit iu prenë gjunjët, u mbështet te Komisarari që kishte mbetur i shastisur dhe murmuriti me dhëmbje:

— Biri im!...

PËRSËRI NË LUFTË

Labua me shokët nuk qëndruan shumë në fshat. Muarën infermierin, një burrë të gjatë dhe pak të krusur, me një fytyrëvrarë-lije, që ishte marrë me këtë punë edhe më parë në Gjirokastrë, dhe të sëmuret e u nisën. Partizanët ishin, të shëndoshë e të sëmurë, tridhjet e ca veta. Në krye të kollonës, që ndiqte rrugën automobilistike, ecte Labua, komandanti i skuadrës. Labos i vinte të hante veten me dhëmbë. Atë e kishte urdhëruar komandanti i batalionit, Beqo Selimi, të mernte spitalin në fshat, ta përcillte deri në Kuç dhe të rrinte me të deri sa të mbaronte operacioni i verës. Kështu, kishte qenë i detyruar të ngrihej nga pozicionet, të linte batalionin dhe të bëhej përcjellës. Dhe kur? tamam kur shokët luftonin ditë e natë me gjermanët. E përse vallë? sepse i ra taman atij shorta të bëjë këtë punë!

Dielli diqte e përvëlonte.

Kollona ecte pa pushim në xhade. Të sëmuret rëndë mezi çapiteshin. Herë pas here kollona qëndronte dhe partizanët e sëmure e të shëndoshë uleshin në ledh të xhadesë që të çlodheshin. Po s'qëndronin shumë. Ata ngriheshin përsëri dhe përsëri merrnin rrugë. Kollona vazhdonte të rrëshqiste në xhade si me përtim. Pluhuri ngrihej si re nga këmbët e partizanëve. S'frynte fare atë ditë të nxehtë vere. Pemët e rralla, anës rrugës, ngjante sikur dërgjeshin në vapë dhe fletët e tyre nuk lëviznin fare. Afshi i nxehtë dhe pluhuri të merrnin frymën.

Kollona eci gjithë ditën e ditës dhe e zu nata në rrugë. Në errësirën e natës, rruga automobilistike, që dredhonte nëpër luginë, ngjiste si një gjarpër i madh prallor, që s'i dukej as koka as bishti. Kodrat dukeshin të murme dhe malet vizatoheshin tej në qiell si hije të zeza gjigande. Lart në qiellin e errët, yjtë ngjisnin si qindizma dhe xixëllonin. Tej, në krahun e djathtë buzë maleve të larta, qielli u skuq dhe hëna, me një shkëlqim të argjentë, sikur të ishte prapa malit, u duk mbi kreshtë dhe filloi të ngjitet në kupën e qiellit plot yj, duke përhapur dritën e saj të ftohtë dhe të zbehtë. Nga mezi i kollonës ecte një partizan me kokën të lidhur rreth e qark me fasho. Për të infermieri kishte thënë se duhet të rrinte shtrirë dhe të mos luante fare nga vendi. I plagosuri, jo vetëm që s'mundi të rrijë shtrirë, por për të s'u gjet dot as një i shkretë kalë. Trupin e kishte të dërmuar, mezi qëndronte në këmbë dhe ecte me zor të madh. Sa i fortë qënka njeriu! Ay ecte dhe kujtonte me përgjërime spitalin e vogël në fshat, shtratin e drunjtë. Sytë iu mbyllën. Çudi, i erdh sikur ndodhej tamam në spital, në shtrat. Gjumi e zu në ecje e sipër. Po kjo zgjati një çast. Koka e rënduar iu var në krahëror, i erdhi sikur u pengua dhe menjëherë e mblo dhi veten. Po kështu s'mund të vazhdonte. Oh, të kishte të shtrihej tani në dyshek, ose të kishte ta linin në fund

të fundit aty ku ishte në xhade dhe të flinte, të flinte...
Po shoku përpara ktheu kokën dhe i përshpëriti:

— Basho... më shpejt vëlla, se këputet kollona, bëj durim!

Dhe partizani, me kokën e lidhur, mbledh veten e i afrohet shokut të tij. Ecën e ecën dhe zë të numërojë hapat. Ah, kjo e shkretë rrugë që s'ka të sosur. Atij i meren mentë dhe i priten gjunjët, çanta e lehtë me një palë ndresa i rëndon mbi sup sikur të ishte plot me gurë. Dhe Kuçi është larg, shumë larg! Jo, s'mundet më, do të qëndrojë aty ku është dhe le të bëhet ç'të bëhet. Del nga kollona dhe vete ulet buzë ledhit. Sa kaqë Kullaj shoku që ecte pas tij, i vajti pranë dhe i tha me dhëmshuri:

— Mos i hidh armët, ore burrë, se vamë.

— Nuk mundem.

Partizani njofton shokët e kollonës që kalojnë atë çast:

— Beshiri mbeti, pasoni fjalën.

Fjala gojë më gojë arrin në kreu të kollonës. Dhe kollona u ndal. Labua dhe infermieri që ecte pas tij u kthyen dhe qëndruan para partizanit të plagosur. Labua i tha:

— Vëllaçko, bëj durim, ja ku është Kuçi.

— S'kam fuqi... Shkoni ju... Më lini këtu.

— Mos folë budallallëqe, si mund të të lëmë këtu?! Këtej do të kalojnë gjermanët.

— Nuk kam fuqi, pra! Revolën unë e kam. Ka pesë fyshekë në mulli. Katër i kam për ata, një..

Labua të lerë shokët në rrugë?! Kjo as ka ndodhur as do të ndodhë kurrë. Atij kurrë nuk i ka shkuar një gjë e tillë në mendje dhe as i shkon. Ai nuk i le armikut në dorë të vdekurit, jo të gjallët! Pa i thotë partizanit të plagosur:

— Mos u bëj merak ti, s'të le vëllaj këtu ty, të marr unë në shpinë.

Infermieri ia pret:

— Jo, shoku Labo, kjo është punë që s'bëhet, mos haro se ti komandon këtu dhe që ta bësh këtë punë duhet të jesh në gjendje. Sa për Beshirin, po e marr vetë më krahë.

Sa kaqë hidhet e thotë Kullaj:

— Të ndihmoj dhe unë, e mbajmë bashkë.

Labos iu bë zemra mal. Ay kishte shokë të mirë, burra të vërtetë. E ç'nuk bën njeriu me të tillë shokë? I erdh t'i përqafojë dhe t'i puthë të dy. Po nuk bëri asnjë gjest dhe vetëm tha:

— Mirë.

Në çast infermieri mori të plagosurin në shpinë dhe u fut në kollonë. Dhe kollona vazhdoi të ecte në xhade. Në fund të saj ecte Zagolli, një i ri plot shëndet, me një automatik italian në krah, djalë fshati, gjithmonë buzëgas, që dukej sikur nuk dinte ç'është lodhja. Ai ngacmonte Kiçin e vogël që kishte përpara:

— Kiçi, a ke puthur ndonjëherë ndonjë shoqe, a i vrrarë?

Partizani i ri u habit. Si fliste kështu ky?! Si mund të bënte Zagolli të tilla biseda dhe a mund t'i shkonin gjëra të tilla atij në mendje? Çë bëje nga këto gjera do të thotë të dilje nga rruga e Partisë dhe ay... Pa ia ktheu pa qejf:

— I puth shoqet, po ta ujdisin samarin!

— Ehu, dhe ti a derëzi, ku e kam fjalën unë, e përse më përgjigjesh ti! E jo, a i vrrarë, nga këto shoqet që kemi tani, po më parë, kur ishe në qytet te burgjezia dhe s'kishe dalë partizan; a ke puthur ndonjë nga ato që vinin në shkollë?

— A a a! sa për kësi punësh s'më ke, po a ke ndonjë fjalë tjetër?

— Si a derëzi.... s'ke puthur kurrë ndonjë femër?

— Kam puthur nënën, motrën.

Zagolli qesh dhe kjo e qeshur e ngacmon pak partizanin e ri. Më parë, kur ndodhej në qytet, Kiçi i kujtonte

fshatarët të trashë e të mërzitshëm të gjithë. Por s'ishte ashtu. Në fshat gjeje plot njerëz pa shkollë, të zgjuar dhe që të sillnin rrotull, që të jepnin, si thotë një fjalë e popullit, ujë në bisht të lugës. Një nga këta fshatarë ishte edhe Zagolli. Një çikëz i fyer, partizani i ri ja priti:

— Pse ti ke puthur në fshat?

— E qysh kujton ti, a derëzi, mos kujton se hanë bar fshatarët? Kjo kokë që sheh ti, n'atë kohë, i ka hyrë të dashurës në mes të natës nga penxherja, brënda në shtëpi me koburen në bres.

Djaloshi e dëgjon dhe qesh me prapësirat e tij. Zagolli e hedh prapë fjalën te ay:

— Si a derëzi, po ti, Kiçi, asnjë të dashur s'paske pasur?

Jo, s'kam pasur.

Pa dashur partizanit të ri i kujtohet qyteti i tij i shtrenjtë, me shtëpitë e tij, rruga që bënte çdo ditë, bahçja plot lule ngjyra ngjyra që kundërmonte në muajt e verës nga aroma; shkolla... S'ka asnjë vit që është larguar, po sa e ka marrë malli! Atij i del përpara fytyra plot hir e një vajze të vogël nja katërmbëdhjetë vjeçe, me sytë e kaltërt si qielli i kulluar i një dite të bukur pranvere, pak të egër dhe krenare, me tipare të regullta si të qindisura me dorë me merak, dhe me flokët e verdhë si ar që ndaheshin mbi zverkun qumësht të bardhë në dy koca dhe i binin mbi shpatulla. Vashëzë e adhuruar. Ai e donte me një dashuri të thellë dhe plot respekt, dëshiron-te t'i rrinte pranë, ta shihte, ta shihte dhe të mos e prekte as me majën e thojit... se i vinte sikur duart e prishnin ashtu si prishet gonxhja kur preket, duke humbur njomësinë e aromën. Ai e shihte përtej dhe e hante me sy, po kur i afrohej pranë, pa pritur vrënjtej, nuk e shihte më drejt e në fytyrë dhe i hidhte vjedhurazi, me bisht të syrit, vështrime të shpejta. Po ajo vallë, a e kishte vënë re, a e dinte tani se Kiçi qe larguar nga qyteti? Por ja, së

shpejti do ti vinte dita të çlirohej qyteti i tij, do të kthehej atëhere i armatosur deri në dhëmbë, do ta shihte këtë radhë drejt e në sy dhe do t'i thoshte të qëndronte pakëz. (I vinte sikur e shihte që tani shqetësimin e saj). Dhe ai do t'ja thoshte copë: «Sa isha në mal s'të hoqa kurrë nga mendja...».

Zagolli qeshte e qeshte dhe më në fund i tha:

— Kiçi, po ti s'paske parë botë me sy, a derëzi. Ti mor i gJORë po u vrave vajtke dëm fare...

Në këto fjalë kollona qëndroi në vend dhe partizanët shkuan u ulën pranë leshit. Zagolli ndenji pak dhe fesht bëri në këmbë, vajti në mes të xhadesë dhe ja mori labçe: «Evropa shkruajn e thonë...» duke pritur të vinin edhe të tjerë. Tre lebër të skuadrës vanë sakaqe aty dhe krisi vallja në mes të xhadesë. E ku pyet labi se ka bërë udhë tërë ditën e ditës! Një fjalë e popullit thotë: ku janë tre lebër kris kënga; le të kenë një melodi të gjitha këngët, ata s'duan të dinë dhe janë gati të këndojnë gjithë ditën e ditës dhe gjithë natën e natës. U mblodhën pra jo tre, po katër lebër në xhade dhe ja krisën këngës. Zagolli hiqte vallen dhe vazhdonte këngën e nisur:

Ç'është kështu si dëgjojmë
Shqipëtarët po luftojnë
Me një mbret dyzet milionë.
Po me se luftojnë vallë?
Me supat' e me hanxharë,
Dufeket lidhur me gjalmë.

Kollona gjallërohet tej përtej. Ç'ua kanë zili leberit e plagosur vallëtarëve. Eh, të shkretët, të ishin mirë dhe ata dhe të ngriheshin t'ja merrnin aty në mes të xhadesë. Partizanët e tjerë rrinin dhe dëgjonin të kënaqur. Deri Beshiri, i shtrirë në lesh në kuris pranë infermierit, dë-

gjon në heshtje, me sy mbyllur dhe buzëqesh. Kur do të vijë vallë dita t'ia marë valles dhe ai në mes të xhadesë?

Labua në krye të kollonës ve kokën mbi duar dhe dëgjon i mallëngjyer. Atij kjo kengë i ngjall kujtime të largëta, kujtime të fëmijërisë... Kishte qenë atëhere fare i vogël... I kujtohet, si në mjegull, i ati: një burrë i shkurtër, me mustaqe të mëdha të zeza, që mbante në kokë një qylaf të bardhë. Pastaj sjell ndër mend si flitej në fshat për luftën që krisi në Vlorë me Italianët. Dhe ja një kujtim tjetër që del si nga mjergulla: Kuje në shtëpi. I shkoi pranë nenës që ishte në mes të grave dhe e pyeti: «Pse qan, pse kanë ardhur gjithë këto gra?» Ajo nuk iu përgjigj. Një grua e mori për dore, e nxori përjashta në obor dhe i shpjegoi: «Babanë tani mos e zërë më në gojë» «Pse?» «Ay u vra për Shqipërinë në Vlorë.» «Po mirë, kur do të vijë prapë?» «Ata që vdesin nuk vinë më, po ti të bëhesh i mirë dhe i zoti dhe t'i zesh këmbën...» Kanë kaluar njëzet e tre vjet që atëhere. Por kjo kengë, me gjithë atë, i kujton atë kohë dhe e prek Labon. Sa herë që e dëgjon i kujton vetes se është betuar të jetë i fortë e i zoti si i ati. Dhe mund të thotë se këtij betimi i ka qëndruar dhe do t'i qëndrojë sa të rojë si burrat. Nuk i rrihet më, pa ngrihet më këmbë dhe thotë:

— Të vazhdojmë rrugën.

Kollona lëviz përsëri në xhade dhe ecën e ecën. Pastaj në këmbët e maleve duket Kuçi. Ata i janë afruar mjaft fshatit. Pa prituri, nga shpati i malit, mbi Kuç, ngrihet me shpejtësi, drejt qiellit, një raketë e kuqe, qëndron pezull një copë herë si një lëmsë i zjarrtë, ndriçon për rreth me një dritë të zbetë që dridhet dhe pastaj menjëherë shuhet. Labua ndalet në vend dhe bashkë me të qëndron e gjithë kollona. Po tani? Komandanti i skuadrës e ndjen veten ngushtë. Të ishte vetëm me skuadrën, nuk do t'ja dinte fare, do të ishte i lirë si zog mali, do të kalonte mospërmes gjermanëve, do të binte mbi ta si shqi-

ponjë, në kohën e prehjes, do të bënte rrëmujë dhe kur do ta mblidhnin veten armiqtë do të mos dukej më gjëkundi. Po ai ka me vete një spital të gjithë dhe të sëmurët mezi lëvizin nga vendi. I vjen sikur i ka duart dhe këmbët të lidhura, pa e ha marazi. Ah Batalion, ku je batalion! Kthehet i zymtë dhe i thotë partizanit që ecën pas tij:

— Zagolli të dalë në krye, pasoje fjalën.

Fjala shkon poshtë dhe Zagolli nuk vonon të vijë. Labua e heq me njanë buzë khadesë dhe i thotë me zë të ultë:

— Gjermanët kanë dalë mbi Kuç .Tani që ne bisedojmë ata janë mbase edhe brenda në fshat.

— Edhe unë ashtu mendoj.

— Ne jemi zenë ngushtë. Komandant jamë unë, po tani kam nevojë të këshillohem me një shok se si të bëjmë. Më kë mund të këshillohem veçse me ty? Këtu vetëm unë dhe ti jemi komunistë, shokë partie. Në luftë, ne, me gjithë këta të sëmurë dhe të plagosur, nuk mund të biem, prandaj un them se e mira e të mirave do të ishte të fshihemi në pyll.

— Po sikur të na diktojnë?

— Po të na diktojnë do të qëndrojmë së bashku me të sëmurët e të plagosurit dhe do të luftojmë deri në pikën e fundit të gjakut; para se të na vrasin do t'i bëjmë kërmë...

— Drejt e ke, s'ka tjetër rrugë. Po për bukë si do të bëjmë?

— Do të mundohemi të marrim nga fshatarët.

Zagolli aprovoi duke tundur kokën.

Ata me kaqe i dhanë fund bisedës. Labua, i ndjekur nga e gjithë kollona, la xhadenë dhe bëri në krah të majtë nëpër një shtek që gjarpëronte midis kaçubave të larta. Eci e eci, hypi mbi një kodër të veshur dhe filloi të shtyhet thellë e më thellë në pyllin me kaçuba. Kaçubat, si hije

të zeza i rrethonin anmbanë dhe lart mbi tokë dukej qielli errët i qindisur me yje të artë. Labua u ndal dhe pas pak, me urdhër të tij, partizanët u futën nën shqopet dhe u duk sikur pylli i përpiu në gjirin e tij. Nënë shqope Labua s'fjeti fare dhe nata iu duk e gjatë e gjatë sikur s'kish-te të sosur. Kurrë s'i kishte ndodhur të fshihej shqopeve dhe të priste të kalonte armiku pa e goditur: Dinte ay si të bënte po të ishte vetëm, por tani, tani i kishte duar e këmbë lidhur.

Po si do që t'i duket njeriut, koha bën punën e saj, ajo ecën dhe s'ndalet. Kështu zbardhëlloi, pastaj dalëngadalë kaltërsia e agimit çori errësirën e qiellit dhe filloi të përhapet triumfuese, yjet u zbenë e u zbenë gjersa u shuan fare rreth e rrotull filluan të duken kaçubat me një ngjyrë hiri. Shpejt natyra u duk e freskët me ngjy-rat e panumurta dhe më të gjitha bukurit e saja. Mbi fletët e shqopave vesa qëndronte sumbulla-sumbulla të shkëlqyera si margaritarë. Përtej dolli djelli dhe mbësh-tolli pyllin me një afsh të ngrohtë e të këndëshëm. Nga toka filloi të ngrihet një avull i lehtë dhe të gudu-liste hundët kundërmimi i këndëshëm i dheut të zi, i gjetheve të rëzuara dhe i shqopave. Po shpejt die-lli filloi të bëhet i nxehtë dhe i mërzitshëm. Të vinte si-kur pyllin e kapi plogështia dhe filloi të dërgjet në vapë. Gjinkallat ja thoshin këngës pa pushim. Labua i murmu-riti Zagollit:

— A ke duhan?

Zagolli nxjerr një qese pëlhere që ka humbur bar-dhësinë nga të palarët, e shkundi me një psherëtimë plu-hurin e duhanit, që kishte mbetur në fund, në një fletë komunikate dhe drodhi një cigare të trashë. Eshtë cigar-ja e fundit. E si do të bëjë ai pa duhan?!... E nde-zi me eshkë dhe ja zgjati Labos. Ky i fundit e thithi fort. Ishte i hidhur farmak i shkreti dhe të përvëlonte grykën... E hoqi nja dy herë dhe ja dha

Zagollit që ta heqë edhe ai. Dikush më poshtë ja kërkoi partizanit dhe cigarja kaloi dorë më dorë. Labua i murmuriti Zagollit:

— Merr Polon, Kiçin, Veledinin dhe nisuni na gjeni bukë. Merrni dhe paguret na i mbushni me ujë.

Zagolli u ngrit dhe u nis bashkë me shokët që i tha Labua. Dhe komandanti e kishte mendjen te ata. Koha kalonte. Pa pritur tutje plasën pushkë dhe automatikë. Goditjet vinin të shkëmbyera. Atje luftohej. Po nuk zgjati shumë. U bë heshtje përsëri. Gjinkallat këndonin e këndonin. Ç'ndodhi, ç'të ishte vallë kjo goditje? të ishte goditur Zagolli dhe shokët e tij? Labos nuk i pritej sa të ktheheshin shokët. Nuk vonoi shumë dhe Zagolli u kthye. Ai ishte pikë e vrer. Labua e pyeti:

— Ju ratë në përpjekje?

— Ne.

— Si dollët?

— U përpoqëm ballë për ballë me një patrullë gjermane me nja shtatë a tetë vetë dhe hapëm zjarr flakë për flakë. Ata lanë dy vetë të vrarë dhe krisën e ikën, u zhdukën në pyll. Ne na u plagos Kiçi në grykë.

— Si është tani? — ia preu fjalën Labua dhe bëri të ngrihet.

— Nuk jeton më. Rojti ndonjë çerek ore dhe... Gjaku i ridhte në krahëror. Unë ja lidha plagën me shaminë e qafës. Ay më pa mua në sy, pa me radhë një e nga një shokët, dhe na buzëqeshi. Pastaj ktheu kokën mënjanë dhe tha: «Ja pra erdhi fundi. Si lum ju... ju do të shihni Shqipërinë e lirë... Po.... «Unë ja preva: «Pse flet budallalleqe, a derëzi, ne do të vemë bashkë në Korçë...» Ai buzëqeshi prapë dhe tha: «Puna ime u duk... po më kujtoni shokë...» Më në fund na la këtë porosi: «Të m'i shkruani nënës, shokë, të mos më qajë... se...» Ç'të të them: na këputi shpirtin! Zagolli hoqi kapellen dhe e vu mbi gjunjë? Koka e qethur, e mbuluar me djersë, sikur iu freskua pakëz.

Ai vazhdoi: — Na vdiq në duar. Vëç ta shihje, dukej tamam sikur flintë. Hapëm si mundëm, me bajoneta, një gropë dhe e mbuluam. Nuk suallëm dot as bukë dhe as ujë. Gjermanët kanë pllakosur anë e mbanë si mizë lisi dhe fshatrave iu kanë vënë flakën. Fshatarët kanë ikur nga sytë këmbët dhe s'duken gjëkund. Gjermanët dhe balli kanë vënë roje nëpër burimet dhe kanë filluar të kontrollojnë pyjet.

Labua vrenjti vetullat dhe s'tha gjysmë fjale. Si do të bëhej? Të ishte për te, aqë i bënte, se do të rrinte pa bukë e pa ujë sot, po të sëmuret e të plagosurit? Duhej durim. Më vonë do të dërgonte përsëri njerëz për bukë dhe ujë.

Dielli kishte arritur tamam mbi kokë. Ishte kohë dreke. Ata kishin 24 orë pa vënë gjë prej gjëje në gojë, tamam që nga dreka e ditës së kaluar, kur hangrën në spital para se të niseshin. Labua ndjente një boshllëk në stomak dhe i hahej pa masë. I erdh në mendje pa dashur një bisedë, që kish pasur me nënën e tij shumë vjet më parë. Ajo i kish treguar si kishin mbetur në qytete njerëzia, në kohën e luftës së madhe, keq e mos më keq për bukë. Kishin ngrënë elb e tërshërë, po dhe ato erdhi dita dhe u sosën. S'gjëndeje kokra e misrit dhe arrijti një kokër misër një flori. Ai kish qeshur dhe e kish pyetur: «Po pse s'hannin fletë e bar, drunj të njomë? Gjithë puna është të përtypësh. «Ajo ahëre tundte kokën dhe i thoshte: «E di kollaj tinë!...». Dhe ja, tani ai vetë është në mes të pyllit, në mes të gjetheve të gjelbra, sa si bie të fikët nga uria, po nuk këput një gjeth e ta verë në gojë. Ai e ndjente se edhe po të mbetej ditë me radhë pa ngrënë, duke ëndërruar të përtypë e të mbushë barkun, s'do të shtinte fletë e bar në gojë dhe do të vdiste nga uria. Dita kalonte. Kur ra nata, iu mbyllën sytë dhe e topiti një gjumë i rëndë. U zgjua në mëngjez. Dielli kish një copë herë që kish dalë dhe ishte ngjitur lart në qiell. Rrezet e tij kalonin në-

për fletët e ralla të shqopës, vende-vende binin si pulla të arta dhe të mërzitnin; ato ndriçonin, aty-këtu, shtresën e pyllit me fletë të zverdhura të thata me një shkëlqim që të vriste sytë. Ai e ndjeu veten më të freskët dhe trupin më mirë; bile ishte si me qejf, sepse kishte një bindje se këtë herë do të gjenin me siguri bukë. Nisi përsëri Zagollin që të kërktojë te fshatarët dhe të sjellin bukë e ujë. Partizani dhe shokët e tij u nisën, po u kthyen shumë vonë, si kishte kaluar dreka, dhe me duar thatë. Labua e priti lajmin pa rrahur qepallat dhe gjakftohtësia e tij i mbushte të gjithë me besim. Ai ishte i qetë. Pra mendonte ndonjë gjë dhe do të gjente rrugë dalje. Po Labua nuk ishte i qetë sa dukej. E si mund të ishte i qetë kur shokët e tij, ata që i drejtonte dhe i kishin sytë te ay po bënëin kaqë kohë pa ngrenë, kur kjo gjëndje ishte e padurueshme për të shendoshin, pa le për të sëmurin! Sa për vete, Labua nuk e ndjente më urinë e djeshme dhe nuk i vente mendja aqë shumë për bukë, por trupin ja kishte pushtuar një raskapitje e përgjithëshme si ra kapitje e atij njeriut që ngrihet në këmbë, pasi ka ndenjur një muaj shtrirë në dyshek. Dhe dalëngadalë kishte filluar të ngrejë krye etja. Ajo sa vinte i shtoej. Dhe ay tha me vete se uria paska qenë lule përpara etjes dhe se në botë s'paska vojtje më të mëdha se sa etja. Orë e çast mendja i rrinte te uji. Buzët iu thanë si shollë, qiellza iu trash dhe i vinte sikur i kishte zënë një cipë; gryka i digjte e i përvëlonte. Mundohej të njomë gojën e fytyrën me pështymë, po ajo, e trashur si qull, i mbetej nëpër bullçinjte. Ndaj e hapte gojën e nxehtë si furrë dhe e mbushte me ajër që t'i freskohej pakë. Dhe e harroi pothuaj fare urinë; donte vetëm ujë, një pikë ujë! Po të sëmuret ç'bënin, si duronin ata? Kur mendonte këto, Labua turbullohej ca më shumë. Natën ay shkoi i pa një e nga një dhe u mundua t'iu japë zemër. Beqiri dëgjoi fjalët e tij pa bërë zë. Asnjë nuk u

ankua dhe nuk e lëshoi veten. Një djalë i ri, i hollë e i gjatë, me faqet gropë dhe me një hundë të hollë si qiri, i plagosur në gjoks, nën sisën e djabatë, i tha me një zë të dobët:

— S'ka gjë... ne jetën ja... kemi... falur partisë... Po rrojtëm... peshqesh e kemi.

Ah, sikur t'ishte e mundur të vuante vetëm ay dhe të ndihmonte kështu këta vëllezër të shtrenjtë! Po ay s'kishte ç'të bënte. Pa kaloi dita e katërt, e pesta, e gjashta! Në mëngjezin e ditës së shtatë i erdh infermieri, pikë e vrer, dhe i tha me zë të ngrysur:

— Shoku Labo, na vdiq Beshiri!

Labua uli kokën. Mbi ballë i duallën pa prituri bulëza djerse dhe ai i fshiu me pëllëmbën e dorës. Infermieri vazhdoi:

— Të kishte qenë në një spital të rregullt do të ishte ngritur më këmbë. Këtu të vdes shoku në duar dhe s'je i zoti ta ndihmosh..

Po atë mëngjez, aty pranë, te një kaçube e varrosën Beshirin. Pas varrimit, Zagolli vajti te Labua. Komandanti e pa me habi shokun e tij. Ku kishte shkuar shëndeti i Zagollit, ku kishte shkuar të kuqt e fytyrës së tij? Sytë i ishin propozur partizanit dhe anëmbanë i rrethonte një shirit i zi. Në fytyrë s'i kishte mbetur tul dhe dukej sikur lëkura i ishte ngjitur pas koskave. Ishte bërë verdhë-verdhë. Qimet e zeza dhe të dëndura i mbulonin faqet. Bobo si ishte katandisur, kufoma e gjallë! I erdh keq për te. Po ay vetë vallë si do ishte bërë? Sigurisht në fytyrën e Zagollit mund të shihte, si në pasqyrë, fytyrën e tij. Zagolli nisi t'i tregojë:

— Ne kemi në fshat, Labo, një burim që s'e ka shokun në Shqipëri. Buron nënë shkëmb. Fut dorën brenda, po e mban dot një minutë, thua? Jo, a derëzi, ta pret si me brisk. Pa le ç'është i kulluar, zalli duket në fund si argjend, hedh lekun dhe e sheh mu në fund. Ta ka kenda

të rrish ta shohësh e ta dëgjosh kur gurgullon; gurgullon tamam sikur këndon. Shtrihesh, pi atë ujë të lehtë e të ftohtë që të than dhëmbët dhe s'ndjen të ngopur. Të kesh të jesh tani atje, të kesh me vete dhe ca shterpa në hell që t'i ketë pjekur babaxhani, — duke thënë këto ay rahu gjoksin, — të jenë të ngrohta e të ma kenë dhjamin dy gisht, që të duket si llokum. Papo ha bukë e mish dhe pi ujë! Hajde ujë i shijëshëm hajde.

Labon kjo bisedë sikur e lehtësonte. Kur Zagolli kish mbaruar, Labua ja ktheu:

— Kur vinja unë në shkollën fillore, Zagoll, kishim një mësues plak, me një fytyrë të thatë e të fishkur, që na thosh duke ju mbajtur fryma: «dëgjoni djema, ta dini, uji s'ka shije.

— Si a derëzi s'paska shije uji, ke pirë apo s'ke pirë ujë ti? Ama paske mësuar në shkollë, o Labo, jo shaka! — Atij i vinte çudi si i paska pranuar budallallëqe të tilla Labua.

Po të kishte qenë në ndonjë rast tjetër, Labua do të ishte shqyer së qeshuri. Po tani ai vetëm buzëqeshi, me një buzëqeshje të hidhur. Pastaj rrudhi vetullat dhe tha:

— Zagoll, koha nuk pret; duhet të gjejmë pa tjetër ujë dhe bukë. Ikë dhe një herë, po nuk solle dot prapë, do të nisemi sonte natën të gjithë ne të shëndoshët dhe, ja do t'u rrëmbejmë gjermanëve bukë e ujë, ja do të vritemi.

* * *

Labua ecte në shtegun e një pylli të dendur me kaçuba. Pas tij ecnin me radhë Zagolli, Pilua dhe Beshiri me kokën e lidhur me fashio. Mirë të tjerët, po Beshiri, a nuk vdiq ai në mëngjez dhe a nuk e varrosën, ç'ishte kjo çudi?!...

Në dorë Labua kishte automatikun dhe ishte gati të hapte zjarr posa të binin ballë për ballë me armikun.

Këtë herë, ja do të gjente ujë e bukë, ja do të vritej bashkë me shokët. Sepse një lloj ishte për ta: po të rrinin e të prisnin në pyll prapë vdekja se vdekja do t'i gjente, bile një vdekje më e tmerrshme: vdekje nga uriya dhe nga etja. Ecnin nëpër shteg. Këmben e djathtë ai nuk e urdhëronte dot fare, i rëndonte shumë dhe e hiqte zvarë, sikur e kishte prej druri. Rruga s'kishte të sosur. Sa keq kur njeriu nuk e njih rrugën që bën, kërkon burimin po s'di ku ta gjejë dhe ecën si i verbri. Pa prit tur dëgjohet një gurgullim i largët. Qëndron, mban vesh dhe i vjen të mos u besojë veshëve të tij. Zagolli e prek në sup dhe i thotë:

— Labo, jemi pranë një burimi!

Zemra i hidhet përpjetë nga gëzimi. Po nga vjen vallë kjo gurgullimë e largët, ku do të jetë burimi? Gurgullima vjen si më të djathtë. Lënë shtegun dhe bëjnë n'atë krah nëpër kaçubata e dëndur. Gurgullima herë dëgjohet kpartë fare dhe herë shuhet. Ecin dhe pak dhe ja, pa prit tur, në një kthesë, u del përpara, rrëzë një guri, një burim i madh. Burimi gurgullon e gurgullon, sipërfaqja e tij bëhet rrathë-rrathë; nëpër ujin e kulluar si kristal duket zalli i tij i imtë ngjyrë argjenti dhe në mes të zallit zbardhëllon një lekë... Zagolli thotë:

— Ja burimi i fshatit tonë, provoje pa të shikosh.

Burimi i fshatit të Zagollit?! Po si duall në fshat të Zagollit, ai ishte larg? I kthehet shokut që kishte pas dhe i thotë:

— Pi.

— Jo, — i përgjigjet Zagolli, — pi ti shoku komandant.

Labua nguli këmbë:

— Pi, vëlla pi, komandanti pi i fundit.

Zagolli shtrihet dhe fillon të pijë. Pi e s'ka të ngopur. Dhe ja, më në fund, hidhet me këmbë, i shkathët si nga hera e i qeshur, dhe fshin buzët me pëllëmbën e

dorës. Shtrihet Pilua, pas tij Beshiri me kokën lidhur. Dhe ja, tani i vjen radha Labos. Do të shtrihet, të pijë e të pijë, të mbushë paguret për shokët e sëmurë dhe shtrihet, fut gjith fytyrën në burim dhe fillon e pi e pi... Po çudi, pi e goja nuk i njomet fare!... Dhe pi e pi me dëshpërim!... E tëra kjo nuk ishte veçse një përçarllëk nga vojtja për ujë e bukë. Në këtë e sipër, pa pritur vjen në vehte, sepse dikush po e tundëte me fuqi dhe hapi sytë. Zagolli është pranë tij. Labua qëndron gjithnjë nën kaçuba. Një flad i lehtë lëkund gjethet dhe ato fërshfërijnë. Këmbën e djathtë e ka zënë nën vete, ajo i është mpirë, i është bërë si dru dhe s'është i zoti ta urdhërojë. Zagolli i thotë gjithë gaz:

— Labo, zgjohu!

— Ç'është?... Na suallët ujë e bukë?...

— Gjermanët po tërhiqen... Në Kurveleshin e sipërm hynë tanët përsëri.

Labua nuk po u besonte veshëve dhe pyeti:

— Si? Si the?

— E thyenë qafën, a derëzi.

Komandanti mori frymë thellë dhe më në fund, pas kaqë ditë andrallash, e ndjeu veten të lehtësuar.

— Zagull, — i thirri shokut, — ti merr të sëmurët dhe nis u për në Kuç, takohu me komandantin e vendit dhe furnizohu me ushqime. Unë do të nisem të shoh a është në këmbë spitali dhe sidoqoftë, të rregulloj vend për të sëmurët. Prit njoftime nga unë në Kuç. Besoj se u muarëm vesh.

— Po.

— Atëhere, o burra të bëhemi gati për rrugë! — dhe bën të dalë nga kaçuba.

— Prit... Bukë nuk kemi sjellë, po ujë kemi. Është pak i ngrohtë dhe vjen i trashë si vaj, — dhe Zagolli mori përdhe një pagure të veshur me një robe ushtrie jeshile të qullur dhe ja zgjati. Labua e pyeti:

— A pinë shokët?

— Po.

— Të gjithë?

— Të gjithë.

Komandanti mori pagurën dhe filloi të pijë e të pijë...

* * *

Labua dhe të dy shokët, që mori me vete, Kullaj dhe Veledini, bënë xhadesë drejt bregut të detit. Të pangerënët i kishte raskapitur. Ata ecnin ngadalë dhe qëndronin dendur në ledh të xhadesë, që të çlodheshin. Si ishte thyer dita, panë tej fshatin ku kishte qëndrën spitali. Ç'të shihnje?! Të vinte të zinje kokën me dorë. Në fshat kishin mbetur më këmbë vetëm muret e disa shtëpive, të djegura, kurse të tjerat qenë rrënuar krejt. Muret e mbetura dukeshin si gojë të hapura që drejtoheshin me kërcënim nga qielli. Ja, spitali, shtëpia e kryetarit të këshillit, shtëpia e asaj gruas së mirë, ku qëndruan një javë më parë; të gjitha, të gjitha janë bërë shkumb e hi! Ç'bën vallë tani gruaja që humbi shtëpinë? Po vetë a është gjallë?

Vazhdoi rrugën bashkë me shokët dhe pas pak hy në në fshat. Duallën para shtëpisë, ku kishin qënë një javë më parë. Porta dhe muri, që rrethonte oborrin, qëndronin akoma më këmbë. Në obor dëgjohej zëri i një fëmije që bërtiste me të madhe, duke lojtur. Pa dashur Labua vuri buzën në gaz dhe murmuriti: «Fitim!» Shtyu derën. Në obor ajo gruaja e thatë, që takuan javën e kaluar, po vinte pranë murit të shtëpisë së djegur mbi një kasolle ca tigane e ca tenxhere. Më tej, gjithnjë mbështetur me murin, ajo po ngrente mbi ca hunj të hollë një strehë të mbuluar me rrogoza, nën të dukeshin dy a tri velenxa leshi të bardha mjaft të trasha. Në mes të oborit ishin ca kasolle dhe aty pranë një saç i mbuluar me hi dhe me thëngjij, nën të cilin diçka piquej... Gruaja ktheu kokën, u ngre dhe njohu Labon.

Ajo iu drejtua atij:

— Hyni shokë... Ku t'ju ftoj?... E shihni si na bënë qafirët?

Ishte prishur mjaft në fytyrë, Partizanët hynë dhe u ulën në kasollat. Gruaja vazhdoi:

— S'kam shumë që u ktheva dhe shtëpinë e gjeta siç e shikoni.

Labua u mundua ta ngushullojë:

— Duhet të durojmë motër, armiku është i egër... Do të vuajmë vërtetë, po më në fund do të dalim në dritë.

Gruaja ngriti kokën me krenari dhe ja ktheu:

— Do të bëjmë durim, doemos do të durojmë... Shqipëria të na çlirohet, pa kurban u bëfshin të tëra, kurban u bëfshim dhe vetë po e desh puna...

Labua e shikoi me vëmëndje. Të vjen të mos u zësh syve besë kur kujton gruan që u trondit aqë tepër një javë më parë për shtëpi e plaçkë. Fytyra e saj tani është bërë e ashpër dhe në sytë e saj lexohej një vëndosmëri e pa tundur. Pa dashur ai e ndjeu veten krenar. Ja, i tillë ishte populli i tij, atë s'e mposhtën egërsia dhe terrori i armikut, mundimi dhe vuajtja e bënë më të fortë, armiku s'e ka kuptuar kurrë shpirtin e popullit tonë... Labua në atë minutë ishte gati të hidhej në zjarr e flakë mbi armikun dhe të jepte jetën për të,... për popullin e tij.

Gruaja i shikon një e nga një dhe pyet Labon:

— Shokët ku i ke, a janë mirë të gjithë?

— A të kujtohet ay partizani i vogël?

— Po...

— Na e vranë.

— Korbi i nënës!— tha gruaja, u zbe dhe përplasi duart, — po ai ishte hala fëmijë, i kishte hala buzët me qumësht... E zeza Shqipëri, djemtë pa u ritur hala marrin pushkën dhe vriten maleve.

Ajo psherëtimi thellë, u mendua dhe pastaj pyeti:

— A vujtët shumë?... Doemos, dukeni që në fytyrë....

— Shumë, — tha Labua ngadalë, — kemi një javë pa vënë gjë në gojë.

— Oh!... Pika mua, ju jeni të uritur dhe unë ri bëj llafe.

Ajo u ngrit, vajti te saçi dhe e lëvizi nga vendi. Një erë e këndëshme bukë misri, që piqej, u gudulisi hundët partizanëve.

— Për pesë minuta bëhet, — tha gruaja.

Pas pak ajo u ngre dhe e hoqi bukën nga zjarri. Buka e verdhë si flori lëshonte avull... E nxehtë siç ishte, gruaja e ndau më tresh, u dha nga një copë partizanëve dhe tha:

— S'kam gjë tjetër shokë, këtë kam, hajeni ju bëftë mirë.

Ata e hëngrën me një frymë dhe me një farë hije, sikur të mos ishte bukë misri, po kushedi se çfarë!.. Fitimi ndërkaqë iu afrua s'emës dhe po shikonte partizanët; ai ja qepi sytë Labos dhe s'ja ndante. Ata, të uritur siç ishin, as që i vunë re fëmijës. Kur mbaruan së ngrëni, Fitimi i vogël ja plasi të qarit dhe bërtiti:

— Dua bukë...

— S'ka, — i tha e ëma.

— Po unë dua!

— Shiko këtu, bukë më mos kërko, s'ka as të pjekur, as miell. Tani bjerë e fli. Nesër ngrihem unë që me mëngjhez dhe mbledh lakra... Ti e di sa të mira janë lakrat!

Nuk i dua, unë dua bukë tani.

Labos iu bë farmak e shkreta bukë që hangri. Më mirë të mos kishte ngrënë fare dhe ku shkuan gjashtë ditë pa le të shkonte dhe e shtata... Ai iu drejtua gruas:

— Po pse, moj shoqe, pse moj motër nuk na the...

— Jo, shokë, iu bëftë mirë, t'ju bëhet gjak e dhjamë... Ju të hani të parët dhe shkoni përsëri në luftë....

ME ZEMËR TË BARDHË

Mbi rrugën automobilistike të ngrirë kallkan kalonin tre partizanë. Ata ishin mësuar të ecin gjithënjë në kollonë dhe prandaj, megjithse ishin vetëm tre veta dhe rruga qe e gjërë, ecnin njëri pas tjetrit. Në krye shkonte Koço Bushi, një djalë i fortë që sa si pëllcisinin faqet nga shëndeti. Ai s'kishte kapotë, po tek e shihnte të shkathët dhe plot shëndet, të vinte sikur s'donte t'ja dinte nga dimri i egër të Malit të Zi. Pas tij vinte Xheladini, një burrë mesatar në moshë, me ca mustaqe të vogla dhe me ndonjë thinjë aty-këtu në kokë. Ai kishte hedhur mbi sup si pelerinë një copë mushama ushtarake që ishte bërë për të mbuluar plaçkat e ngarkuara

mbi kuaj apo mushka dhe që i binte gjer në mes. I fundit ecte Skendoja, një djalosh i mitur, që sa kishte filluar t'i bëhej mjekrra. Djaloshi hiqte nga kapistalli një kalë pa barrë. Kali zvariste pakëz një këmbë, po kaqë lehtë saqë po të mos e shihje me kujdes nuk e dallonje dot. Ky kalë ja kishte sjellë shpirtin në majë të hundës. I çalë siç ishte, shkiste herë pas here në rrugën e ngrirë dhe binte. Atëhere e merrte kapistrën Koçua. Xheladini i vinte duart në shpinë, e ndihmonte të ngrihej dhe i jepte zemër duke bërtitur me të madhe: «Hop-hopla», kurse Skendua e kapte nga bishti. Kali i varfër, që merrte zemër kur shihte gjithë këta njerëz që e ndihmonin, përmbliidhte gjithë fuqitë, ngulte fort këmbët mbi xhadenë e ngrirë dhe hop hidhej më këmbë, i zbardhur nga dëbora sa dukej si i thinjur. Dhe ata vazhdonin të ecnin. Skëndua mërdhinte mjaft. Fryma që nxirte dukej e bardhë si tym duhani. Ai shihte anembanë me kureshtje. Nga të gjitha anët dukëshin vetëm male, kudo kishte mbuluar dëbora dhe e kishte zenë malli për një copë tokë të zezë. Nga të dy anët e rrugës automobilistike, çdo njëzet-tridhjetë hapa, shihte maqina ushtarake gjermane bojë gri, të përmbysura, të gjymtuara, kush pa rota e kush pa parafango, si trupa që kanë qenë dikur të gjallë dhe u ka mbetur vetëm skeleti, vetura të rrëzuara, të fabrikuar në të katër anët e botës me targa kryeqytetesh të ndryshme: Tiranë, Athinë, Sofje, Beograd... Pranë makinave kishte kaseta plot me bomba ose me fyshekë, të pa ngara, të braktisura; kuaj të ngrirë si qirinjtë e dëborës në streha, të shtrirë sa gjatë gjerë... Herë pas here shihte grumbuj varresh pa kryq e pa emër me helmata ushtarake gjermane sipër! «Hajde baterdi, hajde!» thotë me vete Skëndua, «dhe përse? për një grusht kapitalistësh gjermanë!» Pastaj vazhdon të fjaloset gjithnjë me vete: «Këtë radhë njerzit do t'i vënë gishtin kokës,

pësimi do t'u bëhet mësim dhe kapitalistët nuk do mundin më t'i mashtrojnë njerëzit, t'i dehin, t'i bëjnë pa ndjenja njerëzore, egërsira të vërteta, t'i hedhin të vrasë njeriu njerinë, të trazojnë atë që sheh punën e tij dhe të mbeten në vendet e largëta, të varrosur anës rrugeve, fushave dhe brinjave, pa kryq e pa emër, në tokë të huaj, te njerëzit e huaj... Dhe ai ecën e ecën pas shokëve. Pa pritur Xheladini thotë:

— Shokët presin të vemë me duar plot, kurse ne...

Skëndua tund kokën i mërzitur. Edhe atij i vjen të hajë veten që po kthehen duar bosh. Kur ishte nisur sa s'fluturonte nga gëzimi. Intendenti që i printe kishte thënë se kusuret e shokëve me sa duket do të merrnin fund, se ata do të sillnin kuaj e mushka plot me bereqet dhe veshmbathje nga Andrejavica. Dhe bereqet e veshmbathje kishte vërtet atje. Vetë ai shihte intendentët Jugosllavë që furnizoheshin. Po intendent i tyre nuk mundi të marrë asnjë qillo bereqet, asnjë palë çorapë, asnjë palë këpucë. Dhe ay me iniciativën e tij ishte nisur për në Shkodër. Kështu Skëndua, helm e vrer, bashkë me shokët, kthehet në Brigadë pa gjë. Shokët kanë një muaj që mbajnë shpirtin me nga një grusht patate në Verushë, janë zveshur e zbathur si mos më keq dhe e kanë synë te ata, po ata vinë duar bosh. Dhe çudia me e madhe është se në Andrejevicë këto gjëra s'mungonin.

— Këta shokët Jugosllavë s'merren vesh, thotë partizani i ri, «në Andrejevicë kishte dhe...».

Koço Bushi u vrenjt dhe ja priti pa e lënë ta mbaronte fjalën:

— Këto që thua s'janë të drejta. Ku e dimë ne si janë punët?

Pastaj u hodh Xheladini:

— Je djalë ti dhe i merr pak rrëmbyer punët. Ti e

di që si te ne ashtu edhe në Jugosllavi ka Parti, i dinë Partitë këto punë.

Djaloshi kafshoi buzët. Ai kish folur pa u menduar, ashtu si i kishin ardhur. Kishin të drejtë shokët: si ne edhe ata kishin parti.

Ata vazhduan të ecin. Dëborë shkrinte dhe rritte rrëkeza-rrëkeza në barkun e ngrohtë dhe në këmbët e holla të kalit. Për një çast në qiell, midis reve të bardha, u duk dielli dhe rrezet e tij i dhanë anembanë dëborës mbi kodra e male një shkëlqim që të vriste sytë. Poçay ishte djell dimri dhe s'kishte fuqi. Të ftohtit e hidhur të çponte trupin si me gjilpëra të panumurta. Nga malet avujt turreshin me shpejtësi përpara, pas një copë herë mbushën tërë qiellin dhe dielli u çduk prapa tyre. Koçua, kur patën arritur gjer në një farë vendi, u ndal dhe tha:

— Xhadesë do të vonohemi shumë, a nuk i biem më të prerë malësisë?

— Kam një copë herë që po e mejtoja këtë, — ja ktheu Xheladini.

Skëndua pranoi mejtimin e tij duke tundur kokën. Rruga ishte mjaft e gjatë dhe ai do ta linte xhadenë me kënaqësi të madhe.

Si thanë bënë. Lanë xhadenë dhe bënë në krahun e majtë përpjetë kodrave. Shpejt kaluan shumë kodra njëherë pas tjetrës dhe e humbën xhadenë nga sytë.

Nga qielli i mbuluar me re të bardha, në fillim zuri të qimtojë dëborë, pastaj ja dha me flokë të mëdha. Nuk shkoi shumë dhe filloi të fryjë erë, një erë e këmëndur që vërshënte me furi grykave, sa të tre partizanët mezi çanin përpara me gjoks flokët e borës. Dëborë e vjetër, e imtë si pluhur, ngrihej nga era dhe u binte syve partizanëve me aqë forcë sa iu lëshonin lotë e nuk e ngrinin dot kokën. Koçua që printe hyri në dëborë në një vend deri nën gjoks. Atje kishte hedhur

vrotomet. Po Koçua nuk donte të dinte fare. Ai ishte rritur me mundime. Kishte një shtat të fortë si të arit. I ra dëborës, e çau me gjoks dhe hapi rrugë. Skëndua e shihte me zili dhe buzëqeshte pa dashur. Sikur të kishte një trup të tillë si të Koços!... Po ai s'kishte, për fat të keq, as moshën dhe as kockën e Koços. Ata ecnin e ecnin. Kali në një farë vendi hyri në dëborë deri në qafë dhe s'ecte dot më. Koçua i vuri gjoksin përsëri dëborës dhe e hapi përsëri rrugën. Ndërkaqë filloi të ngryset. Dita e dimrit është e shkurtër dhe, sa të hapësh e të mbyllësh sytë, vjen mbrëmja. Në mbrëmje koha filloi të qetësohej dhe era e dëborës ca nga ca pushuan. Nata ra. Po kodrat, të mbuluara me dëborë, dukeshin kjo sikur të ishte ditë. Larg ulurinin ujçërit e uritur dhe Skëndos i vinte sikur në këto ulurima ishin përzjerë tërbimi dhe dhëmbja. Ai dhe shokët e tij s'kishin vënë në gojë asnjë kafshore bukë gjithë ditën e ditës. Nga të pa ngrënë dhe nga lodhja iu pritëshin gjunjët. Skëndua ishte shumë i lodhur dhe kishte mërdhirë aqë sa s'i ndjente fare as këmbët as duart. Në gjëndjen e tij ishin pak a shumë edhe të dy shokët e tjerë. Prandaj biseduan e i dhanë karar të qëndrojnë atë natë në fshatin më të afërm dhe të nisen për rrugë të nesërmen. Iu ngjitën një kodre dhe duallën në një qafë. Përtej në grykë panë një fshat të vogël me shtëpi të ulëta që iu ndriçonin dritaret. Sa u gëzuan Skëndua dhe shokët e tij! Partizani ynë i ri ndjeu sikur iu dyfishuan forcat. Tani iu mbetej pak rrugë për të bërë. Në fshat do të merrnin një të ngrohtë të mirë, do të hanin dhe do të flinin. Ecën një copë herë me hapa të shpejtuara dhe hynë në fshat. Në rrugën e gjërë të fshatit, po shkonte një burrë me një pallto leshi të trashë të errët, që i binte deri në këllqet, i cili ishte bërë si fuçi nga të veshurit trashë. Koçua e thirri:

— Druzhe, dale një çikë o druzhe dale.

Malazezi u kthye. Ishte një burrë i thyer në mo-shë, me një pamje të qetë. Me të partizanët nuk dinin si të merreshin vesh, se ata s'e dinin gjuhën e tij dhe ai nuk e kuptonte të tyren. Pa jepte e merrte Koçua sa me fjalë, me duar e me këmbë:

— Kryetari... Kryetari i Këshillit Nacional-Çlirimtar... Si i thonë more të shkretën!..

— Otborniku, — ja priti Skendua.

— Hë, më të lumtë goja, Otborniku!..

Malazezi qeshi me gjith zemër dhe i ra supeve Koços. Ai i kishte rënë në të se ç'kërkonin. Ehu, sa partizanë kishte pritur e kishte përcjellë, sa herë kishin vajtur në shtëpinë e tij partizanët e brigadës së parë proletare, të së pestës... dhe kohët e fundit partizanët shqiptarë. Ata kërkonin që t'i shpinin në ndonjë bazë të ngroheshin, të hanin e të pinin dhe të kalonin natën. Malazezi ua bëri me shenjë ta ndjekin dhe i shpuri në shtëpinë e kryetarit të Këshillit. Kryetari, një burrë i hollë e i gjatë, me ca mustaqe të zaza të trasha, iu shtërngoi duart partizanëve miqësisht. Koçua u mundua me ndonjë fjalë tek e tuk serbisht dhe më tepër me shenja t'i tregojë ç'kërkonin. Kryetari i Këshillit tundi kokën. Burri që i kishte shoqëruar deri te ai i tha:

— Vojo, këta shokët po i marr unë për darkë dhe për të fjetur.

— Mirë Jovan, — ja priti kryetari, — zoti të shtoftë dëshirën.

— Ç'të bëjmë, sa të kemi do të hamë bashkë. Pa le që këta i kemi miq, na kanë ardhur nga Shqipëria.

U përshëndetëm me Otbornikun dhe u nisëm për në shtëpinë e Jovanit. Shtëpia ishte pranë. Jovani u ndal para portës dhe bërtiti me një zë të trashë:

— Milena.

Dëra u hap dhe një vajzë e re nja gjashtëmbëdhjetë a shtatëmbëdhjetë vjeç, shtatmadhe, siç janë zako-

nisht malazet, u dolli përpara. Ishte një bukuroshe syzezë e flokëzezë, me ca tipare të holla, nga ato që i riu pasi t'i ketë parë një herë zor se i haron. Jovani, i ati i saj, i tha:

— Futi brenda këta dy shokët Shqiptarë.

Pastaj burri u kthye nga Skëndua dhe diç filloi t'i thotë duke treguar me dorë kalin. Partizani i ra menjëherë në te se e kishte fjalën të rregullonin kalin. Ai ndoqi Jovani në oborr dhe u fut në një stallë të ulët që ishte aty në një qoshe. Një erë e fortë shtresash plehu dhe bajgash i çpoui hundët. Në dritën e pakët që vinte nga dera e hapur dhe nga një penxhere e vogël, pa në qoshe një lopë të murme të shtrirë që përtypej. Ajo ktheu kokën nga ata si me përtim dhe vazhdoi punën e saj. Pak më tej, në një vend të ndarë me dërrasa, një kalë përpiqte këmbët në vend dhe hingëlliu. Malazezi diç i foli dhe shkoi e përkëdheli në qafë. Pastaj i mori Skendos nga duart kalin dhe e rregulloi aty më njanë. Si i bëri të gjitha këto, mori në një qoshe të stallës një krah bar të thatë dhe ja vuri kalit përpara. Skëndua e donte shumë kalin, pa i shkoi pranë dhe filloi t'i japë duar-duar bar dhe ta përkëdhelë. Fshatari ndejti dhe e pa me buzë në gaz. I pëlqeu shumë ky djallë që e donte dhe kujdesej aq shumë për kalin. Ushtari i mirë dhe fshatari i mirë e duan kalin si shpirtin, se pa të s'bëjnë dot. Ai priti pak dhe pastaj të dy bashkë u drejtuan nga shtëpia, e cila ishte e vogël dhe përdheske. Jovani hyri në koridor i ndjekur nga partizani dhe hapi një derë. Skëndua pa një dhomë të madhe të ndriçuar me një llambë. Në një qoshe ishte një kuzhinë ekonomike e zezë. Pranë saj ishin kapardisur, si në shtëpi të tyre, Koçua dhe Xheladini. Më tej rrinin ulur në dysheme mbi një batanie Milena dhe një grua e thyer në moshë. Gratë jepnin e mernin me partizanët sa në gjuhën e tyre sa me shënja; ata ua kthenin shqip dhe futnin tek

tuk ndonjë fjalë sërbisht. Kur arrinin të mereshin vesh për ndonjë gjë, ja krisnin gazit me të madhe të gjithë bashkë. Kur u hap dera, të gjithë ç'qenë në dhomë kthyen kokën andej. Gruaja dhe Milena ngjisnin aqë shumë sa Skëndua mendoi se ato me siguri do të qenë nëne e bijë. Nga dhoma vinte një afsh i ngrohtë. Ohohozë, sa i mirë është zjarri! Partizani i ri nxitoi të zgjidhë spangot e këpucëve, u zbath dhe hyri brenda. Gruaja dhe vajza u ngritën dhe i shtrënguanë dorën miqësisht. Ai i pa shokët dhe u buzëqeshi me përzëmërsi. Pastaj u ul në minder dhe filloi të thahet. Shpejt e mbuluan avujt dhe këta avuj i jepnin një rehati të madhe. Si filloi të rehatohet sytë i vanë te këmbët e shokëve. Ata kishin mbathur nga një palë çorape leshi të zeza të trasha, të punuara me dorë, fringo të reja. Çorapet më parë ata i kishin copë e çikë dhe s'ka dyshim se këto do t'ua kishite falur e zonja e shtëpisë. I mbetën sytë dhe i pat zili shokët. Pastaj pa dashur i vanë sytë te çorapet e tij: mbante një palë çorape leshi të bardha të punuara trashë, që qenë bërë copë-copë, pa themra dhe pa maja, sa s'kish ku ti zinte qeni. Gishtat, nga rruga, i ishin vrrarë dhe i kishte të kuq gjak. Gruaja e vuri re vështrimin e partizanit, shikoi një copë herë çorapet e tij, i erdhi keq, psherëtiu dhe i tha të shoqit në gjuhën e saj:

— Çorapet i paska copë-copë i ziu dhe pa shihe sa i ri që është.

— A ke ndonjë palë të tjera t'ja japim.

— Ato dy palë që pata ua dhashë shokëve të tij.

Gruaja ndenji, u mendua dhe pa prituri i shkëlqyen sytë nga gëzimi, se pati gjetur një zgjidhje të re. Zbathi çorapet e saj dhe ja zgjati Skendos. Partizani i ri u shastis, s'po donte t'i merrte dhe i tha me një serbishte të çalë:

— Ne, majka, ne...

Po gruaja ngulte këmbë dhe fliste e fliste në gjuhën e saj:

— Meri, meri, ti je përjashta, në dëborë e në tufan, unë jam brënda këtu te zjarri; meri pra, për zotin, se unë këto ditë do të rregulloj një palë të tjera.

Bashkë me të jepnin e mernin edhe Jovani me Milenën. Po si t'i pranonte ai? Vërtet ishte zbathur dhe i pati zili shokët kur i pa me çorape të reja në këmbë, po këtë dhuratë s'mund ta pranonte. Si të pranonte që gruaja të hiqte çorapet nga këmbët e saj dhe të mbetej zbathur në pikë të dimrit që të mbathte atë? Por a do ta kuptonin drejt ata, si do t'u vinte kur t'ja kthente dorën gruas zemërmirë dhe të shqelmonte kështu sakrificën që bënte ajo për partizanët Shqiptarë? Skëndua mbeti ngushtë dhe s'dinte ç'të bënte. Shokët e tij s'dinin ç'të thoshin dhe heshtnin.

Gruaja vazhdonte të ngulte këmbë:

— Meri, unë të kam si djalë. Kam dhe unë një djalë partizan: Petrin, një çikë më i madh se ti. Se ku është, në Bosnje, apo në Serbi, nuk e di; ka kaqë muaj që s'më ka shkruar letër. Unë të dhashë këtu ty një palë çorape, gratë e mira i japin Petrit tim ato që i duhen atje ku është, nëna jote u jep partizanëve të tjerë në Shqipëri. Meri pra, mos ma kthe dorën.

Ajo fliste e fliste dhe i vinte sikur partizanët i mernin vesh të gjitha sa thoshte. Po ata për fat të keq s'mernin vesh gjë fare dhe për këtë u vinte keq sa më s'bëhet. Skëndua më në fund i mori çorapet me mirënjohje, sikur t'i kishin falur botën të tërë, i veshi dhe ato zhelet e tij i hodhi përjashta. Sa e gëzuar ishte gruaja! Ajo kishte bërë një punë të mirë; dhe në kishte mbetur pa çorape, punë e madhe, do të duronte. Jovanit iu kujtuan pa dashur kohët e largëta, u mallëngjye dhe tha:

— Unë, more djema, kam qenë dy herë në Shqipëri. Dhe duke folur mundahej t'ua bënte të kjartë me

shënja. Xheladinin i erdh se e kuptoi, i shkëlqyen sytë dhe ja kthen:

— Do vish në Shqipëri, Albani, pas lufte? Të vish, mirë se të vish! të urdhërosh në Bolenë të Kurveleshit, në shtëpinë time, Kuça moja... more vesh?... E ke dëgjuar Bolenën? È... E ku ta kesh dëgjuar... Ne jse, më kërko mua.

— Xheladin Nikolla ma thonë emrin, dhe këdo të pyesësh në Bolenë ta tregon shtëpinë time.

Partizani i thoshte këto me gjithë zemër. Ai ishte shqiptar dhe shqiptarit, kur i vjen miku, i bëhet zemra mal dhe i ndrit shtëpija.

Malazetit i vjen keq që s'mundet të tregojë ato që ka parë dhe që mendon për Shqipërinë. Ehu, sa ka për të thënë ai për Shqipërinë, ka të të flasë një natë të tërë dimri. Kish qënë në Shqipëri, për herën e parë, në kohën e luftës ballkanike. Për shqiptarët oficerët e tyre u thoshin gjërat më të këqia. Ata u kishin thënë se shqiptarët ishin të mbuluar me qime si majmunët dhe kishin një bisht të gjatë të zi... Kur kish parë se shqiptarët s'kishin as qime, as bisht, po ishin tamam njerëz si të gjithë njerëzit, kishte qeshur me përrallat që dikur u kishte besuar... Dhe çpunuan atëhere ushtritë serbe e malazeze! Ato plaçkitën, vranë e prenë... Po Shqiptarët ishin të fortë si shkëmbi dhe nuk u përkulën. Gratë i shihnin me ballin lart, drejt e në sy, me vështrime plot urrejtje dhe krenari. Burrat rëmbenin armët, merrnin malet dhe herë pas here i mbështillnin në gryka dhe bënë kerdinë. Ç'kohë ishte! I kishin sjellë oficerët, duke i vënë përpara si kope nga Mali i Zi dhe Serbia, dhe duke dëgjuar fjalët e tyre, bënë njëqind e një të zeza në një tokë të huaj! Pas ca vjet, në kohën e luftës së madhe botërore, kaloi përsëri nëpër Shqipëri. Po si kaloi këtë radhë?! Të shihje ushtrinë e tyre të merrte të qarët. Ajo s'ishte më ushtri, po turmë e çthurur.... E thyer nga Austro-Hungaria, braktiste atdhenë dhe kalonte nëpër

Shqipëri. Ushtarët përhapeshin grupe-grupe, të shkëputur fshatrave, recka-recka, të uritur, trokisnin dyerve dhe luteshin si lipsarë: «Hleba, mallo hleba, për mëshirë të zotit!...» Dhe çudia më e madhe ishte se ato gra krenare dhe të egra me ta ca vjet më parë, kur ushtritë serbe i mundonin dhe i vritnin, tani këto i mëshironin, u vinte keq për ta dhe u jepnin të hanë... Popull trim, popull zemërbardhë!... Dhe të mendosh se pak vjet më parë ata kishin punuar gjithë ato të zeza!... Pa i vjen turp kur mendon se dhe ai vetë ka qenë një nga ata të mashtruarit... Hej Rusi-Rusi, baba i madh, sllav i madh, zoti ta priftë mbarë që iu hape sytë njerëzve!.. Ai dëshiron që t'u thotë partizanëve se koha kur i mashtronin dhe i nxitnin kundër shqiptarëve kishte kaluar përgjithmonë, se ata do të ishin vëllezër për jetë të jetëve... Po ç'e do, gjuha e shkretë të bën memec! Pa psherëtiu burri duke sjellë ndër mënd këto kujtime të largëta dhe pastaj i tha së shoqes:

— Këta shokët janë të lodhur dhe kush e di, mbase nuk kanë ngrënë gjithë ditën e ditës, partizanë janë të varfërit, pa shih një herë a u bënë gati ato..

Gruaja u ngrit dhe hapi një tenxhere që valonte e valonte mbi sobë. Avulli i shtypur në tenxhere ja bëri buf përpjetë, në kapak, që bërë sumbulla-sumbulla dhe ato filluan të bjenë pik-pik në tenxhere. Skëndua vështronte i uritur tenxheren. Gruaja provoi me gisht një patate dhe tha:

— Duan dhe pak që të bëhen.

— Të shkretën, kur s'qenë gati, — mendoi partizani i ri. Po gruaja nuk priti shumë. Pas një copë herë e zu tenxheren me dy lecka, e hoqi nga zjarri dhe doli jashtë. Si kaloi pak, u kthye. Këtë radhë mbante në dorë një tepsi të madhe. Në mes të saj, një kopicë me patate të qëruara që nxirrnin avull dhe pranë tyre disa copa të mëdha djathi të bardhë, ja kënaqën Skendos syrin.

Milena shtroi batanijen që ishte palosur mëdysh, gruaja vu në mes tepsinë dhe të gjithë sa qenë, partizanë dhe njerëz të shtëpisë, u shtruan reth e reth dhe filluan të hanë patate me djathë. I vjen zor Jovanit dhe së shoqes të presin miq në shtëpi, miq të huaj, me patate dhe djathë. E dinin vetë ata si duhej pritur miku. Po ç'të bënin?! Kohrat ishin të vështira. Bereqet nuk kishin asnjë thërrime në shtëpi dhe bagëtinë ua kishin grabitur gjermanët dhe çetnikët e mallkuar. Po a nuk i dinin të gjitha këto partizanët? E si mos ti dinin?! Pa e pyet pakëz Xheladinin, pa i çaj zemrën. E sheh që bën shaka dhe thua se ky njeri s'ka halle e brenga, po s'është ashtu. Në shtëpi gruan e fëmijët i la fare pa bereqet. E ku ta gjente bereqetin? Pazaret u mbyllën për labërinë. Po dhe hapur të ishin, ku do t'i gjente paratë që të blinte? Kurveleshi mbahej me bagëti, po bagëti s'mbeti në këmbë, i grabitën italianët, gjermanët, çetat e ballit. Pa ngriset e gdihet, në sofrën e tyre lakër e zjerë shtrohet, farmaq sa të mbajnë gjallë shpirtin. Dhe mundohet t'i harojë këto plagë me shakara, të mos i kujtojë, po këto gjëra s'harrohen.

Patatat ishin të ngrira dhe diqnin pak në grykë. Partizanët hanin me nxitim. Skëndua hante me shije të madhe. Ai ishte gati të të betohej se patatat e zjera me djathë janë një nga të ngrënat më të mira që mund të bëhen. Pa hëngrën e hëngrën sa deshën. Pastaj sofrë u ngrit dhe Jovani u dha të dredhin nga një cigare me letër të trashë. Pa ja filloi ai dhe e shoqja nga shakarat. Ishin që të dy shakaxhinj. Gruaja tregoi me gisht Skëndon dhe Milenën dhe duke puqur dy gishtat bashkë tha:

— Ti martojmë këta të dy.

— Ty — iu drejtua Jovani Skëndos, — do të të mbajmë këtu në Mal të Zi, dhëndërr.

Nga shenjat partizanët i muarën vesh të gjitha sa thanë Jovani dhe e shoqja. Skëndua u çudit dhe u skuq

deri në rëzë të veshëve. Këta malazeztë që bëkan të tilla shakara për çupat e tyre qenkan fare cipëplatur! Po Milenës nuk i bëhej fare vonë, ajo qeshte, po ç'të qeshur! Shaka, shaka bënin, po i vinte dhe mirë... Djema kishte plot fshati dhe bile shumë të mirë, po asaj s'ja zinte synë asnjë si Skëndua. Kush e di, mbase pse qe i huaj! Koçua buzëqeshi. Xheladini ja krisi të qeshurit me të madhe dhe i ra gjurit. Ishte lab, një dreq labi që si soste kurrë shakat dhe i kishte bejtet në majë të gjuhës. Shakaja atij i pëlqente shumë. Pa e çpoi me bryll djaloshin dhe e këshilloi:

— Thuaj «da» hape gojën.

Skëndua të thotë «da»?! Kurrë! Atij i vjen mirë të bëjë shaka, dhe donte t'ishte ai njeriu me të cilin të bëhej një shaka e tillë, por as ai nuk e kuptonte pse i vinte turp sot përpara vështrimit t'atyre syve të mëdhenj e të zezë të Milenës. Prandaj iu përgjegj shokut:

— Jo, ore, jo! Nuk them!

— Po ti as në konferencë as këtu se hap atë të shkretë gojë, mos e ke veç për bukë a derëzi?!

— Rri, o Xhelo se s'na ka lezet.

— Pse a derëzi, apo s'je mashkull, në mos je më fal atëhere.

Po rri a Xheladin urtë, se jemi partizanë!

Xheladini qeshi me të madhe dhe i tha Koços:

— Është prapa botës ky ore. Nuk e ka të qartë që kjo punë u shohit me kohë dhe s'meren gjërat fare kallëp si më parë. Çe do, s'më thotë mua të varfrit, po gjen këtë!

Koçua ja ktheu:

— E kujt i venë sytë te ty mor lumë-madh, ti je i kohës së Turqisë bashkë me Jovanin, ajo është gonxhe e porsa çelur.

Të gjithë qeshnin me të madhe. Veç Skëndua buzëqeshte i turpëruar. Bënë dhe ca shaka të tje-

25858

М. П. С. П. Е. А. Е. С. И. Е. Т. И. И.
С. И. П. О. В. А. С. Т. Е. Р.